

SİNA ÇILADIR

ZONGULDAK HAVZASINDA İŞÇİ HAREKETLERİNİN TARİHİ 1848/1940

birinci kitap

YERALTI MADEN/İŞ YAYINLARI

1 ZONGULDAK HAVZASINDA İŞÇİ HAREKETLERİ TARİHİ • SİNA ÇILADIR

SİNA ÇILADIR

ZONGULDAK HAVZASINDA İŞÇİ HAREKETLERİNİN TARİHİ 1848/1940

YERALTI MADEN/İŞ YAYINLARI

— NECMETTİN GİRİTLİOĞLU'NUN ANISINA —

ZONGULDAK HAVZASINDA İŞÇİ HAREKETLERİNİN TARİHİ

1848 - 1940

SİNA ÇILADIR

YERALTI MADEN - İŞ YAYINLARI

Birinci Baskı
Nisan 1977

ÇAĞ MATBAASI

Necatibey Cad.
22/21 Sıhhıye
Ankara 29 66 52

İÇİNDEKİLER

BİRKAÇ SÖZ 9

GİRİŞ VE MATERYAL 11

* *BİRİNCİ BÖLÜM* 15

1. Komür Madenlerinin İşletmeye Açılışı 15
2. İlk İşletmeci: İngiliz Şarapları "Komür Kumpanyası 19
3. Kırım Savaşı Sırasında Havzanın İngiliz teslim Edilmesi 23
4. Yöre Eşrafının Maden İşletmeciliğine Kayması ve Havzanın Yönetiminin Bahriye Nezaretine Geçişi 25
5. 1848 - 1865 Yılları Arasında Maden İşçilerinin Çalışma Şartları ... 25

BİR DEĞERLENDİRME 33

* *İKİNCİ BÖLÜM* 36

1. "Dilaver Paşa Nizamnamesi" ve Havzada "Modern" Kapitalist İşletmeciliğinin Uç Vermesi 36
2. İlk Kapitalist Devlet İşletmeciliği 50

BİR DEĞERLENDİRME 54

1. Havzaya Yabancı Büyük Sermaye Akımı 56

* *ÜÇÜNCÜ BÖLÜM* 56

2. "Amele Buhranı" ve Mükellefiyetin kaldırılması 54
3. Yeni Gelişen Düzende Sınıfsal Kutuplaşma 62

BİR DEĞERLENDİRME 67

* *DÖRDÜNCÜ BÖLÜM* 68

1. Duyun-i Umumiye'nin Havzaya Bir Armağanı Ereğli Şirketi Osmaniyesi 68
2. Yavancı-Yerli Sermaye Çelişkisi ve Temerküz 83
3. 1865-1908 Yılları Arasında Maden İşçilerinin Çalışma Şartları 89

4. Havzada Bilinen İlk İşçi Hareketi 92
5. Alman Sermaye Gruplarının Havzayı Ele Geçirme Girişimi 97
6. Ereğli Şirketine Tanınan Yeni İmtiyazlar 104
7. Çarlık Sermayesinin Havzaya Sızma Girişimi 108
8. Almanya'nın Hegamonyası: "Harb Kömür Merkezi" 110
9. Siyasi Koloniler ve Havzanın Fransızlar Tarafından İşgali 112

10. DİRENİŞ 114

BİR DEĞERLENDİRME 120

* *BEŞİNCİ BÖLÜM* 122

1. İlk İş Yasası 122
2. 1908-1923 Yılları Arasında Maden İşçilerinin Çalışma Şartları 126
3. 1923 grevleri 130
4. Hükümet tarafından organize edilen "İşçi teşkilâtları" 142
   I) "Amele Birliği" 142
   II) "Havza-i Fahmiyye Deniz işçileri derneği" 144
5. Havzada bilinen ilk "gizli servis" provakasyonu 146
6. Kâğıt üzerinde kalan işçi hakları 148
7. Üst yapı reformları 151
8. İş Bankasının ve İtalyan sermayesinin havzaya girişi 152
9. Tefeci-Tüccarların doğuşu 154
10. İlk Devletleştirme girişimi 159
11. Kültürel Hegemonya 165
12. Tam Devletleştirme veya Füzyon (Fusion) 168
13. 1923-1940 yıl'ları arasında maden işçilerinin çalışma şartları 170

BİR DEĞERLENDİRME 178

SONUÇ 181

BELGELER 183

Belge : 1 Cumhuriyet Devrinden evvel Çöda'da mukayyet tüccar ... 185
Belge : 2 Saltanat Devrinde Zonguldak Havzasındaki maden ocaklarının sahipleri 196
Belge : 3 Ferman-i Ali 201
Belge : 4 (Telgraf) 203
Belge : 5 (Telgraf) 204
Belge : 6 Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuk-i Mütekabilerinin Temini Hakkında Kanun 205
Belge : 7 (Telgraf) 208
Belge : 8 Maden Mevkii Memurluklarına 209

BİBLİYOGRAFYA 211

ÖNSÖZ

Ülkemizdeki işçi sınıfının tarihi nedir? Bu, incelenmiş midir? Ve emperyalizmi, kapitalizmi yıkacak olan ve sosyalizme götürecek olan işçi sınıfı ve yandaşı katmanların geçmişi bilinmeden, günü değerlendirilmeden doğru devrimci mücadele verilebilir mi?

Bizce bu sorulara olumlu cevap vermek mümkün değil. Elbet ki, hiç bir şey yapılmamıştır, sorunu inceleyen, araştıran, değerlendiren yoktur denilemez. Fakat var olan çalışmaların ve değerlendirmelerin yeterli olduğunu da kimse söyleyemez.

Bilinir ki, işçi sınıfının tarihi üstüne bazı kronolojik sıralamalar vardır. Olayların çıplak anlatımları vardır. Ve bunların üstüne ultra modern yorumlarını kondıranlar da vardır. İşçi sınıfının yazılı yarım yamalak tarihi bazen cunta malzemesi olarak kullanılmış, bazen salt kurguya dayalı stratejiler için küçümsenmiş ve bazen de pasifizmi kılıflamak için popülize edilmiştir. Konu ile ilişkin ülkemiz solunun fraksiyonculuk temeli üstünde yükselen sektarizmi, uvriyerizmi ve kariyerizmi yürürlüktedir.

İşçi sınıfının tarihi elbet ki, fotoğraf gerçekçiliği ile yazılamaz. Onun yazılması için işçi sınıfı biliminin kılavuz'uğu gerekir, somut durumu somut değerlendiren bir çaba gerekir. Ve bunlar için de pratik mücadelenin düzlemi gerekir.

Denilebilir ki, bizde, bu anlamda işçi sınıfının tarihi yazılmamıştır.

1971 öncesinin Türkiye solunda işçi sınıfı sorunu pek gündemde değildi, ve işçi sınıfını burnunun ucuna koyan pek

yoktu. 1971 sonrasında ise, kitle desteğinin eksikliği devrimci camianın bilincine çıkıverdi. Ve herkes kitlelere ulaşmanın girişimine dalıverdi. Fakat, kitle içinde hastalıkları daha bir açığa çıkanlar, bu sefer tersdüz olup mimberlerine çekildiler ve âhkam kesmeye devam ettiler, devam etmektedirler.

Gene 1971 öncesinde ve sonrasında "işçi sınıfını ben temsil ediyorum" diyenler ise, kendiliğinden gelen kitle hareketlerine bile önderlik edememişler, acınacak halleri ile ortalıkta kalakalmışlardır. Ve kalmaktadırlar.

Oysa elinizdeki kitapta vurgulanan bir tarih vardır : 1848... Bu, Zonguldak havzasında, taş kömürünün kara suratına vurulan ilk kazmanın da tarihidir. 1848 aynı zamanda Avrupa'lı işçilerin, işçi sınıfı olarak, dünya tarih sahnesine çıktığı ve "ben varım" dediği, krallara, kral bozuntularına, sömürünün tadına ermiş burjuvazinin modern vahşetine karşı iktidar mücadelesi verdiği tarihtir. O günlerden bu yana işçi sınıfı, yoksul köylülerle de ittifaka geçerek, proleter devrimleri başarmış, dünya sosyalist sistemini kurmuş, pekiştirmiş, büyük bir güç haline getirmiştir. Gene o günlerden bu yana ve aynı doğrultuda dünya işçi sınıfı emperyalist metropollerde, kapitalist ülkelerde kapitalizme tarihi şamarını çaka çaka sosyalizme giderken, sosyalizm ve işçi sınıfının gücünü de yanında bulan ulusal kurtuluş savaşları emperyalizmi bataktan batağa düşüren etkin güce erişmiştir. Ve içinde yaşadığımız "proleter devrimleri çağında" devrimci mücadele yürüyor, yürümektedir. Ve de bunların tek tek ve bir bütün olarak tarihi vardır, yazılmıştır.

Ya peki, Zonguldak'ta vurulan ilk kazmanın sesi nerde? Bunu duyan, dinleyen, bilen kim? Yüz şu kadar yıldan beri maden işçileri yerin yedi kat dibinde ne yapmıştır? Gücü, zaafı nedir? Nasıl mücadele etmiştir, etmektedir? Ve burjuvazi mücadelesine nasıl "şal" çekmiştir, çekmek istemektedir?.. Bütün bunların cevapları olmadan bilinçlenme örgütlen-

me, ve mücadele başrağını yükseltme, hangi zeminde, hangi gerçekliğin temeli üstünde tartılıp ölçülecektir? Ve devrimin işçi sınıfının içinde kaynaklanması, kitleleri sarması ve sosyalizmin işçi sınıfı ve emekçi halkın mücadelesine önderlik etmesi nasıl gündeme gelecektir?

Sina Çıladır'ın elinizdeki kitabı işte bu tür sorulara aydınlık getiren bir öncü araştırma, inceleme ve değerlendirme niteliğindedir. Ciddi, titiz ve bilimsel bir çalışmadır. Bu çalışmanın temeli üstünde, ülkemiz solundaki araştırma, inceleme ve değerlendirilmelerin çoğalması, genelleşmesi ve işçi sınıfı ile yoksul köylülüğün bilinçli, örgütlü devrimci mücadele bayrağının yükselmesi ve de kurtuluşa kadar sürmesi, azim ve dileğiyle....

YERALTI MADEN - İŞ

BİRİNCİ KİTAP

BİRKAÇ SÖZ

Bu çalışma, ilkten, kısa bir özet hâlinde 1970 yılında yayınlandı (*). O devredeki çalışma şartlarımız oldukça kötüydü. Bu yüzden elimizdeki materyali titiz bir değerlendirmeye tâbi tutamamıştık. Materyal de oldukça noksandı zaten. Çalışmamızın baskısı da, yayıncı arkadaşların bütün iyiniyetine rağmen, eksik-gedik yapılabildiydi. Kısaca, ortaya, yetersiz ve yer yer yanlış değerlendirmeler içeren bir yapıt çıkmıştı. Bunu zamanla daha iyi anladık.

Elinizdeki çalışma, bu bakımdan, 1970 yılında yayınlanan çalışmamızın gözden geçirilmiş ikinci baskısı sayılamaz. Bu

* Sina Çiladır, *Zonguldak Havzasında Emperyalizm: 1848-1940*, Aydınlık Yayınları, 1970.

çalışmayı hazırlarken ilk çalışmamızı esas almadık. Metni tümüyle yeniden yazdık. 1970 yılında yayınlanan çalışmamızı okuyanlar bunu derhal farkedeceklerdir. Zaten bu çalışmaya girişmemizin nedeni, ilk çalışmamızdaki eksiklikleri ve yer yer görülen yanlış değerlendirmeleri mümkün olduğu kadar düzeltmekti.

Bunu başarabildik mi? Bu soruya "evet" demek, kuşkusuz bize düşmez. Ama şu kadarını söyleyebiliriz: Konuya objektif bir yaklaşımda bulunabilmek için elimizden geleni yaptık.

Sina Çıladır

Türkiye'nin yarı-sömürgeleşmesi tarihi, Batı kapitalizminin madenlerimizi ve demiryollarımızı yağmalaması tarihi ile hemen hemen eş anlamlıdır. Nitekim, Osmanlı devletinin Batı'lı kapitalistler tarafından fiilen parçalanıp yokedilmesine girişildiği devrenin başlangıç yıllarında, 1914'te, ülkemizdeki yabancı sermaye yatırımları başlıca üç alanda; tekel maddeleri ile ulaşım ve maden alanlarında odaklaşıyordu. Aynı yıl, maden sektöründeki toplam yabancı sermaye yatırımları içinde, Zonguldak Havzası, yüzde 60'lık payı ile emperyalizmin başlıca sömürü bölgelerinden birisi durumundaydı..

Peki bu noktaya nasıl gelinmişti? Ve Kurtuluş Savaşından sonra yabancı sermayenin maden kömürü bölgemizdeki hegamonyasına son verilebilmiş miydi? Verilemediyse niçin?

Elinizdeki çalışmada bu soruların karşılıkları aranmaktadır..

Tarihî kesit olarak 1848-1940 devresi esas alındı. Daha açık ve tam bir ifâdeyle; Zonguldak Havzasının işletmeye açıldığı yıl'la, tümüyle devletleştirildiği yıl arasındaki zaman dilimi..

Çalışmada; kömür işletmeciliğinin tarihine atıfla, Ereğli-Zonguldak yöresinin yaklaşık olarak yüz yıllık gelişim değişim süreci de incelenmeye çalışıldı. Ereğli-Zonguldak yöresinin 1848-1940 devresindeki yapısal gelişim ve değişimini belirleyen temel kuruluş durumundaki kömür işletmeciliğinin, bu zaman dilimi içinde esas olarak yabancı sermaye tarafından güdümlenmesi, yer yer genellemelere yönelmemize imkân tanıdı. Denilebilir ki Zonguldak Havzasının tarihi, Türkiye'nin yarı-sömürgeleşmesi sürecini çok berrak şekilde yansıtan bir ayna niteliğindedir.

*

Zonguldak Havzasının tarihine ilişkin esas verileri; bu konuda yapılmış *ilk* derli-toplu çalışma olan, Ahmet Naim'in (1904-1967) *Zonguldak Havzası — Uzun Mehmet'ten Bugüne* (İstanbul Hüsnü Tabiat Matbaası, 1934) ismindeki eseri ile; Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1933 yılında yayınladığı *Cumhuriyet'in On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası* (İstanbul Sanayii Nefîse Matbaası) ismindeki "salname"den (yıllıktan) sağladık. Zaten Zonguldak Havzasının tarihine ilişkin (taradığımız) bütün çalışmaların (kitap, broşür makale esas kaynağı, Ahmet Naim... *Cumhuriyet'in On Yılında...*'nın da Zonguldak Havzasının tarihine ilişkin bölümlerini Ahmet Naim kaleme almış. Bu yüzden Ahmet Naim'in (anılan) eserini hazırlarken kullandığı kaynaklar önem kazanıyor. Yazar, çalışmasını hazırlarken esas olarak şu "mehazlar"ı (kaynakları) kullanmış:

KİTAP, GAZETE VE MECMUALAR

Bassin d'Héraclée: Mühendis Ralli— Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi: Hüseyin Avni — Abdülhamid'in Hayat-ı Hususîye ve Siyasîyesi, cilt: 2— Sait Paşa'nın Hatıratı — Cumhuriyet'in On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası: Zonguldak Ticaret Odası.

Osmanlı gazeteleri kolleksiyonları— "Zonguldak" gazetesi kolleksiyonu, cilt: 1, no: 1-48 — Fransızca mecmualar — Bolu Salnamesi — Türk Maden Mühendisleri Cemiyeti Salnamesi.

VESİKALAR VE NOTLAR

Havzaya ait eski vesaik — Esbak Havza-i Fahmiyye Müdür-ü Umumîsi Hüseyin Fehmi Beyin Notları — Esbak Zonguldak Kaymakamı Kars Valisi Cevdet Beyin Notları — Maden Kömürü İşleri Şirketi Mes'ûl Müdürü Salim Beyin Notları — Kozlu Amele Birliği Tabibi Reşat Beyin Notları.

İSTATİSTİKLER

Kömür ve Gümrük İstatistikleri — Cumhuriyet'in On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası — Zonguldak Ticaret Odası kaza istatistikleri — 927-929 Maden Mecmuası.

931 ilâ 932 Mühendis Nermi Beyin Notları.

Yazarın kullandığı bu kaynakların hemen hemen tümü; bugüne kadar yayınlanmamış not'lar; ilk resmî gazetenin, *Takvim-i Vakayi*'nin bazı sayıları; ilk özel gazetenin, *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'in bazı sayıları, vb. yakın zamana kadar bizim elimizdeydi. Bu değerli materyal, 1971 yılındaki tutuklanmalarımız sırasında "kayboldu." *Cumhuriyet*'in *On Yılında...* gibi kaynakları, çeşitli kitaplıkları tarayarak yeniden ele geçirdik. Bu çalışmayı hazırlarken kullandığımız diğer bir önemli kaynağı, Etem (Yemelek) Çavuşun 1890-1935 yılları-

nı kapsayan işçilik anılarını, ayrıca yayınlamayı düşünüyoruz. Kaynak olarak kullandığınız diğer sözü edilebilecek çalışmaları, Bibliyografya bölümünde gösterdik.

*

Çalışmamızın içindeki "Osmanlıca" metinlerin sadeleştirilmesi tarafımızdan yapıldı.

1 — KÖMÜR MADENİNİN İŞLETMEYE AÇILIŞI

Zonguldak kömür madeninin işletmeye açılışı, Osmanlı İmparatorluğunu genel olarak Batı kapitalizminin, özel olarak da İngiliz kapitalizminin boyunduruğu altına sokan *1838 Ticaret Antlaşması*'ndan on yıl sonraya rastlar: (1848). Oysa kömürün bulunuş tarihi, *1829*'dur (*). Ahmet Naim'in ifâdesiyle, "o kadar ehemmiyet ve tehalükle [istekle] aranan

* Tarihimizde "Ilk Batılılaşma Hareketi" olarak anılan üstyapı reformlarının özellikle II. Mahmut döneminde yoğunlaştığını biliyoruz. "İlk Batılılaşma Hareketi" öncelikle Batı'nın en fazla etkisinin hissedildiği bir alanda, askerî alanda kendisini göstermiştir. Bu devrede askerî fabrikalar kurulmuş, donanmanın güçlendirilmesi amacıyla buharlı gemiler satın alınmıştır, vb.. Böylece yakıt ihtiyacı devlet bütçesinde önemli bir masraf kapısı açmıştır. Ahmet Naim; "..Memlekete çok pahalıya mal olan kömür derdinden kurtulmak için —demektedir— hayli düşünülmüş, nihayet vaktini iyi düşünen birkaç bahriye ümerasının fikir ve teşvikiyle, İkinci Mahmut: "*Memalik-i şahane dahilinde si-*

kömür madeni, bulunduktan sonra sanki kıymetten düşmüştür. Memleketin ihtiyacını karşıladıktan başka halka ve devlete bir kazanç kapısı açacak olan servet damarları topraklarımızda saklı dururken en kısa zamanda istifâde yolları düşünülmemiştir. Bu suretle donanma ve fabrikaların mahrukatı [yakacağı] için ondokuz sene daha memleketin milyonları fuzuli olarak yabancılara kaptırılmakta devam olunmuştur" (1).

Niçin?

Elimizdeki tarihi bilgiler bu soruya tam ve kesin bir karşılık getirebilmemize imkân tanımıyor. Bu yüzden meseleye genel (soyut) bir yaklaşımda bulunmaya çalışacağız. Kömür

yah nesnenin taharrisi esbabının istikmali..'ni irade eylemiştir" (Aynı eser, s. 11).

"Siyah nesne"nin bulunması için çocukça denilebilecek bir arama yöntemi uygulanmıştır: Terhis olan bahriye erlerine kömür nümuneleri gösterilerek, memleketlerinde bu "yanan taş"lardan aramaları istenmiştir. Kömür nümunesi gösterilen erlerden birisi de Ereğli'li *Uzun Mehmet*'tir. Uzun Mehmet, memleketine döndükten sonra köyü (Kestaneci) civarında "yanan taş"ları aramaya koyulmuş ve hoş bir raslantı sonucu 1829 yılının kış aylarında kömürü bulmuştur. Ahmet Naim, anılan eserinde, Uzun Mehmet'in, kömür nümunelerini götürdüğü İstanbul'da, nümuneleri ele geçirmek isteyen Ereğli müteselliimi Hacı İsmail Ağa'nın adamları tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirtmektedir (s. 17).

Kömürün bulunuş tarihi üzerine bir başka kaynak, *Bolu Salnamesi*, değişik bilgi veriyor. Bolu Salnamesi'ne göre "yanan taşlar" ilk defa *1822* yılında bulunmuştur. Ancak, Zonguldak Halkevi, 1932 yılında Hüseyin Fehmi İmer, Tahir Karaoğuz ve Mehmet Naim'den kurulu bir Komisyon'u kömürün bulunuş tarihini tesbitle görevlendirmiş; Komisyon, —şüphesiz Bolu Salnamesi'nde verilen bilgiden de yararlanarak—, maden kömürünün ilk defa Uzun Mehmet isminde bir yoksul köylü tarafından 1829 yılının 8 Kasım günü bulunduğunu tesbit etmiştir. *8 Kasım*, anlaşılabileceği gibi, sembolik bir tarihtir. Buna rağmen maden kömürünün 1829 yılının *kış aylarında* bulunduğu kesindir. Nitekim, 1932 yılından bu yana Zongu'dak ve Ereğli'de kutlanan "Uzun Mehmet Kömür Bayramı", 1829 yılını esas almaktadır. Biz de, —çok önemli olmamakla bearber—, bu tarihi esas aldık. Bu arada şunu da belirtelim: Türkiye'de maden kömürünün ne zaman bulunduğunu tesbit amacıyla, madenin işletmeye açılışından 84 yıl sonra araştırmalara girişilmesinin sebebi, somut bilimsel kaygılar değildir; sebep, daha çok, siyasaldır. Yeri gelince bu nokta üzerinde duracağız.

madeninden hemen yararlanma (*) yoluna gidilmemesinin sebepleri şunlar olabilir:

Birincisi, II. Mahmut'un kapitalist "gelişme" yolunu açma amacını güden reformlarının henüz tamamlanmamış olması..

İkincisi, dış ticaret evresindeki Batı kapitalizminin, özellikle İngiliz kapitalizminin, 1838 Ticaret Antlaşması ile *açık pazar* haline getirdiği Osmanlı toplumunun, kömür madenini de ele geçirmek için yaptığı (iktisadî ve siyasî) engellemeler. (Ki, Osmanlı Devleti o tarihlerde kömür ihtiyacını İngiltere'den satın alarak karşılıyordu)..

Üçüncüsü, avrupa devletlerinin silahlı saldırıları: Balkanlardan inen Çarlık ordularının Edirne'yi alıp İstanbul'a yürümesi: (1829). İngiliz ve Fransızların kışkırtmasıyla Mısırlı M. Ali Paşa'nın Kütahya'yı ele geçirip İstanbul'u tehdit etmesi. Bunun üzerine II. Mahmut'un Çarlık ordularından yardım istemek zorunda kalışı: (1833). Kısaca savaşların ve yoğun diplomasi trafiğinin yarattığı doğal karışıklık (2)...

Nitekim, Zonguldak havzasından kömür üretilmesi ancak *I. Mecit*'in onuncu saltanat yılında (1848) düşünülmüştür. Abdülmecit, bu amaçla, "Kapıcıbaşı" larından Ahmet Nazif Ağa ile "Ebniye-i Hassa"dan Hüsnü Efendi'yi incelemelerde bulunmak üzere Ereğli'ye göndermiştir. Ahmet Nazif Ağa ile Hüsnü Efendi, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra, "kömür damarlarının bulunduğu yerleri ve havza sınırlarını gösteren bir defter hazırlamışlar ve Darphane-i âmire Nazırı müşir Tahir Paşa vasıtasile saraya vermişlerdir" (3).

* Burada *yararlanma* kavramını soyut anlamda, *madenin işletmeye açılması* karşılığı kullanıyoruz. Yoksa Osmanlı devleti, maden işletmeye açıldıktan sonra da ondan gerçek anlamda yararlanamamıştır. Bu değerlendirmenin kapsamını, Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde genişletmek mümkündür.

Ancak, kimi tarihçilerin: "*Türkiye için parlak bir sanayi devri açma hevesine düşen*" padişah olarak tanıttıkları I. Mecit, herhalde bu "heves"i geçmiş olmalı ki, kömür madenine karşı lâkayt bir tavır takınmıştır. O kadar ki, Mecit, hicrî 1264 (1848) tarihinde çıkardığı bir fermanla, kömür madeninin "evkaf-i celile-i mülükâneye [vakıflar idaresi mülklerine] ithalini ve bedel-i mukataasının [kira bedelinin] bazı cihat-i hayriyeye [dinî hayır işlerine] vakıf ve tahsisini irade eylemiştir" (4).

Kömür madeni böylece vakfedildikten sonra, yönetimi de "Hazine-i Hassa"ya (padişahın özel hazinesine) bırakılmıştır (5).

Ahmet Naim, anılan eserinde: "1264 (1848) tarihli vakfiye, o zaman Ereğli havzasına verilen ehemmiyetin derecesini ve zamanın medrese zihniyetini göstermesi itibarile çok şayanı dikkattir" (6) demekte ve "vakfiye"den atıflar yapmaktadır: (*).

* "Bu vakfiyeye göre: 'Madenlerin zuhur ettiği arazinin bedelât-i mukataası [Maden üretilen arazinin kira bedeli]; Mekke-i mükerreme kütüphanesinde hafız-i kütübe 150 kuruş [Kutsal Mekke kitaplığının memuruna 150 kuruş]; Harem-i şerifte kanadili adide ikad olunmak üzere 800 bin kıyye rugani zeyit [Soylu haremdeki birçok kandilin yakılması için 800 bin okka kandil yağı] Sakız adasındaki cami-i şerifin imamet, hitabet ve vaızlığiyle dersiamlık, müezzinlik, kayumluk ferraşlığına [görevlilerine]; Dersaadet Merkez efendi dergâhına; Fındıklı'da şeyh Yunus Efendi tekkesine, kütüphane ve muvakkithanelere [zaman tesbiti merkezlerine]..' ayrılmıştır.

"Vakıflar İdaresi bu tahsisatı devamlı almış ve hâttâ, Meşrutiyetin ilânından sonra, Cihan Harbinin başladığı senelerde bile Evkaf Nezareti bu vakfiyeye müsteniden, havzadan, 'düyun-i gayr-i muntazamaya tâbi olan senevî 30 bin kuruş bedel-i mukataayı cihat-i mezkûreye sarf etmek üzere..' istemiştir" (s. 20).

2 — İLK İŞLETMECİ: İNGİLİZ SARRAFLARI VEYA "KÖMÜR KUMPANYASI"

Kömür havzası, "Hazine-i Hassa"nın yönetiminde işletmeye açılınca, "*Kömür Kumpanyası*" adı altında birleşen bir grup İngiliz sarrafı (*), "saray"a başvurarak madenin işletme imtiyazını istemişlerdir. Aynı yıl (1848) içinde, madenin işletme imtiyazı, "senevî 30 bin kuruş gibi çok cüz'i bir bedel mukabilinde İngiliz sarraflarına bırakılmıştır" (7). (**).

* Havzanın işletmeye açıldığı dönemde Osmanlı ekonomisinin kilit noktaları, genel olarak, "*Galata Sarrafları*" diye anılan çeşitli milliyetlere mensup ve çoğu Osmanlı uyruğundaki bankerlerin elindeydi. Galata Bankerlerinin Osmanlı toplumunun sosyal bileşimindeki yerini bir terimle ayırt etmek gerekirse, bunları, *komprador burjuvazi* içinde saymak gerekir. Komprador burjuvazi terimi, bilindiği gibi, kapitalizmin tekel-öncesi dönemine aittir. Ülkemiz sosyalist edebiyatında komprador burjuvaziden, "levantenler? veya "liman burjuvazisi" şeklinde de sözedilmektedir. Galata Bankerleri, Batı kapitalizminin Osmanlı toplumundaki uzantıları, aracıları (işbirlikçileri) durumundaydılar. "Kömür Kampanyası"nı kuran İngiliz sarrafları da bu zümre içinde yeralıyordu.

** Kömür havzasının I. Mecit tarafından yıllık 300 altın karşılığı "*Galatalı Sarraflar Derneği*"ne kiralandığı şeklinde bir bilgi daha vardır: (Hayat Ansiklopedisi, Cilt VI, s. 3341).

"Kömür Kumpanyası" ile "Hazine-i Hassa" arasında yapılan mukaveleye göre, Kumpanya, havzadan ürettiği kömürün *tamamını* "Bahriye Nezareti"ne satacaktı.

"Kömür Kumpanyası", o tarihlerde Anadolu'da kömür işçiliği bilinmediğinden olsa gerek, Karadağ ve Hırvatistan'dan taşbacası ve lâğımcı ustaları getirtmek zorunda kalmıştır. Ahmet Naim, "Karadağlı ve Hırvat amelesi tıpkı taşbacaları gibi Ocaklar açarak ihracat yapıyorlardı" demekte ve üretim tekniğini şöyle hikâye etmektedir:

"..Açılan ocaklardan istihsâl olunan kömür, küfe ile veya galeriler dahiline döşenen tahta raylar üzerinde tahta arabalarla dışarı nakliediliyor, harmanlardan tahmilât [yükleme] iskelelerine hayvan sırtında çekiliyordu" (8).

Bu ilkel üretim tekniğinin doğal sonucu olarak yıllık üretim miktarı elli bin tona zar-zor ulaşabilmiştir. Bu miktar ise, Ahmet Naim'e göre, yıllık ihtiyacın üçte birine ancak "tekabül" ediyordu.

Burada bir soru açılabilir:

"Kömür Kumpanyası"nın havzaya, kömür üretimini artıracak yatırımlar yapmamasının sebebi neydi?

Sanırız bunun sebebi açıktır:

Yukarıda belirtildiği gibi, havzadan üretilen kömürün Bahriye Nezareti dışında bir yere satışı yasaktı. Öte yandan Bahriye Nezareti, kumpanyadan aldığı kömürün karşılığını düzenli ödeyemiyordu. Çünkü devlet, gırtlağına kadar borç içindeydi.

Bu "yasak" ve Bahriye'nin (genel olarak devletin) ödeme gücünün zayıflığı, kömür madeni işletmeciliğini câzip bir iş alanı olmaktan çıkarıyordu.

İkinci olarak, havzadan üretilen kömür yeterli olmadığı takdirde Bahriye Nezareti (genel olarak devlet) kömür ihtiyacını eskisi gibi İngiltere'den karşılayacaktı.

"Kömür Kumpanyası"nın bu sebeplerle kömür üretimini ağırdan alması (*), "saray"dan hiçbir tepki görmemiştir. Zaten "saray"ın madeni daha baştan gözden çıkardığını biliyoruz. Havzanın kâhyası durumundaki Vakıflar İdaresi ise, sadece, "senevî 30 bin kuruş"luk "bedel-i mukataa"sına bakıyordu, gerisi vız geliyordu ona! Ahmet Naim, tek şikâyetçinin, kömür ihtiyacını direkt hisseden Bahriye İdaresi olduğunu belirtmektedir. Kumpanya, kömür üretimini gitgide yılda elli bin tonun da altına düşürünce, "Hazine-i Hassa" harekete geçmek zorunda kalmış ve İngiliz Sarraflarının mukavelesi feshedilmiştir: (1851).

Bütün bu olup-bitenlerin içinde İngiliz kapitalizminin parmağı var mıydı? Mümkündür. Nitekim, madenin yönetimi tekrar "Hazine-i Hassa"ya geçince, havzaya "fen sokmaları için" İngiltere'den John ve George Berkley isminde iki kardeş maden mühendisi ile sekiz ocak çavuşu getirtilmiştir (*).

* Sömürgeci iktisat siyasetinin özü, gericilik ve israftır. Bu aynı zamanda günümüz kapitalizminin de özünü meydana getirir. Batılı kapitalistler özellikle emperyalist aşamaya geçilmesinden sonra, hâkimiyetleri altına aldıkları gerikalmış ülkelerin doğal kaynaklarına el atmışlar; bu kaynakları ya hiç işletmemişler veya ilkel teknoloji ve işetme metodları ile kaynakları tahrip etmiş'erdir. Boraks ve maden kömürü kaynaklarımız buna tipik birer örnektir. Bor minerallerimize ilkten 1865'te *"Compagnie Industrielle des Mazures"* isminde bir Fransız Kumpanyası yirmi yıl süreyle elkoymuş; 200 bin dönüm arazi için ayrıca arama ruhsatı almıştır. Ancak, hiçbir arama faaliyetinde bulunmamıştır. Daha sonra, 1887'de, iş'etmecilik oyunları *günümüze kadar* uzayıp gelen *"Borax Consolidated Limited"* (Bugünkü ismi: "Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketi"), boraks madenimizi eline geçirmiştir. Bu İngiliz Kumpanyası madeni üç yıl işletmiş, 1890 yılından itibaren üretimini düşürüp kaynakları kapatma yolunu tutmuştur (Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 1969, s. 76).

Benzeri bir gelişim, metin içinde anlatılacağı gibi, kömür madenimizde gözlenmektedir. Batılı kapitalistler önceleri "Kömür Kumpanyası" gibi kapkaççı öncüleri aracılığiyle uyguladıkları "kaynakları kapat veya tahrip et" sözleriyle özetlenebilecek sömürgeci siyâsetlerini kömür havzasında gitgide daha yaygın biçimde ve uzun yıllar sürdürmüşlerdir.

Bu arada "Hazine-i Hassa", "biz de burdayız" gibilerden, *"Hacegân-i Divan-i Hümayun'dan fütüvetlû Halil Kadri Efendi"*yi havzaya *"Maden-i Hümayun Müdürü"* olarak atamıştır. Ahmet Naim bu atamayı çok eğlendirici bulmakta ve "her şeyden evvel bir fen ve ihtisas işi olan" maden bölgesi müdürlüğüne "herhangi bir medreseye dersiâm tayin eder gibi" bir "hoca efendi" (**)'nin getirilmesini "Hazine-i Hassa"nın statükocu karakterine bağlamaktadır (9).

Diğer taraftan, kömür üretimini bir miktar daha artırmak düşüncesiyle olsa gerek, 1851-1854 yılları arasında bir kısım maden ocakları, *"mîri ocaklar"* adı altında istihkâm askerleri tarafından işletilmiştir. Ancak, 1854 yılında Kırım Savaşı patlak verince, istihkâm askerleri ordu emrine alınmıştır (10).

* İngiliz "fen heyeti" adetâ bir devlet erkânı gibi karşılanmıştır. Ahmet Naim, İngilizler gelmeden önce "Ebniye-i Seniye" mühendislerinden Enis Efendi'nin Kozlu'ya gönderilerek onlar için "ikâmetgâhlar" yaptırıldığını belirtmektedir (Aynı eser, s. 24).

** Hacegân, *hocalar* demektir. Hümayun ise kutlu, *kutsal* anlamına gelen bir sıfattır. Bu sıfat, padişahla ilgili her şey için kullanılıyordu. Kelime kelime sadeleştirilecek olursa, Hacegâh-i Divan-i Hümayun, *Kutsal Hocalar Meclisi* anlamına gelmektedir. Ancak, bu deyim, Tanzimat öncesi, resmî daire memurlarını da içeriyordu. Örneğin, Divan-i Hümayun Kalemi memurlarına da, Hacegân-i Divan-i Hümayun deniliyordu. Ahmet Naim, Halil Kadri Efendi'nin "fütüvetlî" olduğunu belirtiyor. Bu söz, "Osmanlıca"da bir *memur değeri*'ni anlatır. Burada bir anlam karışıklığı olduğu sanıyoruz; ancak, bu çok önemli değil. Halil Kadri Efendi ister bilinen bir "hoca efendi" olsun, isterse bilinen bir "kalem efendisi" olsun, A. Naim'in eleştirisi bize göre yerinî bulmaktadır.

3 — KIRIM SAVAŞI SIRASINDA HAVZANIN İNGİLTERE'YE TESLİM EDİLMESİ

Kırım Savaşı yıllarında (1854-1856) kömür havzası bir mukavele ile "müttefik"imiz olan İngiltere'ye teslim edilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre,savaş süresince havzadan üretilen kömür, İngiliz savaş gemileri ile diğer "müttefik"imiz olan Fransız'ların savaş gemilerine tahsis edilecekti. İngilizler kömür üretiminin denetimini, havzaya daha önce gelen (1851) iki kardeş İngiliz mühendisine bırakmışlar; Fransız'lar ise kendi gemilerinin yakıt ikmali işini "Lachappel" isminde bir "miralay"a vermişlerdir (11).

İngiliz "fen hayeti"nin havzaya "Hazine-i Hassa" adına bazı ekonomik yatırımlara girişmesi bu döneme, yani Kırım Savaşı yıllarına raslamıştır: Berkley kardeşler, nisbeten derindeki maden damarlarının işlenebilmesi için "kuyu" tipi

ocaklar açmışlar; Kozlu ve Üzülmez "maden mıntıkaları"na demiryolu döşemişlerdir: (1854). Böylece kömür üretiminde belirli bir artış olmuş, nakliyat ve yükleme nisbeten kolaylaşmış ve süratlenmiştir.

Kırım Savaşı süresince İngiliz ve Fransız savaş gemileri yakıt ikmalini tamamen Zonguldak'tan yapmışlar; savaş sonunda da elde kalan (stok) kömürü devlete satarak havzadan ayrılmışlardır.

Savaş yıllarında havzadan üretilen kömürün birdenbire yükselen yakıt ihtiyacını karşıladıktan başka ayrıca elde kalması, savaş öncesi "Kömür Kumpanyası"nın üretimi kasıtlı olarak düşük düzeyde tuttuğunun bir kanıtı sayılabilir.

4 — YÖRE EŞRAFININ MADEN İŞLETMECİLİĞİNE KAYMASI VE HAVZANIN YÖNETİMİNİN BAHRİYE NEZARETİNE GEÇİŞİ

1856-1865 yılları arasında, havzadan üretilen kömürle yakıt ihtiyacını karşılamaya çalışan (ancak karşılayamayan) Bahriye Nezareti ile devletin diğer sanayi müesseseleri (Tophane, "Fevaid-i Osmaniye" vapurları, vb.) küçük sermayeli kumpanyaların ve kömür müteahhitlerinin adetâ oyuncağı hâline gelmiştir: 1859'da havza, ünlü Galata'lı banker Yorgaki Zafiropulos'a bütünüyle teslim edilmiştir. Zafiropulos'la "Hazine-i Hassa" Nazırı Ahmet Muhtar Paşa arasında "aktolunan" bir mukaveleye göre, banker, havzadan üretilen kömürün tümünü "beher âtîk kantar [44 okkalık eski bir ağırlık birimi] 4 kuruş, beher ton 73 kuruş fiat-i mîri ile [*]" Bahriye Nezareti'ne ve diğer devlet müesseselerine satacaktı. (12).

Beylik fiyat.. Değişmez, dondurulmuş anlamına..

Bu arada "Hazine-i Hassa" yine çocuksu bir tepkiyle "Maden-i Hümayun Müdürü" Halil Kadri Efendi'yi "Maden-i Hümayun Nazırı" yapmış, Zafiropulos ise, "Maden-i Hümayun Müdürü" ünvanını almıştır.

Diğer yandan yöredeki eşraf da nüfuz ve servetlerini yavaş yavaş kömür madenine, yani "yeni gelişen sosyal düzenin temel müessesesine" kaydırmaya başlamışlardır (*).

Zafiropulos'un "müteahhitliği" bir yıl devam etmiş; 1860'da "bazı yolsuzluk ve devam eden idaresizlikten dolayı" (13) mukavelesi feshedilmiştir (**).

* *Mübeccel Kıray* bu gelişmeyi şöyle anlatıyor: "Kömürü bulan Uzun Mehmet, K.M.'lere ait bulunan Kestaneci köyündenmiş. Nasıl bir rekâbet konusu olduğu kesin bir şekilde bilinmiyor, H.İ.'ler Uzun Mehmet'i İstanbul'da zehirleyip öldürmüşler. Buna rağmen, kömürün ilk düzensiz üretim yılları geçtikten, âyânlık kalktıktan, belediye teşkilâtı kurulduktan sonra, *yüzyılın sonlarına doğru* [altını ben çizdim, S.Ç.] K.M. ailesi nüfuz servetlerini yeni gelişen sosyal düzenin temel müessesesine kaydırmaya başlamışlar. Böylece K.M.'ler, kömür havzasının Ereğli bölümünün en verimli ve en kolay işletilebilen ocaklarına sahip olmuşlardır.

"K. M. kardeşlerden biri kaza idare meclisi ve bir diğeri belediye meclisi üyesi seçilerek ai'e, 1900 yıllarında Ereğli'nin en nüfuzlu ve büyük ailesi hâline gelmiştir. Bu devrede, bu ailenin en nüfuzlu ve en büyük addedilme sebebi, artık, toprak sahibi olmaları, tarım üretimini kontrol etmeleri değil, fakat, o bölgenin en önemli ürünü olan kömüre geniş ölçüde hâkim olmalarındandır.

"Bu yıllarda H.İ.'ler, kömüre hâkim olma mücadelesinde ikinci plânda kalmış görünüyorlar. Mamafih gene kömürle ilgili yeni şartlara uygun bir işe girişmişler, maden direği imâl ve ticareti âilenin esas meşguliyeti haline gelmiştir. Yani bu aile de feodal hüviyetini bırakmış, yeni sınai şehirli düzene intibaka başlamıştır. Bu devrede Ereğli'de ikinci derecedeki başka aileler de madenciliğe başlamış, oldukça önemli servet ve nüfuz sahibi olmuşlardır. İlgi çekici nokta, bütün bu ikinci derecedeki ailelerin, şehirdeki dükkânlarını, köylerdeki arazilerini ve köylerle ilgilerini mümkün mertebe devam ettirmeleridir. Köylünün, ağanın ocağında çalışıp, aldığı ücreti ağanın dükkânından yaptığı veresiye alış verişe kapatması oluşumu bu devrede başlamıştır. Böylece bu aileler zamanla arazilerini kaybettikleri halde, ticaret yolu ile köyler ve köylülerle temaslarını arttırmışlardır. 1870'lerde kömür havzasında tatbik edilen mükellefiyet kanunu, köylü ile ocakçı ve aynı zamanda tüccar olan bu aileler arasındaki münasebeti teşvik etmiştir." (*Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Devlet Plânlama Teşkilâtı Yayınları, 1964, s. 64 65).

** Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayınladığı *Giriş*'te anılan "Yıllık"ta, Zafiropulos'un mukavelesinin feshine ilişkin daha somut bir bilgi var. Şöyle deniliyor: "..Osmanlı hükümetinin, milletin zararına olarak himâye

Ahmet Naim'in ifâdesiyle, "Ereğli kömür havzası bir tecrübe tahtasına benzemişti." Nitekim, Zafiropulos'un mukavelesinin feshedilmesinden sonra, madenin işletme imtiyazı, bu defa da, kömür üretimini ağırdan alıp hükümete olan taahhüdünü yerine getiremediği için 1851'de havzadan çıkarılan İngiliz "Kömür Kumpanyası"na tekrar verilmiştir.

Ahmet Naim, havzanın bu dönemini şöyle anlatıyor:

"..İngiliz 'Kömür Kumpanyası' havzayı işletmeye başlayınca istihsâl vaziyeti büsbütün feci bir şekil aldı. Kömür Kumpanyası donanmanın ve devlet müesseselerinin kömür ihtiyaçlarını —belki de kasten— temin edemediğinden hükümet İngiltere'den kömür satın almak zaruretinde kalıyordu.

"Kömür Kumpanyası'nın hiyanet derecesine varan sui idaresine rağmen havzanın idaresi iki sene daha bunların elinde kaldı. Nihayet 1861 senesi temmuz'unda Maliye Nezareti işe müdahale etmek lüzumunu duydu ve Sadaret [Sadrazamlık] vasıtasile saraya verilen bir *arîza*'da [*], Kömür Kumpanyası'ndan acı acı şikâyet edildi; topraklarımıza 'cevher-i maden' mebzulen bulunduğu halde Kömür Kumpanyası'nın aczi ve idaresizliği yüzünden [devletin] İngiltere'den satın almak mecburiyetinde kaldığı kömürlere dökülen para rakam zikredilerek bildirildi. Havzanın bu surette yuvarlanmakta olduğu feci âkibete işaret olunarak Kumpanya'nın [mukavelesinin] feshile havza idaresinin Maliye Nezareti'ne rabtı istendi.

"Padişah bu çok haklı ve makûl talep karşısında harekete geldi; bir fermanla Kumpanya'nın mukavelesini feshetti.

ettiği bu bezirgân [Zafiropulos] havzanın bütün nimetlerinden istifâde ederek kesesini doldurmuş, fakat içimizde beslediğimiz halde zehirini bize saçan yılan'lar gibi kısa bir müddet sonra başkaldırmış, *havzayı körletmek için Kozlu ve Zonguldak madenlerinden başka havzada faal vaziyette bulunan diğer ocakları kapatacak kadar küstahlığını artırmıştı.*." (Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak..., s. 147. Altını ben çizdim, S. Ç)..

* "Bir büyüğe sunulan" ayrıntılı yazı, rapor anlamına..

Fakat, 'Hazine-i Hassa'sından fedakârlık yapamadı. Kömür Kumpanyası'nın imtiyazını geri almakla beraber, 'madenın kemakân [eskiden olduğu gibi] Hazine-i Hassa marifetile bir idare-i mazbuta altında idaresi esbabının istikmali..'ni irade eyledi" (14).

Böylece havza daha üç yıl, 1865'e kadar, "Hazine-i Hassa"nın yönetiminde kalmıştır. Bu dönemde havza akılalmaz bir keşmekeş içinde yuvarlanmış; rüşvet, çeşitli yolsuzluklar, "kitabına uydurulmuş" hırsızlıklar en üst düzeye çıkmıştır.

Ahmet Naimı,".. Havzadan istihsâl olunan kömürleri münhasıran [özellikle] Bahriye Nezareti mübayaa ve istihlâk ettiğinden [satın alıp tükettiğinden] bu vaziyetten en ziyade Bahriye İdaresi müteessir oluyordu" demektedir. Nihayet "Kapudan-i Derya" Ahmet Vesim Paşa, o tarihlerde (1865) saltanatının beşinci yılını süren I. Aziz'i ikna ederek, havzanın yönetiminin Bahriye Nezareti'ne geçmesini sağlamıştır. Ahmet Vesim Paşa'nın bu konuya ilişkin "Ereğli Maden-i Hümayun Müdüriyeti"ne yazdığı "tezkere" şöyledir:

"..Badema [Bundan böyle] madenlerin Kapudan-i Deryaca idaresine irade-i seniye-i Hazreti Padişahın sadir olduğu ve yine kemafissabık idare-i umura [eskisi gibi işlerin idaresine] gayret olunması.." (15).

5 — 1848-1865 YILLARI ARASINDA MADEN İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA ŞARTLARI

1850'lerin sonundan itibaren maden ocaklarına civar köylerden önemli sayıda *köylü-işçi* (*) akını olmuştur. Havzada ilk üretim düzensizliğinin nisbeten durulmasiyle yöre eşrafının maden işletmeciliğine kaymaları, civar köylülerin madene yönelme sebepleri arasındadır; ama asıl sebep, bize kalırsa, köylünün son derece yoksul oluşudur:

Topoğrafik yapı bakımından Zonguldak dağlık ve ormanlık bir bölgedir. Ekime elverişli sayılabilecek toprakları bile

* *Köylü-işçi* terimi ile maden ocaklarında belirli aralıklarla çalışan *yarı-proleter* unsurları anlatmak istiyoruz. Bunlar (1867 yılına kadar düzensiz, bu tarihten sonra değişen sürelerle düzenli olarak) yılın altı ayını ocaklarda çalışarak, altı ayını da köylerinde geçirirler. Bu değişmeli çalışma usülü ilk defa "Dilâver Paşa Nizamnamesi" (ileriki bölümlerde üzerinde durulacak) ile "mükellefiyet" şeklinde konulmuştur. Mükellefiyet giderek kaldırılmış, ancak değişmeli çalışma usülü günümüze kadar devam etmiştir. Halen Zonguldak kömür ocaklarında çalışan işçilerin yarıdan çoğunu (yüzde 55-57) değişmeli veya yerel deyimle "gruplu" köylü-işçiler meydana getirmektedir.

meyilli ve kıraçtır (**). Tarımsal üretime olumsuz etkide bulunan bu faktörlere bir de feodal ilişkiler eklenir'se, Ereğli-Zonguldak köylüsünün madene akmasının asıl sebebi ortaya çıkmış olur. Köylüye göre maden "yeni bir iş kapısı"dır, can-kurtarandır!

Yoksul köylülüğün hangi şartlar altında ocaklarda çalışmaya razı olduğunu bilmek, okura bu konuda genel bir fikir verebilir:

"..'Hazine-i Hassa idaresi zamanında [1848-1865] Zonguldak köylüsü maden ocaklarında tıpkı müstemlekelerdeki [sömürgelerdeki] amelenin şerait-i hayatiyesi [hayat şartları] içinde bir orta zaman ırgadı gibi çalıştırılıyordu. İş saatları 'gündoğumu', 'günbatışı' diye hesaplanıyordu. Amele kulüplerinin yanıbaşındaki hayvan ahırları sıhhi şeraite [sağlık şartlarına] daha uygun yapılmıştı. Hastalanan veya bir maden kazasında yaralanan, sakatlanan amelenin tedavisi için sıhhî teşkilât vücuda getirilmemişti; amelenin en mütekâsif [yoğun] bulunduğu maden mıntıkalarında bile doktor mevcut değildi [...] Kazalarda ağır yaralanan amele madencinin veya maden işleten şirketlerin hamiyetlerine terkediliyordu. Madenci isterse yaralı ameleyi sokağa atıyor, dilerse de bir katır sırtına yükleyip köyüne gönderiyordu" (16).

"Hazine-i Hassa" döneminden bize ulaşabilen istatistikler yok. Bu dönem içinde havzadaki işkazası sayısını ve işçilere ödenen taban ücretin ne olduğunu iyi bilmiyoruz. Ancak, 1890'larda kömür ocaklarında çalışmaya başlayan Etem (Ye-

** *1930*'ların başlarındaki verilere göre Zonguldak ilinin yüzölçümünün (7.610 kilometrekare) 4.078.653 dönümü ormanlık, 1.232.872 dönümü mer'a, 795.268 dönümü dağlık ve taşlıktır. Ekili arazi 777.150 dönüm, ekilmeyen (daha doğrusu eki!emeyen) arazi ise 916.563 dönümdür. "Ziraate elverişli arazi killi, kumlu ve kalkerli ve hadit terkibi havi [sert bileşimli, kıraç], teşekkülâtı itibarile arızalı [oluşumu bakımından bozuk, dalgalı] ve kısmen vadilerden ibarettir [...] Zârraın [ekicilerin] elindeki âlet ve edevatı ziraiye: karasapan, pulluk, orak, tırmık, döğen, çapa, kazma, kalbur makinası..'ndan ibarettir." (Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak.... s. 40 ve 212).

melek) Çavuş (*) ismindeki işçinin Ahmet Naim tarafından derlenen anılarında (**), madende çalışan işçilere bu dönemde genellikle kalay, amerikanbezi, basma, vb. aynî ödeme yapıldığı belirtilmektedir. Aynı anılara göre işçilere işgüçlerinin karşılığını tümüyle *para* yada *nakit* olarak ödeyen *ilk* kumpanya, "*Kurci Kumpanyası*"dır (***). Kurci Kumpanyası havzaya 1885 yılında girmiştir. Demek oluyor ki kömür ocaklarında çalışan köylü-işçilere işgüçlerinin karşılığı 1880'lerin ortalarından önce tümüyle nakit olarak ödenmiyordu. Elimizde bunu dolaylı yoldan doğrulayan bir bilgi daha var: Ahmet Naim, anılan eserlerinde, devletin kumpanyalardan aldığı kömürün karşılığı olarak civar köylerin vergi ve âşarının tahsili işini çoğu zaman kumpanyalara havale ettiğini belirtmektedir (17). Madende çalışan işçiler civar köylerden geldiğine göre, kumpanyaların ve genel olarak madencilerin, köylü-işçilere diledikleri biçimde ödeme yapmaları, bu bir yana "vergi borcunuzun karşılığı sayılıyor" diyerek onları angaryaya tâbi tutmaları ve hâttâ köylerdeki nüfusları için ayrıca "vergi" almaları hayalci bir tahmin olmasa gerekir (****).

* Etem Çavuş, bugün Zonguldak'a bağlı bir ilçe olan Devrek'in "Çomaklar" köyündendir. Maden işçiliğine ondört yaşındayken "küfeci" olarak başlamış ve kırkbeş yıl aralıksız ocaklarda çalışmıştır. Ahmet Naim, ilk basımı 1944'te yapılan *Yeraltı Şehirlerini Beraber Gezelim* (7 Gün Dergisi) ismindeki hikâye stiliyle yazılmış maden röportajında (İkinci basım: *Bir Yudum Soluk*. Deniz Yayınları, 1917), Etem Çavuş'u, *kendisiyle birlikte ilk kez ocağa giren arkadaşları arasında göçük altında sönmeyen tek soluk* şeklinde tanıtır. Bugün aramızda olmayan Etem Çavuş'un anısını burada saygıyla selâmlıyoruz.

** Ahmet Naim, *Yeraltında Kırkbeş Sene* adını verdiği bu derlemesini broşür hâlinde yayınlamış. Broşürün önsözünde anıların ilkten *Son Posta* gazetesinde tefrika edildiği belirtiliyor; ancak tarihi belli değil. Biz, aktarmaları, yazarın anıları tekrar yayınlamak amacıyla hazırladığı ve kendi daktilosundan çıkmış metin üzerinden yaptık.

*** Etem Çavuş, sözkonusu anılarında, yövmiyeleri para olarak ödeyeceğini açıklayan Kurci Kumpanyası'na büyük bir işçi akını olduğunu, kendisinin 6 kuruş gündelikle Kurci ocaklarına girebilmek için babası kanalıyla ocak çavuşuna bir küfe Safranbolu üzümünü "rüşvet" olarak "yedirdiği"ni belirtiyor.

**** Etem Çavuş, anılarında, Kendilerine ücret karşılığı ödenen kalay, basma, vb. şeyleri gerçek değerlerinin çok altında tefecilere "bozdurdukları"nı, ellerine geçen para ile çeşitli borçlarını belirtiyor. Bu arada Kurci Kumpan-

Peki bu acayip, karmaşık ilişkilerin sosyolojik açıdan izahı ne olabilir? Ocak işletmecisinin (kapitalistin) *aynı zamanda* "mültezim" fonksiyonunu yüklendiği, yani pre-kapitalist ilişkilere özgü bir "görev"i üstlendiği; ve dolayısıyle ocak işçisinin *aynı zamanda* ve çoğu durumda *aynı* kimseye angarya ve nakdî-rant yoliyle soyulduğu ilişkiler ne biçim ilişkilerdir? İleriki bölümlerde değişik şekilleri üzerinde duracağımız bu ilişkilere biz, uydurma bir terim kullanmaktan kaçınarak, feodalizm-kapitalizm karışımı ilişkiler diyeceğiz.

yası'nda çalışmaya başladıktan sonra da başından geçen "vergi"ye ilişkin bir olayı naklederek; Kurci ocaklarındaki çalışmasının karşılığı olarak eline geçen ilk "maaş" ile köyüne döndüğünde, babasını "vergi borcu" yüzünden köy odasındaki bir dolaba hapsedilmiş bulduğunu; tahsildarın, anasının getirdiği bakır "kuzu tenceresi"ni borç karşılığı kabül etmediğini, borcu sert tartışmalardan sonra kendisinin para olarak ödediğini söylüyor.

"İlk Batılılaşma Hareketi"nin hız kazandığı bir dönemde, II. Mahmut döneminde, topraklarımızda kömür madeninin bulunuşu, Doğan Avcıoğlu'nun ifâdesiyle "iyi talihti." Ancak, gördüğümüz gibi bu "iyi talih", çok kötü değerlendirilmiştir.

Niçin?

Bu soru'nun cevabı, bize kalırsa, Tanzimat'la taçlanan Mahmut reformlarının niteliğinde aranmalıdır:

III. Selim döneminde başgösteren ve II. Mahmut ile I. Mecit dönemlerinde hayli yaygınlaşan Batılılaşma Hareketi'nin askerlik, idare, hukuk, kıyafet, vb. alanlarda yapılan reformlarla, bu arada, devlet eliyle bazı sanayileşme girişimleri doğurduğunu biliyoruz. Ancak, yine bilindiği gibi, bütün

bu "kalkınma", "sanayileşme" çabaları, toplumun diyalektik gelişmesinin sağlıklı bir ürünü değildi; yani, maddî bir temelden yoksundu. Mahmut tipi reformlar, bize kalırsa, *Batı*'nın kuşatmasına, baskısına karşı oluşan toplumsal tepkinin biçimsel tezahürleri sayılmalıdır. Mahmut reformları sömürgeleşmeye karşı bir tepkidir; ama, bu tepkiyi sömürgeleşme olgusunun bizatihi kendisi yaratmıştır. Dolayısiyle, Mahmut reformları, sömürgeleşme sürecini *hızlandırmıştır*. Nicelik ve nitelik bakımından belirginleşmiş bir ileri sınıfa dayanmayan, sosyo-ekonomik temelleri varolmayan bu tür reformlardan sonuç olarak ne umulabilirdi ki zaten? Kimi yazarlarımızın ileri sürdükleri gibi yukarıdan aşağıya bir bağımsız kapitalizm alternatifi mi? Böyle bir iddia toplumsal gelişme/değişme yasalariyle de, Mahmut reformculuğunun somut örnekleriyle de çelişir. Konumuza ilişkin örnek gözler önündedir: Bir yandan fabrikalar yaptırmaya, meslek okulları açmaya çalışan, daha doğrusu heveslenen I. Mecit, öte yandan önemli bir stratejik madeni vakıf hâline getirip gelirini tekkelere, dergâhlara dağıtmıştır. Bu eğlendirici olguyu salt I. Mecit'in düşüncesizliğiyle izaha kalkışmak kuşkusuz yanıltıcı olur. Bu bir toplumsal yapı ve sınıf rasyoneli meselesidir; şu yada beriki "sultan"ın subjektif niyetleri meselesi değildir. Kısaca, bu tek örnek bile, bize kalırsa, Mahmut tipi reformculuğun, — yapısal zâfiyetten ileri gelen — , yüzeyselliğini, dengesizliğini ortaya koymaktadır.

Bu durum karşısında Batı'lı kapitalistler ve onların Osmanlı toplumundaki uzantıları ne yapacaklardı? Sözgelimi kömür madenimizi en ileri teknoloji ve işletme yöntemleriyle işletip toplum için en yararlı hâle mi getireceklerdi, yoksa kaynakları kapatacak veya tahrip mi edeceklerdi? Sömürgeci iktisat siyaseti ikincisini emrediyordu; ve bu emir yerine getirilmiştir.

Bütün bu söylediklerimizden, kuşkusuz, tarihimizde "ile-

rici'' nitelikte hiçbir kıpırdanışın olmadığını yada olamayacağını ileri sürdüğümüz anlamı çıkarılamaz. Batı'nın iktisadî, siyasî, askerî, vb. alanlardaki tahakkümüne karşı, — dayandığı maddî temeller oranında cılız ve *sonuç olarak* yine Batı'nın sömürgeci siyâsetinin kalıbına da dökülse — , bazı iyiniyetli tepkiler doğmuştur. Bunu biliyoruz. Ve bu iyiniyetli tepkilerin gözden kaçırılmasının, salt sonuçlarına bakılarak karalanmasının doğru bir tutum olmayacağı inancındayız.

1 — "DİLÂVER PAŞA NİZAMNAMESİ" VE HAVZADA "MODERN" KAPİTALİST İŞLETMECİLİĞİN UÇ VERMESİ

Havzanın yönetimi Bahriye Nezareti'ne geçince ilkten idarî bir düzenlemeye gidilmiştir. "Maden-i Hümayun Nazırı" Halil Kadri'nin görevine son verilmiş; yerine, "muktedir bahriye ümerasından" Dilâver Paşa (*) getirilmiştir. I. Aziz'in fermanına göre, Dilâver Paşa, "Maden-i Hümayun Nazırlığı" ile "Ereğli Livası Kaymakamlığı"nı birlikte yürütecekti (**).

* Ahmet Naim, anılan eserinde, Dilâver Paşa'nın rütbe derecesinin "mirliva" (tuğamiral) o'duğunu belirtiyor (s. 29).

** Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* (Evren Yayınevi, 1962) adlı eserinde Dilâver Paşa'nın *"Zonguldak Valisi"* olduğunu söylüyor (s. 12). Oysa Zonguldak 1860'larda köy bile değildi. Kastamonu'ya bağlı bir "liva" veya "sancak" olan Ereğli sınırları içinde bir "maden mevkii" idi. Kimi eski yazışmalarda Zonguldak'tan, "Zonguldak nam mevkii" şeklinde sözedi'iyor. Kimi kaynaklara göre ise, Zonguldak, Ereğli'ye bağlı "Elvan" köyünün bir mahallesidir. (*Cumhuriyetin On Yılında..., s. 38*). Zonguldak 1896 yılında ilçe, 1920'de "sancak", 1924'te de il olmuştur.

Dilâver Paşa, ilk iş olarak, iki yıl süren bir inceleme döneminden sonra bir "Nizamname" (*) meydana getirmiştir. Dilâver Paşa'nın "riyâsetindeki" bir "Komisyon-i Mahsusa"nın (Özel Komisyon'un) hazırladığı sözkonusu Nizamname'nin "esbab-i mucibe"sinde (gerekçesinde) şöyle denilmektedir:

"..Maden-i mezkûrun bidayet-i küşadından [sözü edilen madenin ilk açılışından] bu âna gelinceye kadar gerek ihracat [çıkarma: üretim] ve gerek tenzilât [indirme: nakliyat] ve gerek teferrüat-i sairesi hiç bir nizam tahtına alınmayarak her bir hususat işin gidişine göre ruunet (**) olunmakta bu ise bazı gûna [çeşitli] müşkilât-i mevat [sahipsiz] bulmakta idiğinden Tersane-i âmire idaresi âzasından [devlet tersanesi yöneticilerinden] olup memuriyet-i mahsusa zımnında maden-i mezkûre gelmiş olan [özel bir görev dolayısıyle sözkonusu madene gelmiş olan] izzetlû Said Beyefendi ve çakerleri [arkadaşları] hazır oldukları halde aktolunan Komisyon-i mahsusada derpiş ve tezkir olunarak [bütün bunlar hatırlanıp gözönüne alınarak] maden-i mezkûrde istihdam olunan madenciyan [maden işleten kişi ve kumpanyalar] ile ahali-i amelenin [işçi kitlesinin] hukukunu muhafaza ve bunların kaffe-i [tümünün] ahval ve harekâtını taht-i rabt ve intizama almak ve bu veçhile mezkûr işi asla bir surette sekte götürülmemek [aksatmamak] ve hilâfına mütecasir olanlar [aksine hareket edenler] mazhar-i mücazat zımnında [ortaya çıkabileceği dolayısiyle] maden-i merkume idaresinin [adı geçen maden yönetiminin] ruhu denilmeğe şayan yüz bendi şamil [yüz maddeyi

* Türkiye Kömür İşletmeleri (T.K.İ.)'nin yayınladığı bir broşürde, Dilâver Paşa'nın hazırladığı Nizamname'nin ilkten bir yasa olarak düşünüldüğü; ancak, "padişahın tasdikinden geçmediğinden 'Ereğli Hümayunu İdaresinin Teamülnamesi' [Nizamnamesi] adı altında tatbik mevkiine konulduğu" belirtiliyor. *(Türkiye Kömür İşletmeleri*, Hazırlayanlar: Behzat Firuz, İffet Yalabık, Sevil Orpen, Ankara, 1962, s. 26-27).

** İşleri ağırdan alma anlamına...

içeren] işbu beyanname tanzim ve takdim kılınmış olmakla olbapta ve kâtib-i ahvalde emri ferman.." (18).

Yedi bölüm ve 100 maddeden meydana gelen havzadaki bu *ilk* Nizamname (*) genel olarak aşağıdaki esasları içeriyordu.

* İşletilen ocaklar ile "metrûk" (işletilip bırakılmış) ocakların yönetimi biçimi tesbit ediliyordu..

* Maden direği (sütûnu) meselesi bir çözüme kavuşturuluyordu..

Üretilen kömürün alım-satımı için belirli esaslar getiriliyordu..

* Havzadaki memurların derece, yetki ve görevleri tesbit ediliyordu..

* Kömür ocaklarının gerek kişilere ve gerekse kumpanyalara yalnız işletme imtiyazı verilebileceği açıklanıyor, ocakların hiç kimse tarafından mülk hâline getirilemiyeceği belirtiliyordu..

* Yeni kömür damarları aranması işi "ruhsat"a (izne) bağlanıyor; izinsiz hiç kimsenin arama yapamayacağı açıklanıyordu.

* Ahmet Naim, asıl adı *"Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu Nizamnamesi"* olan, ama genellikle "Dilâver Paşa Nizamnamesi" şeklinde anılan sözkonusu Nizamname'nin tamamını, "bazı mütalâa ve mukayeselerle" 31 Mayıs 1932 tarihinden itibaren *Son Posta* gazetesinde yayınlandığına işaret etmektedir. (Aynı eser, s. 30, dipnot). Biz aktarmaları yazarın anılan eserinden yaptık: (s. 102-109). Ayrıca, *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak...* (s. 180, 186) ile; Turgut Etingü'nün, *Kömür Havzasında İlk Grev* (Koza Yayınları, 1976) adlı eserinden yaralandık: (s. 28-52).

Yeri gelmişken şunu da belirtelim: Osmanlı toplumundaki bütün madenler için 1861 yılında "Maadin Nizamnamesi" adı altında bir başka yönetmelik de hazırlanmıştır. Ancak, "Fransız kanunundan mülhem olarak" (esinlenilerek) hazırlandığı ileri sürülen "Maadin Nizamnamesi", kimi kaynaklara göre 1869 yılında, kimilerine göre ise 1871 yılında yürürlüğe girmiştir. Taradığımız kaynaklardan anlaşıldığına göre; "Maadin Nizamnamesi", Zonguldak Havzasında, "Dilâver Paşa Nizamnamesi"ne kıyasla tâli plânda kalmış; havza, 1921 yılına kadar esas itibariyle "Dilâver Paşa Nizamnamesi"ne göre yönetilmiştir.

* Devletin, ocakları, dilediği zaman — masrafını vererek — geri alabileceği belirtiliyordu, vb...

Nizamname'nin işçi haklarına ilişkin önemli maddelerini özetleyerek ve kısmen sadeleştirerek aşağıya alıyoruz:

* *"Ocaklarda istihdam olunan amelenin" geceleri açıkta kalmamaları için maden işletmecileri ocak yanlarında ve "canib-i idarenin kabül edeceği surette" mümkün olduğu kadar mükemmel "amele koğuşları" yaptıracaklardır. İşçilerin rahat ve huzurlarına itina etmek maden işletmecilerinin "vazife-i zimmetinden addolunacaktır"* (Madde: 11).

(Bu maddenin aslı şöyledir: "Ocaklarda istihdam olunan amelenin beytutetleri için her ocak başında madenci tarafından kaabil-i sükna mükemmel amele koğuşları canib-i idarenin kabül edeceği surette yapılarak amelenin huzur ve rahatlarına itina etmek her ocak sahibinin vazife-i zimmetinden addolunacaktır.")

* *"Sunuf-i selâse-i ameleden"* (üç sınıf işçiden = kazmacılar, küfeciler ile "kiraciyan" olarak anılan nakliye işçileri yada arabacılar-katırcılar) *kazmacıların kömür ocaklarında çalışmaları zorunlu olmadığından maden işletmecileri, kazmacıları, ancak liyakatine ve işine göre belirli bir ücret ödeyerek çalıştırabileceklerdir* (Madde: 22).

(Havzada o tarihe kadar *angaryanın* varlığını gösteren bu maddenin aslı şöyledir: "Sunuf-i selâse-i ameleden güruh-i kazmaciyanın ocaklarda çalışmaları mecburiyet tahtında olmayarak mücerret kendilerinin evvelâ ocak sahibi tarafından hüsn-i rızaları tahsisile olduğundan her kazmacının liyakatine ve işine göre ücret-i lâhiya itasile istihdam olunacaktır").

* *İşçi günde on saat çalışacaktır. İki nöbette tamamlanacak olan bu on saatlik çalışma süresi dışında işçiler rahatsız edilmeyecektir.* (Madde: 29).

(Bu maddenin aslı şöyledir: "Amele yirmidört saat zarfında müddet-i istirahatten maada ancak on saat işleyeceğinden bu müddet dahi iki nöbette tekmil olmağile bunun birincisi yaz ve kış alessabah saat onbirde [*] bed'olunarak dört saat çalışmakla kazmacının akşamdan hazır ettikleri kömür ve tozu dışarı çıkaracakları misillû kazmaciyan için çalıştıkları mahallin hazır olduğu ocak çavuşuna haber verüp iki saat istirahat ve taam iki saat dahi ocağın dışarıya olan işlerini ifa ederek bunu takiben ikinci nöbet işe mübaşeret edeceklerdir. Şöyle ki: Berveçh-i meşruh kazmaciyanın kendilerine mahsus olan ikinci nöbet işi kâmilen eda ettikten sonra amele hazır olan kömürü ve tozu yine dört saat çalışarak dışarı çıkarıp ol günlük işi tekmil etmiş olacağından bu müddet-i muharrereden fazla istihdam ve iz'aç olunmayacaktır").

** "Ehl-i islâm amele" bayramlarda, "hıristiyan amele" de paskalya günlerinde izinli sayılacaktır. Ayrıca "ehl-i islâm amele" cuma günleri, "hıristiyan amele" de pazar günleri, kömür üretimini aksatmamak şartiyle, topluca ibadet yapabileceklerdir* (Madde: 56).

(Bu maddenin aslı şöyledir: "Maden-i mezkûrde müstahdem sunuf-i amelenin küllîsi ehl-i islâm ve cüz'îsi hıristiyan bulunduğundan bir ocakta bulunan üç nefer hıristiyan için eyyam-i pazarda tatil olunup ta kırk iki nefer islâm amelenin ücretsiz tehi kalmaları ve bu sebeple de imalâta sekte-i küllîye arız olması, hiçbir veçhile câiz olmayıp bunun için millet-i hıristiyan eyyam-i pazarda icra-i ayin ettikten sonra ve ehl-i islâm dahi evkat-i hamselerini bulundukları mahalde ve salât-i cumayı en yakın bulunan mesacidde badel'ifa yine imalâta mübaşeret edeceklerinden maden ocakları haftanın hiçbir gününde bu sebeplerle tatil olunmayacaktır. Fakat ehl-i islâm için îd-i eyamin ve hıristiyan için paskalya günlerinde tenezzühleri için müsaade olunacaktır").

* Ezanî saat.

** Maden işletmecileri kendileri için ayrılan işçilerden fazla gelenleri maden yönetimine haber vereceklerdir. Bu işçileri maden yönetimine haber vermeden "hotbehot" (kendi kendine) köylerine göndermek veya ocaklarda işsiz bırakmak yasaktır. Aksi halde, geriye gönderilen veya işsiz bırakılan işçinin yövmiyesi, sanki çalışmışlar gibi, "bitamamiyye" ödenecektir* (Madde: 67).

(Bu maddenin aslı şöyledir: "Madenciyandan birisi müreltep olan amelesinden ziyade götürdüğü ameleyi kendiliğinden iâde edemeyip mutlaka canib-i idareye gelerek sebep-i ziyadeliğini ifade etmeğe ve şayet amele-i merkumeyi istihdam etmeyerek hotbehot geriye göndermeğe veyahut ocaklarda işsiz bırakmağa mütecasir olur ise bu yevmiyelerini gûya itmam-i nöbet etmiş gibi bitamamiyye ita etmeğe mecbur olacaktır").

** Maden işletmecileri, işçilere, "ücretlerine mahsuben" çeşitli eşya, vb. vermeleri halinde, bunların alım fiyatına zam yapamayacaktır. Aksi halde "muhtekir cezasına mazhar olacaktır"* (Madde: 68) (*).

(Bu madenin asıl şöyledir: "Madenciyanın kullandıkları amelenin ücretlerine mahsuben lüzumuna mebniy alıverecekleri zemavil ve eşya-i sairenin fi-i mübayasına zam ile fıkaraya gadir etmeyip mutedil fiyatla alıp vermeleri lâzımeden olup şayet gadir ettikleri tahakkuk eyler ise rayiç-i fiyattan fazlası reddedildikte yine gadir-i merkum muhtekir cezasına mazhar olacaktır.")

* Nizamname'ye bu maddenin konuluş sebebi şu olsa gerekir: Maden bölgelerinde işçiye ödenen çok az ücretin (ki 1885'lere kadar bu ödeme çoğu durumda aynî yapılıyordu) hemen geriye alınabilmesi için, günümüzde de değişik şekilleri görülen, ilkel bir alış-veriş mekanizması kuruluyordu. Buna göre, kumpanyalar, ocak yanlarında "amele bakkalları" açıyorlar ve işçilere, birikmiş yövmiyelerine karşılık olarak, piyasa fiyatının çok üzerinde eşya, gyiecek, vb. satıyorlardı.

* *Maden işletmecileri ellerine geçen parayı ilkten işçilerin haklarını "tamamen" ödemek için harcayacaklar, geriye kalanını borçlarına, vb. verebileceklerdir* (Madde: 75).

(Bu maddenin aslı şöyledir: "..Madenciyan-i merkum alacakları şu peşinat akçesi hiçbir mahalde sarf etmeyerek evvel beevvel amele sunuf-i kesanın haklarını tamamen eda ve tesviye ettikten sonra bakisini düyun-i sairesine verebileceklerdir").

* *Maden işçilerinin özel işlerde çalıştırılmaları yasaktır. Eğer çok zorunlu kalınırsa, önceden maden yönetimine haber verilmek şartiyle biriki işçi, biriki gün çalıştırılabilir. Ancak, özel işlerde çalıştırılan işçilere on kuruş yövmiye* (*) *ödenecektir* (Madde: 82).

Bu maddenin aslı şöyledir: "Bir madencinin ocağında istihdam eyliyeceği amele maden-i hümayun için hükümet marifetile celbolunduğundan kendi ümuru zatiyesi için istihdam etmeğe hiçbir veçhile salâhiyatı olmıyarak fakat bir iki kimseyi çend gün kendi ümurunda istihdam etmeğe mecburiyet-i şedidesi olduğu halde canib-i idareye haber vererek yevmiye on kuruş ücretle istihdam eyleyecektir").

Nizamname'nin işçi haklarına ilişkin maddeleri bunlardır. Bir de "Merkez"e (Ereğli'ye) bir "tabip"le, kömür üretim bölgelerine "birer cerrah ikame edilmesi" öngörülmektedir.

Nizamname'de sürekli hastalık, kaza tazminatı, vb. konulara ilişkin diğer işçi haklarına temas edilmemektedir. Sadece, işçilerin "cüz'i başı ağrısa" doktor tarafından "tedavî olunması" ve "ziyâdece hasta bulunduğu halde sahib-i ocak

* Ahmet Naim bu dönemde havzada en yüksek işçi ücretinin 3 kuruş olduğunu söylüyor. (Aynı eser, s. 105). *Lütfi Erişçi* ise, 1908 *öncesi* Türkiye'de işçi ücretlerinin 6-7 kuruşu geçmediğini, tarım kesiminde 1-2 kuruşa kadar düştüğünü belirtiyor. *(Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi,* İstanbul 1951, s. 7). Buna göre, bir genellemeye gidilecek olursa, havzadaki köylü-işçilere tarım kesimindeki ücret standardı uygulanıyordu.

tarafından köy için mekkâre hayvanı tedarik olunarak ve yanına adem-i mahsus terfikan" evine gönderilmesi şart koşulmaktadır. Hepsi bu kadar.

Nizamname'nin diğer ilgi çekici maddeleri, şiddet ve cebir unsurunu çok belirgin olarak içeren 21, 24, 26 ve 30. maddeleridir.

21. madde şöyledir:

"Maden-i mezkûr ocaklarında istihdamı lâzım gelen sunuf-i ameleden [işçi sınıfından] *kazmaciyan* [kazmacılar] *ve küfeciyan* [küfeciler] *ve kiraciyan* [nakliye işçileri: arabacılar, katırcılar] *Ereğli sancağı dahilinde kain bulunan ondört kura ahalisine* [çevredeki ondört köyün halkına] *münhasır olup kura-yi mezkûrenin* [anılan köylerin] *nüfus-i ceridelerinde* [nüfus kütüklerinde] *onüç yaşından elli yaşına değin müracaatla âtiyüzzikr* [aşağıda zikredilen] *usüle tevkifan celp olunacaktır"* (*).

24. madde şöyledir:

* Nizamname'nin 21. maddesi ile 22. maddesi arasında bir çelişki görülüyor: 21. maddede kazmacıların da ocaklara zorla getirileceği belirtilirken, 22. maddede *"...güruh-i kazmaciyanın ocaklarda çalışmaları mecburiyet hattında olmadığı"* söyleniyor. Bunun izahı şu olabilir: Kazmacı, ocak işletmecisinin kendisine verdiği ücret ciğer "işine ve liyakatine" uygun değilse, çalışmayabilecektir. Ocaklarda hemen hiçbir cangüvenliği tedbirlerinin alınmadığı sözkonusu dönemde en tehlikeli iş'de çalışan kazmacılara böyle bir ayrıcalık tanınması mümkün gibi görünmektedir. Nitekim, 24. maddeye göre, kazmacılar onikişer günlük değişmeli çalışma usülünün dışında tutulmaktadırlar. "Kiraciyan" için de aynı şey sözkonusudur. Bu duruma göre mükellefiyet, pratikte, daha ziyade "mahallince 'amele' tabir olunan" (Madde : 24) vasıfsız işçileri, yani küfecileri kapsıyordu. Mükellefiyetin uygulamasına gelince, Etem Çavuş bu konuda özet olarak şu bilgiyi veriyor:

1860'larda köylerde özellikle çocukların kesin yaşını belirten kayıtlar olmadığı için, *"onüç yaş"*, çocuklar arasında bir "küfecilik imtihanı" düzenlenerek tesbit edilirmiş. "Göze gelen", "kabaca" çocuklar ilkten birbirleriyle güreştirilirmiş; galip gelenlere daha sonra "yirmi kara okkalık" taş dolu küfeler belirli bir uzaklığa taşıtılırmış. Bu sınavı da başarı ile verenler, madende küfecilik yapmak üzere "deftere" yazılırmış. Mükellefiyetten "kaytarmaya" çalışanlar ise, kolluk kuvvetleri tarafından palaska ve dipçikle dövüle dövüle ocaklara sürülürmüş (Anılar).

"Yirmibirinci maddede beyan olunan sunuf-i selâse-i ameleden ocağın içinden dışarıya arkasile kömür ihraç eden ve mahallince 'amele' tabir olunan güruh-i küfeciyandan bir karyede [*bir köyde*] bermucibi [*duruma göre*] ne kadar küfeci bulunur ise bunlar iki kısma tefrik olunarak [*ayrılarak*] tertip olundukları ocağa kısm-i evvel [*önceki kısım*]gelüp onikişer gün çalıştıktan sonra kısım-i âhar [*sonraki kısım*]gelerek kısım-i evvel karyelerine avdetle [*önce gelenler köylerine dönüp*] ziraatlarına bakacaklardır."

26. madde:

"*..Amele vakıt ve zamanile sevkolunarak işinin başında bulunmak ve vaktile gelmediği muhtarın adem-i dikkatinden neş'et etmiş ise* [muhtarın dikkatsizliğinden meydana gelmişse] *muhtar-i merkum mes'ul olacak ve amelenin yanında vaki olmuş ise ol merkum amele müddetlerini ikmal ettikten sonra idarenin tensip edeceği mahalde* [idarenin uygun göreceği yerde] *bir veya iki gün ücretlerile istihdam olunacaklardır*" (*).

30. madde:

"Ameleden birisi mahzâ karyesine savuşmak efkâr ve desisesile izhar-i hastalık yolunda bulunduğu halde [*işçilerden birisi sırf köyüne savuşmak için yalancıktan hasta oldu-*

* Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* adlı kitabında (s. 12-13), "Dilâver Paşa Nizamenamesi'nin sait 21. maddesine atfen, Zonguldak köylülerinin 1860'larda maden ocaklarında yılda onbeş gün angaryaya tâbi tutulduğunu ileri sürmektedir. Nizamname'nin aktardığımız maddelerinden anlaşılacağı gibi, Hüseyin Avni'nin bu iddası doğru değildir. Bir defa mükellefiyet yılda onbeş gün değil, onikişer günlük değişmelerle yılda altı aydır. İkinci olarak, *angarya*, —hiç değilse kâğıt üzerinde—, sözkonusu değildir. O kadar ki Nizamname'nin 26. maddesine göre, mükellefiyete uymayan işçilere verilen "bir veya iki gün"lük fazla çalışma cezası bile, ücretlidir. Hüseyin Avni'nin, herhalde gerekli belgelerden yoksun olduğu için verdiği bu yanlış bilgiden ne yazık, birçok yazar kaynaklanmıştır. Bize kalırsa, Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu üzerine çok daha derinlemesine çalışmalar yapmak gerekiyor. Çünkü bu konudaki mevcut (yayınlanmış) çalışmalar sadece yetersiz değil, aynı zamanda önemli yanlışları da içermektedir.

ğunu ileri sürmesi durumunda] hastanın tedavisi için saye-i devaiyye Hazret-i Padişahide maden-i mezkûrde bir tabip bulunduğundan vizite ettirildikte hastalığı karîne-i sıhhat olup ta [*muayenesi sırasında hastalık belirtisi görülürse*] cüz'i başı ağrısa tabib-i mümaileyh marifetile [*yukarıda anılan doktor tarafından*] tedavî olunması ve ziyadece hasta bulunduğu halde sahib-i ocak tarafından köy için mekkâre hayvanı tedarik olunarak ve yanına âdem-i mahsus terfikan [*özel gözetimci katılarak*] hânesine gönderilmesi ve amele-i merkumenin [*sözü edilen işçinin*] hastalığı hille ve sania idüğü [*hastalığının düzmece olduğu*]tahakkuk eyler ise istikmal-i müddetine değin [*süresini doldurunca ya değin*] işine ilâde olunması nizamattan bulunduğu misillû [*işine geri gönderilmesi kurallara uygun olduğu gibi*] ve şayet hotbehot firara cür'et ederse [*ve şayet kendi kendine kaçmaya cür'et ederse*] iâdesile ibreten-lis-sâîrîn [*geri döndürülüp başkalarına ibret olsun diye*] iki kat müddetle istihdam edilecektir."

Nizamname'de *yabancı uyruklu* madenciler ile işçilere karşı da şiddet ve cebir unsurunu içeren ayrı bir madde yeralmaktadır. Bu madde şöyledir:

"*Maden-i mezkûrde müstahdem madenciyan ve kazmaciyandan bazıları tebaa-i ecnebiyeden mürekkep ise de* [sözkonusu madende görevlendirilen madencilerden ve kazmacılardan bazıları yabancı uyruklulardan meydana gelmekte ise de]*devlet-i âliye hizmetinde olunmaları cihetile hiçbir veçhile ecnebi nazarile bakılmayarak* [yüce devletin hizmetinde olmaları bakımından hiçbir yönden yabancı gözüyle bakılmayarak] *kaffe-i muamelât-i devlet-i âliye kavaid-i nizamatına tevkifan rüyet olunup* [tümüne yüce devletin kural ve nizamlarına uygun muamelede bulunulup] *bunlardan herhangisi nizamat-i seniyeye muafakat etmeyecek olur* [yüce nizamlara uymayacak olur] *ve işbu nizamname ahkâmının haricinde olarak nihayet üç defa harekât-i nâ-makulede bulunur ise*

[ve işbu nizamnamadeki buyrukların dışında olarak üç defa hatalı hareket ederse sonuç olarak] *ocağına ve mevcut kömürüne kıymet takdir olunarak idare tarafından bittevsiye madenden def ve tard olunacaktır.*" (Madde: 53).

Nizamname'ni 54. maddesine göre aynı ceza Osmanlı uyruklu madenciler için de geçerlidir. Ayrıca, Nizamname'nin 83. maddesinde, bir madencinin, bir başka madenciye ait ocakta çalışan işçileri kandırıp ocağında çalıştırması durumunda bu işi yapanın üç gün tutuklanacağı belirtilmektedir...

Toparlayalım:

1867 tarihli "Dilâver Paşa Nizamnamesi", görüldüğü gibi, sosyolojik açıdan ilginç bir belgedir. Çünkü bu belgede "modern" (çağdaş) kapitalist işletmeciliğin embriyon hâlindeki "rasyonel"i ile; şeklen, feodalizmin klâsik zorbalığı iç-içe geçmiş durumdadır. Nizamname, ücretler ve sosyal yatırımlar ile ekonomik yatırımlara önem vermesi (daha doğrusu kayıt altına alması) bakımından, yani kısmen "Özgür"leşmiş emeğin (*) artı-değer yoliyle sömürülmesine bir zemin yaratması bakımından *kapitalizme*; ama öte yadan ekonomi-dışı *zor*'a başvurması bakımından şeklen *feodalizme* meyletmektedir. *Şeklen* diyoruz, çünkü, Nizamname'deki zor unsuru, feodal ilişkilerde gözlenen ve *angarya* ile *ürün-rant* ve *nakdî-rant* şeklindeki soygun biçimlerinde ifâdesini bulan ekonomi-dışı zorbalıktan özde farklıdır. Nizamname, feodal ilişkiler

* Kısmen "özgür"leşmiş emek'ten kastımız şudur: Marks, ***Kapital'de,*** "hür [özgür] emek"ten neyin anlaşılması gerektiğini şöyle izah ediyor: "...Burada hür sözü iki anlama gelmektedir: bir kere, bu kimse mal olarak kendi işgücü üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmelidir, sonra da satabileceği herhangi bir malı olmamalıdır, kendi işgücüne gerçeklik verebilmek için gerekli olan her şeyden yoksun bulunmalıdır..." (Cilt 1, 2. Kitap, Sol Yayınları 1966, s. 44). Madene celbedilen Ereğli köylüleri, açıktır ki, Marks'ın bu tanımına uymuyordu. Bir kere, ocaklara zorla getiriliyorlardı, yani kendi işgüçleri üzerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakları yoktu; ikinci olarak bunların çoğunluğu az topraklı unsurlardı. Ayrıca yöre eşrafının (mallî feodallerin) topraklarında angaryaya koşulma (kıray, Ereğli... s. 64) ve devlete vergi verme (âşar) yükümündeydiler. Ama *talep olursa* işgüçlerini de satıyorlardı.

içindeki yarı-köle olarak nitelendirilebilecek köylüleri, belki gariptir ama, ekonomi-dışı *zor* kullanarak yarı-proleter (*) statüsüne yükseltiyordu. Burada kullanılan ekonomi-dışı *zor*'un, temelde, klâsik feodal zorbalıktan farklı olduğu açıktır.

Peki öyleyse mükellefiyete niçin gerek görülmüştür? a) Merkezî feodalitenin çözüldüğü, b) emeğin kısmen "özgür"leştiği, c) kapitalist ilişkilerin uç verdiği, ve hepsinden önemlisi, d) Ereğli köylülerinin çok kötü çalışma şartlarına rağmen maden işçiliğine *kendiliğinden* yöneldiği bir dönemde mükellefiyete ne gerek vardır?

Bize kalırsa şunun için:

1848-1865 yılları arasında, —önceki bölümlerde anlatmaya çalıştığımız sebepler yüzünden—, kömür havzasına yapılan yatırımlar gülünç denilebilecek kadar düşük bir düzeyde tutulmuştur: Kömür üretiminde kullanılan iş âletlerini; kazma, kürek, balta, vb. ilkel el âletleriyle çoğu tahtadan yapılmış arabalar (küçük vagonlar) meydana getiriyordu. Kömür üretim bölgelerine döşenen demiryollarının toplam uzunluğu biriki kilometreyi ancak buluyordu. Üretimde yararlanılan enerji, organik enerjiydi; yani insan ve hayvan enerjisi. Yüzeydeki maden damarlarına genel olarak taşocağı tipi ocaklar açılarak ulaşılıyor; kömür damarlarından kazma ile koparılan parçalar ve bu arada biriken toz, küfeciler tarafından kısmen sırtta, kısmen de katırların çektiği arabalarla dışarı çıkarılıyordu. Bu şekilde üretilen kömür daha sonra aynı şekilde "harman"lara taşınıyor ve buralarda tırmıklarla taşından-toprağından kısmen arıtılıyordu.

Bu ilkel üretim tekniği sebebiyle, doğal olarak, işbölümü de çok sınırlıydı; ocakların "içeri" ve "dışarı" işleri genellikle *aynı* işçiler tarafından yapılıyordu.

* Yarı-proleter'den kastımız, "işgücünün satışından geçimini ancak kısmen sağlayan" (Lenin, *"Sol" Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, s. 76, Sol Yayınları, 1974) unsurlardır.

İşçi-işveren ilişkilerini düzenleyen basit bir yönetmenlik bile yoktu. İşçi-işveren ilişkileri sözlü anlaşmalar şeklinde sürdürülüyordu. Köylü-işçilere esas olarak aynî ödeme yapılıyordu; bu dönemde angarya da sözkonusuydu. İşverenler, işçilerin barınmaları, beslenmeleri, tedavileri, vb. için hiçbir yüküme girmiyorlardı. Bu sebeplerle kırsal kesimden (civar köylerden) madene gelen köylülerin hemen hepsi, toprakla olan bağlarını ancak istedikleri zaman, zorunlu durumlarda, kısa ve geçici süreler için kesiyorlardı. Sözgelimi köylüler, devlet rantını (âşar ve çeşitli salma'lar) ve mahallî feodallere (eşrafa) olan "borç"larını hiç değilse kısmen "çıkarmak", veya, biriki parça eşya, giyit, bir yük hayvanı edinmek (*), vb. için kısa ve düzensiz sürelerle maden işçiliği yapıyorlardı. Özet olarak havzada kırsal kesimdeki işgücünü emebilecek nitelik ve yaygınlıkta bir kapitalist organizasyon henüz doğmamıştı.

1860'ların sonunda kömür havzasının ekonomik ve sosyal panoraması işte böyleydi.

Dilâver Paşa'nın iki yıl süren bir inceleme döneminden sonra düzenlediği meşhur Nizamname'siyle ilkten işçi meselesini bir "taht-i rabt"a almak istemesinin altında yatan gerçek sanırız şimdi anlaşılmaktadır. Emeğin verimliliğini artıracak gerekli teknolojik gelişme için yatırım imkânları olmayan Bahriye İdaresi kömür üretimini süratle nasıl yükseltecekti? Bunun için tek alternatif vardı: Sürekli ve düzenli işgücü istihdamı.. Veya kapitalist sömürünün en ilkel biçiminin organizasyonu... Devletin genel fonksiyonunun Nizamname'de

* Nizamname'nin 63. maddesinde; "...Madenciyanın kullandıkları amelenin ücretlerine mahsuben lüzumuna mebniy alıverecekleri zemavil ve eşya-i sairenin..." sözlerindeki "Zemavil" *yük hayvanı* anlamına gelmektedir. Demek oluyor ki bir yük hayvanı edinmek, vb. için de ocaklarda işçilik yapılıyordu.

mükellefiyet şeklinde simgeleşmesinin sebebi bize kalırsa buydu. (*).

Mükellefiyetin "yumuşatılması" için "esnek" davranılmaya çalışıldığını da bu arada belirtmeliyiz. Bir defa, madende "amelelik yapma hakkı" sadece Ereğli sancağı köylülerine tanınıyordu; "hariçten amele celp ve istihdamı menedilmişti" (19). İkinci olarak madene celbedilen köylülerin mutlaka istihdam edilmeleri "madenciyan"a şart koşuluyordu. "Mürettep Amele"nin şu veya bu sebeple madenci tarafından "hotbehot" geri gönderilmesi, yani işine son verilmesi yasaktı. Aksi halde "madenciyan", geri gönderdiği işçinin, "güya itmam-i nöbet etmiş gibi" yövmiyesini "bitamamiye" ödeyecekti. (Madde: 67). Vb..

"Münavebeli" (değişmeli, "gruplu") çalışma usülü ise, herhalde, tarımsal üretimin aksamaması düşüncesiyle konulmuş olsa gerektir. Diğer maddelerden de anlaşıldığına göre, Nizamname'deki birçok esası, yerel şartlar belirlemiştir. Nizamname'nin iki yıl süren bir inceleme döneminden sonra hazırlanmış olması da bunu göstermektedir zaten.

Özet olarak bütün eksiğine-gediğine ve ekonomi-dışı zor unsuru ile militer çizgilerine rağmen, Dilâver Paşa Nizamnamesi'nin; hâkim üretim biçiminin feodalizm olduğu bir devrede, kapitalist işletmeciliğin esas unsurlarını yerleştirmeğe çalışması bakımından "ilerici" (**) nitelik taşıdığı söylenebilir. Bu çabanın, komprador burjuvazinin denetimi altındaki kapkaççı kumpanyaların kömür üretimini savsakladıkları, bu yüzden devletin kapitalist ülkelerden kömür ithâl etmek zorunda kaldığı özel şartlarda gösterildiği de bu arada gözden kaçırılmamalıdır.

* Köylü-işçilere, "kömür üretiminin düşmemesi" gerekçesiyle İkinci Dünya Savaşı sırasında da *mükellefiyet* konulmuştur.

** "İlerici" kelimesini tırnak içinde vermemizin nedeni, *izafi* karakterinden ileri geliyor. Bu noktanın açıklamasını ileriki bölümlerde yapacağız.

2 — İLK KAPİTALİST DEVLET İŞLETMECİLİĞİ

Bahriye İdaresi, 1867 yılından itibaren, Dilâver Paşa Nizamnamesi'ndeki esaslar doğrultusunda, havzada, ekonomik bakımdan çok önemli olmamakla beraber, bazı yenilikler yapmıştır. Bunlardan birkaçını sıralıyalım:

* Kömür ocağı işletilebilmesi için en gerekli malzemelerden birisi olan maden direği (maden sütûnu) meselesi kesin bir çözüme kavuşturulmuş, Ereğli livası ormanlarının bütünüyle kömür havzasına tahsisi sağlanmıştır.

* Havzanın ilk defa bir "krokisi" yapılmış; Alaplı ile Akçaşehir (Akçakoca) arasındaki "taşsuyu"ndan başlayarak, Kurucaşile ile Cide arasındaki "kapısuyu"na kadar olan sahil şeridi "hudut tayin olunmuş"tur.

*-Kozlu, Üzülmez, Kilimli ve Alacaağzı kömür üretim bölgelerindeki ocaklar numaralanarak yeniden düzenlenmiştir.

* Yükleme iskelelerine oluklar yaptırılmıştır.

*"Fen" ve "İmalât" adı altında iki Komisyon kurulmuştur. Ahmet Naim'in ifâdesiyle "mütehassıs zabitlerden meydana gelen" bu iki Komisyon'dan "Fen Komisyonu"; "taharri ruhsatı itası [arama izni verilmesi], firağ ve intikal muamelesi [devir ve teslim işlemleri], madenciler arasında tahaddüs edecek ihtilafların idareten fâsıl ve rüyeti [maden işletmecileri arasında meydana gelecek anlaşmazlıkların tesbit ve halli] ile.. "İmalat Komisyonu" ise, "maden işletme, nakil ve tahmil [yükleme].." gibi işlerle ilgileniyordu. Komisyon'ların verdikleri kararlar, "Maden-i Hümayun Nazırı"nın onayından geçtikten sonra kesinleşiyordu (20).

Kırım savaşının başladığı yıl (1854) John ve George Berkley ismindeki iki kardeş İngiliz mühendisi tarafından döşenen demiryolları tevsii edilmiş; Üzülmez, Çaydamarı, Çatalağzı ve Kozlu "maden mevkileri"ne yeni demiryolları yaptırılmıştır.

Bu dönemdeki en önemli gelişim, Bahriye İdaresi'nin bizzat maden işletmeciliğine başlamasıdır. Ahmet Naim; "Tersane İdaresi —demektedir— kömür istihsâli için iki usül kullanmıştı:

1 — 'Hazine-i Hassa' zamanında Karadağ'dan getirilen taşçı ameleye ruhsatname vererek çalıştırmak..

2 — Mîri ocaklarda gündelikle amele istihdamı" (21).

Bahriye İdaresi; Kerpiçlik, Kozlu, İkincimakas Damağılı ve Üzülmez "maden mevkileri"ndeki birçok ocağın işletmesini üzerine almış ve rakamların diline bakılacak olursa, Zonguldak havzasında 70 yıl sonra yeniden ancak görülebilecek bu ilk kapitalist devlet işletmeciliği girişimi oldukça başarı da sağlamıştır:

Tablo: 1 — Havzadan Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	*Üretilen Kömür/Ton*
1865	61.145
1870	64.347
1875	142.321

(Kaynak: Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası İstatistikleri: *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası*, s. 172)

Ne var ki Bahriye İdaresi'nin ocak işletmeciliği pek uzun ömürlü olmamıştır. Kesin bir tarih bilinmiyor, ancak "mîri ocaklar"ın Çarlık Savaşından ("93 Harbi"nden: 1877-1878) önce şahıslara ve kumpanyalara kiralandığı anlaşılıyor. Ahmet Naim, Bahriye İdaresi'nin ocak işletmekten vazgeçişini, bir ihtimâl olarak, "müteahhitlerin [madencilerin] istihsalâtından pahalıya mal olması" (22) şeklinde izah etmektedir. Bu mümkündür. Mümkün olan bir başka şey de, Bahriye'nin oldukça düzene soktuğu "mîri ocaklar"ı ele geçirmek isteyen kumpanyaların, adına hareket ettikleri büyük sermaye grupları aracılığiyle, Bahriye'yi, yukarıdan aşağıya ocakları elden çıkarmaya zorlamasıdır.

Bahriye İdaresi'nin "mîri ocaklar"ı kiralamasından sonra kömür üretiminde önemli bir düşüş olmuştur. 1875 yılında 142.321 ton olan yıllık üretim, 1880 yılında 55.801 tona düşmüştür. Kömür üretiminin birdenbire önemli düşüklük göstermesinde, hiç şüphesiz, havzanın da bombalanmasına yolaçan Çarlık savaşının etkisi vardır. Ancak, rakamların diline bakılacak olursa, kömür üretiminin hızla düşmesinde kumpanya oyunları, günümüzde çok kullanılan bir deyimle "özel teşebbüs" oyunları ağır basıyor gibidir.

Tablo : 2 — Havzadan Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	*Üretilen Kömür/Ton*
1880	55.801
1885	79.221
1890	148.540

(Kaynak: Keza, s. 172).

Görüldüğü gibi, 1875 yılındaki üretim miktarına 1890 yılında, yani *onbeş yıl sonra* ancak ulaşılabilmiştir. Üstelik 1882 yılında havzadan üretilen kömürün yüzde 40 oranında "dışarıya" (iç ve dış pazarlara) satışına izin verilmesine rağmen...

Toplumsal düzenin esas olarak feodal karakter taşıdığı bir dönemde ve havzanın yabancı büyük sermaye yatırımlarına *henüz* kapalı olduğu *özel şartlarda* ilk kapitalist devlet işletmeciliği girişimi, görüldüğü gibi, *somut olarak* bürokrasiden gelmiştir. Bunun altını çizmekte yarar var. Ama öte yandan bu girişimin "kaderinin", Batılılaşma Hareketi'nin tarihî kaderiyle şartlanmış olduğu gerçeğinin de altı çizilmelidir. Mahmut reformları nasıl ki maddî şartları varolmayan bir toplumsal organizasyonu, bağımsız kapitalist düzeni yukarıdan aşağıya yerleştirmeye çalışmak gibi bir tarihî paradoksun ürünü idiyse, Bahriye İdaresi'nin havzada kapitalist bir devlet işletmesi yaratmak çabaları da aynı biçimselliğin, aynı temelsizliğin mevzii nitelikteki bir ürünü, bir uzantısıydı.

Nitekim havzada yukarıdan aşağıya kurulan bu zorlama "düzen" sürekli olamamış, bu bir yana, gitgide, yabancı sermaye hegamonyasının oluşumunda, son tahlilde, yardımcı unsur niteliği de kazanmıştır. Bir başka ifâdeyle yöresel yapının "gelişim"i, dış-dinamiğin (yabancı büyük sermayenin) etkisi altında, bağımlı yapılara özgü "normal" gelişim seyrine, yani *helezonî gelişim* seyrine *böylece* daha çabuk girmiştir. Bu olgu, bize kalırsa, Batılılaşma Hareketi'nin Osmanlı toplumunun yarı-sömürgeleşmesi sürecinde oynadığı rolün lokalize bir görünümü veya Zonguldak havzasındaki yansısıdır.

1 — HAVZAYA YABANCI BÜYÜK SERMAYE AKINI

Tarihî olgulara bakılacak olursa, Çarlık savaşının cılız Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi derhal kömür havzasında da kendisini göstermiş; Bahriye İdaresi 1878'den itibaren derin bir malî kriz içine yuvarlanmıştır. Bahriye bu krizi atlatabilmek için olsa gerek, ilkten, "fiat-i mîri"yi indirmiş (*), diğer yandan da maden işletmecilerine olan borçlarını büyük ölçüde civar köylerin vergi ve âşarına havale etmeye başlamıştır (**). Kömür fiyatının düşürülmesi ve madenci-

* İlgili bölümde belirtildiği gibi "fiat-i mîri" 1859'da "beher âtik kantar" için 4 kuruş, ton hesabiyle 73 kuruş olarak tesbit edilmiştir. 1879'da "beher âtik kantar"ın fiyatı 3 kuruş 10 paraya indirilmiştir. Taradığımız kaynaklarda 1859 öncesi kömür fiyatı hakkında bir bilgiye rast'ayamadık.

** Bahriye İdaresi, madencilerden satın aldığı kömürün *tamamını* hiçbir dönemde nakit olarak ödeyememiştir. 1870'lerin sonlarına kadar ödemeler genel olarak kısmen nakit, kısmen de devlet-rantı (âşar ve diğer vergiler) ile trampa şeklinde yapılmış; 1870'lerin sonundan itibaren nakit ödeme asgarî

lerin alacaklarının devlet-rantı ile trampa edilmeye çalışılması, Dilâver Paşa Nizamnamesi'yle yukarıdan aşağıya kurulan "sınai düzen"in (sınai işletme'nin) alt-üst olmasına yolaçmıştır. Bu dönemde ocak devirleri, "metrûkiyetler" (ocakların kapatılması, terkedilmesi) ve iflâslar birbirini kovalamıştır (*). Tabiî her zaman olduğu gibi kabak köylü-işçilerin başında patlamıştır! Köylerin vergi ve âşarının tahsili işini ellerine geçiren madenciler, köylüleri ve köylü-işçileri iyice ezmeye başlamışlar; bu dönemde kömür ocaklarında angarya ve aynî ödeme "Hazine-i Hassa" zamanında olduğu gibi yine ön plâna çıkmıştır.

*

Çarlık savaşını izleyen ilk yıllarda Galata bankerleriyle "saray" arasında yeni bir pazarlığın başladığı anlaşılıyor. Pazarlığın konusu; havzadan üretilen kömürün devlet müesseselerinin dışında kalan iç ve dış pazarlara satışı ile "Hazine-i Hassa"nın bu satıştan alacağı "hisse"dir. Ahmet Naim; "Havzadaki nüfuzlu madenciler —demektedir— istihsâl olunan kömürün hiç değilse bir kısmının harice satılmasına müsaade edilmesi için Sadarete [Sardazamlığa], Babeyine (**) müracaat ediyorlardı. Nihâyet arkası kesilmeyen bu teşebbüsler neticesinde, 'istihsâl olunan madenden yüzde kırkının harice satılıp yüzde altmışının kemafissabık [eskisi gibi]

hadde düşürülmüştür. Ahmet Naim, nakit ödemelerde madencilerden nakliye ve oluk ücretleriyle, devlet ambarlarından kendilerine verilen çeşitli malzemelerinin kesildiğini belirtiyor. (Aynı eser, s. 38)

* Bu dönemde "Maden-i Hümayun Nazırı" olan Gramer Hasan Paşa ile ilgili bir rivâyet vardır. Şöyle: Giritli olan bu zat, odasına giren madencilere ve işçilere ilk söz olarak; "Para yok!" diye bağırırmış. Bu o kadar sık tekrarlanırmış ki paşanın odasında bulunan çok sevdiği papağanı bu sözü ezberlemiş; paşa makamında yokken içeri birisi girecek olsa papağan derhal; "Para yok!" diye bağırır ve etrafı telâşa verirmiş. (Ahemet Naim, aynı eşer, s. 36).

** Padişah buyruklarını ilgililere, sözlü istekleri de padişaha iletmekle görevli kişilerin toplandığı daire... Mabeyinci: Bu işi yapan kişi... bir çeşit danışman.

fii-mîri ile [mîri fiyatla] Bahriyece mübayasına..' irade sadır oldu" (23).

Havzadan üretilen kömürün yüzde kırk oranında "harice" satışı serbestleşince, "yalnız imrar olunan bu miktar üzerinden" bir vergi alınması kararlaştırılmıştır. Diğer madenlerden alınan vergiye "rüsum-i madeniye" denildiği halde, kömür havzası padişahın özel mülkü ("Emlâk-i Şahane") olduğundan, dışarıya satılan kömürden alınan vergiye "hisse-i temettü" (Kazanç payı) adı verilmiştir (*).

* "Hisse-i Temettü" 1862-1920 yılları arasında şu esaslar üzerinden alınmıştır: 1862'den 1885'e kadar: "âtik kantarından 1 kuruş." 1885'ten 1896 sonuna kadar "cedit kantar hesabile tonda beş kuruş." 1896'dan 1911'e kadar "cedit kantar hesabile tonda beş kuruş." 1911'den 1920'ye kadar "cedit kantar hesabile tonda 100 para." 1920'den sonra "İktisat Vekili Celâl [Bayar] Bey. Maden Nizamnamesi mucibince kıymet üzerinden yüzde beş kuruş alınmasını temin etmiştir' (Ahmet Naim, aynı eser, s. 41).

2 — "AMELE BUHRANI" VE MÜKELLEFİYETİN KALDIRILMASI

1882 yılından itibaren havzada nisbeten büyük sermayeli kumpanyalar kurulmaya başlamıştır. Ahmet Naim'in, "yerli Ermeni ve Rum'lar tarafından kurulduğu"nu belirttiği bu kumpanyaların başlıcaları; "İnsaniye", "İnamiye", 'Eseyan-Karamayan"ve "Kurci" (1885) kumpanyalarıdır (24).

Havzaya önemli çapta sermaye akınının başlayışiyle birlikte, doğal olarak, işçi ihtiyacı da fazlalaşmıştır. Ancak, kömür madeni işçiliği, Dilâver Paşa Nizamnamesi'ne göre, "Ereğli sancağı dahilinde kain bulunan ondört kura ahalisine münhasır" olduğundan, 1882'lerden itibaren havzada "bir nevi amele buhranı" başgöstermiş; "mürettep amele", yeni açılan kömür ocaklarının işgücü ihtiyacını karşılayamaz hâle gelmiş-

tir. Bu dönemde işgücünün değeri birdenbire yükselmiş, havzadaki kumpanyalar ile "münferit madenciler" arasında geçici bir işçi istihdamı rekâbeti başlamıştır. O kadar ki Kurci Kumpanyası işçi gündeliklerini *nakit* olarak ödeyeceğini açıklamış ve üstelik havzada o döneme kadar görülmemiş bir ücret standardı (6-8 kuruş) uygulamasına geçmiştir (*).

İşçi istihdamı konusundaki rekâbet bir yandan küçük sermayeli münferit madencilerin tasfiyesine yolaçarken, öte yandan nisbeten büyük sermayeli kumpanyalar arasında, "amele mükelleliyeti"nin kaldırılması için bir amaç birliği yaratmıştır. Ahmet Naim; "..Madenciler ve şirketler —demektedir— amele mükellefiyetinin kaldırılması için Mabeyine ve hükümete müracaata başlamışlardı. Bu meyanda İkinci Abdülhamit'in Mabeyincilerinden Ragıp Paşa da havzada ocaklar satın almış, tesisat vücuda getirmiş ve büyük mikyasta menfaatlerle havzaya bağlanmıştı[**]. Binaenaleyh 'mürettep amele' usulünde hissesine düşen amele ile ocaklarını işletemediğinden madencilerin Mabeyine yaptıkları müracaatları canla-başla takip ediyordu... Bu sırada, Zonguldağın bağlı olduğu Kastamoni'de İttihat ve Terakki'nin meşhur Babıâlî baskınında öldürülen Nâzım Paşa vali bulunuyordu. Gerek Babeyinin iş'arı ve gerek mahallî müracaatlar üzerine Nâzım Paşa hareket geldi; Zonguldak kaymakamlığı vasıtasile bu mesele etra-

* Etem Çavuş, anılarında, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunun üzerine Kurci ocaklarına büyük bir işçi akını olduğunu söylemektedir. Kurci ocaklarına başvuran işçilerin sayısı o kadar çoğalmıştır ki, kumpanya, ocak ağızlarına; *"Bu ocakta grizu vardır"* şeklinde "yaftalar" astırmak zorunda kalmıştır. (Anılar).

** Ragıp Paşa 1900 yılında bir kısmını bedelsiz olmak üzere 6500 altına havzada 17 ocağın işletme imtiyazını almış ve "Sarıcazâdeler" isminde bir şirket kurmuştur. Ancak şirketin sahipleri olarak Ragıp Paşa'nın iki oğlu, Cemal ve Şakir Beyler gözükmektedir. Sarıcazâdeler Şirketi, —ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi—, kısa süre içinde önemli bir gelişim göstermiş, hattâ, havzaya 1900'lerden itibaren yerleşen yabancı büyük sermayeli şirketlerle rekâbete girişmiştir. Ancak bu rekâbet uzun süreli olamamıştır. *(Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak...*, s. 124. Ve Ahmet Naim, s. 65-66).

fında yaptırdığı tahkikattan sonra [*]'.. Umum Osmanlıların madenlerde çalışması icap edeceğini ve eskisi gibi kazalar ahalisine inhisar ettirilmemesi..'ni bildirdi" (25).

"Mükellef amelelik"in böylece "ref' " edilmesinden sonra, "memleketin her tarafından, bilhassa Trabzon, Vakfıkebir havalisinden ve şark vilâyetlerinden", —İstanbul, Adana, vb. büyük yerleşme merkezlerinde iş bulamayan—, vasıfsız işçilerle, özellikle 1830'lardan tibaren yerli imalatçılığın Batı kapitalizminin emtia sağnağı altında çökmesiyle ortaya çıkan deklâse unsurlar (lumpen-proleterleşmiş eski zenaatkârlar) kömür havzasına akın etmişlerdir. Bu suretle havzadaki kumpanyalar arasındaki işçi istihdamı rekâbeti de ortadan kalkmış, "mürettep amele"nin bu kısa süre- li "altın çağı" (!) sona ermiştir. İlginç olan, mükellefiyetin resmen kalkmış olmasına rağmen değişmeli (gruplu) çalışma yönteminin "eski bir iş ân'anesi hâlinde" günümüze kadar sürmesidir.

Özet olarak, 1880'ler, özel anlamda yabancı büyük sermaye gruplarının, genel anlamda da emperyalizmin güdümündeki "modern" kapitalist işletmeciliğin havzadaki bir başlangıç noktası sayılabilir. Ahmet Naim'in ifâdesiyle, "garp emperyalizminin havzaya temel attığı bir tarih..."

* Mükellefiyetin hangi yıl kaldırıldığı kesin bir şekilde bilinmiyor. Ancak, Nâzım Paşa, mükellefiyet meselesini Zonguldak *kaymakamlığından* soruşturduğuna göre, mükellefiyetin 1896'dan sonra kaldırılmış olması gerekiyor. Çünkü, Zonguldak, —daha önce de belirtildiği gibi—, 1896 yılında ilçe olmuştur. Bunun dışında, mükellefiyetin kaldırılması için "Mabeyinci Ragıp Paşa"nin büyük çaba gösterdiğini biliyoruz. Ragıp Paşa'nın havzada ocak işletmeciliğine başlayış tarihinin 1900 yılı olduğunu da... Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, mükellefiyet, 1900'ü izleyen ilk yıllarda kaldırılmış olsa gerektir.

3 — YENİ GELİŞEN DÜZENDE SINIFSAL KUTUPLAŞMA

1840'lar öncesi Ereğli, tipik bir feodal kasabadır; nüfusu 2 bin civarında köyden biraz büyükçe bir sahil kasabası... (26). Kasaba, âyânlar (*) tarafından yönetilmektedir. Ereğli'de önemli nüfus hareketi kömür madeninin işletmeye açılışından sonra, özellikle havzadaki ilk kapitalist devlet işletmeciliği girişiminden sonra başlamış, 1880'lerde başgösteren yabancı

* Prof. İ.H. Uzunçarşılığıoğlu, *Alemdar Mustafa Paşa* ismindeki eserinde (İstanbul, 1942, s. 5-7), özet olarak, âyanlar hakkında şu bi'giyi veriyor: Âyân, bir il ve kazada, halk ile hükümet arasında aracılık eden ve iki tarafa ait işleri yürüten 'eşraf-ı belde' içinden seçilmiş bir görevli kişidir. Bu görevi için, âyân, her yıl kaza halkına salınan vergiden bir pay alırdı. Kazadaki mükelleflerin ne miktar vergi ödeyeceklerini tesbit eden âyânın kendisiydi, bu sebeple kendi paylarını yüksek tutarlardı. Âyanlar, vergilerin tahsili dışında, bölgelerinin âsayişi, asker tertip ve sevki, gıda ve malzeme sağlanması gibi önemli görevleri yerine getirirlerdi ... Ayânlar, genellikle voyvoda-

büyük sermaye akını ile hız kazanmıştır. Kasabanın nüfusu 1890'larda 4 bini, 1910'da da 6 bini geçmiştir (27). Bu dönemde, kömür damarlarının dahan çok o civarda bulunması ve yeni ocaklar açılması sebebiyle "Zonguldak nam mevkii" de hızla gelişmiş ve gitgide sınai şehirleşme hareketinin mihrağı hâline gelmiştir (*). Ereğli'ye bağlı Bartın ve Devrek kasabalarının da bu dönemde, yörede yeni gelişen sosyal düzenden, kapitalist ilişkilerden nisbeten etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Ereğli-Zonguldak yöresinde ticaret hayatı bu dönemde oldukça gelişmiştir. 1850'lerde ticaret hayatına Rum ve Ermeni milliyetlerinden unsurların hâkim olduğu biliniyor. 1860-1890 arasında örneğin Ereğli'de Rum ve Ermeni nüfusu artmıştır. Özellikle Kayseri ve Konya civarından gelen Rum ve Ermeniler şehrin ticaret hayatında ön plâna geçmişlerdir. *Kıray*'ın verdiği bilgiye göre; Kayseri'den gelen Yuvan ağa, "gavata" denilen tahtadan yapılmış ve ekmek ile su taşımaya yarayan t e k n e imalâtçılığı ile kerestecilikte hayli başarı kazanmış; "gavata"ları çeşitli Anadolu limanlariyle Kuzey Afrika kıyılarına ihraç etmeye başlamıştır (28). Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1919-1922 kayıtlarına göre, Zonguldak ve yöresimdeki 280 "tüccar"dan 240'ı "gayr-i Türk"tür (**). Diğer

lık da elde etmektiydiler. Voyvoda Padişaha (Hazine) ve İstanbul'daki yüksek memurlara ait hasların yıllık vergilerini, onlar adına toplayan memur idi. Has sahibinin bu memuru, has bölgesindeki reayayı da yönetirdi... Hükümet, 18. yüzyılın son'arına doğru (1786), âyanların tegallüp ve nüfuzuna son vermek için her kasabaya, 17. yüzyılda olduğu gibi, bir şehir kethüdası tayin etmiştir. Ama bunlar o bölgenin ikinci ve üçüncü derecedeki adamları olduklarından ve nüfuzlu eşrafa söz geçiremediklerinden, hükümetin emri kazalarda geçersiz kalmış ve 1790 yılında âyanlık geri gelmiştir.

* 1860'larda Zonguldak'ın köy bile olmadığını söylemiştik. Zonguldak, kömür işletmeciliği dolayısiyle yaklaşık olarak 50 yıl içinde il olacak kadar seçamalı bir gelişim göstermiş: Ereğli, Devrek, Bartın ve Safranbolu ilçeleri Zonguldak'a bağlanmıştır.

** Sözkonusu kayıtlar Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın *ilk* kayıtlarıdır. Oda, 1919'da kurulmuş ve savaş içinde olunması sebebiyle olsa gerek, 1923 yılı sonuna kadar birtakım kayıt işlemleri dışında hemen hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Hemen ekliyelim, bu kayıtların çok güvenilir olduğu inancında değiliz. Bir defa kayıtlardaki "gayr-i Türk tüccar"lar arasında "amele"ler,

yandan, —daha önce Kıray'dan atfen belirtildiği gibi—, yöre eşrafının Türk milliyetinden bir kısmı (örneğin Kıray'ın K.M.'ler olarak andığı Kara Mahmutzâdeler) dereceli olarak kömür işletmeciliğine kaymakla beraber, havzadaki kömür ocaklarının genellikle (münferit veya kumpanyalar şeklinde) Galata'lı sarrafların, özellikle Rum ve Ermeni sarraflariyle Konya'lı Boyaciyan Efendi gibi yine azınlık unsurlarının elinde olduğu biliniyor. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın kayıtlarına göre, "Saltanat Devrinde" (*) havzadaki toplam 134 faal kömür ocağının 89'u "gayr-i Türk", 45'i de "Türk" (**) madencilerin elindedir. Bu 45 ocağın bir kısmının işletme imtiyazının Türk ve "gayr-i Türk" ortaklığı şeklinde olduğu yine aynı kayıtlardan anlaşılmaktadır (***).

Özetle; 1840'lar — 1880'ler devresi, Ereğli yöresindeki geleneksel (feodal) yapının çözülmeye başladığı, yeni bir sosyal düzenin (kapitalizmin) başgösterdiği yıllar olmuştur. Bir

"çırak"lar, "kazmacı"lar, vb. emekçi unsurlar da yeralıyor. Buna bir anlam veremedik. Bu bir kayıt hatası mıdır, yoksa böyle bir "hata"ya bilinçli olarak yolaçan şoven bir zihniyetin ürünü mü? İkinci ihtimâl bize daha akla yakın geliyor. Diğer yandan kayıtlarda "tüccar" olarak gösterilen unsurların çoğunun berber, manav, kunduracı, kahveci, vb. küçük esnaf ve zenaatkârlardan meydana geldiğini de yeri gelmişken belirtelim. Bu da sözkonusu devrede Zonguldak ve yöresindeki ticaret hayatının pek öyle önemli boyutlara erişmemiş olduğunu gösteriyor. Bu kayıtları aynen *Belgeler* bölümüne (belge : 1) alıyoruz. "Tüccar" olarak anılan (kayıtlarda belirli) işçilerden birkaçının isimlerinin altlarını örnek olarak çizdik.

* Buradaki "Saltanat Devri" deyimi, çok geniş bir zaman dilimini kapsıyor. Bu kayıtlar muhtemelen Bahriye İdaresi'nin kayıtlarından aktarılmış olsa gerektir. Kayıtlardaki ocak sahiplerinin isimlerinden anlaşıldığına göre, kayıtların 1880'lerin başları ile 1910'ları kapsaması gerekiyor. Örneğin kayıtlarda, havzaya 1880'lerde giren Kurci Kumpanyası'nın sahiplerinin isimleri ile Eseyan-Karamanyan Kumpanyası'nın sahiplerinin isimlerine raslanıyor. Kayıtlarda ayrıca havzaya 1900'lerin başlarında giren Sarıcazâdeler Şirketi'nin de ismi var, vb.

** Ticaret ve Sanayi Odası'nın kayıtlarında "Türk" olarak anılan tüccar ve ocak işletmecilerinin arasında örneğin *Kürt* milliyetinden unsurlar bulunabilir. İsimlerden anlaşılmadığı için bunları ayrıca belirtmek imânını bulamadık.

*** Bu kayıtları da aynen *Belgeler* bölümüne (belge : 2) alıyoruz. Çalışmamızın içinde önemli ve nisbeten önemli bir yer tutan (örneğin yabancı büyük sermayeli şirketlere bir süre paravanlık yapmış) münferit madencilerle kumpanyaların isimlerinin altlarını çizdik.

başka ifâdeyle geleneksel yapıdan, dışa bağımlı (ve tabiî geleneksel yapıya özgü fonksiyonları barındıran) kapitalist yapıya geçiş sürecinin başlangıç yılları... Bu dönemde geleneksel düzenin hâkim unsurlarından bir-ikisi toprakla ilişkilerini tamamen, bir kısmı da kısmen keserek maden işletmeciliğine kaymışlar; aynı unsurların bir kısmı ise maden direği ve kereste imalâtçılığını (*) ve ticaretini (ve diğer ticarî faaliyetleri) maden işletmeciliğiyle birlikte sürdürmüşlerdir. Gene bu devrede "dışardan" tüccarlar, (çoğu Galatalı Bankerler zümresine mensup veya onların denetimindeki) azınlık milliyetlerinden münferit madenciler ve kumpanyalar Ereğli-Zonguldak yöresine yerleşmişlerdir. Aynı devrede yılın altı ayını köyünde, altı ayını da kömür ocaklarında çalışarak geçiren "köylü-amele tipi" doğmuştur. Bunların yanısıra, "mükellef amelelik"in kaldırılmasiyle, havzaya, —daha önce de belirtildiği gibi—, işgüçlerinden başka satacak şeyleri olmayan deklâse unsurlar akın etmiştir.

Ahmet Naim; "Ereğli havzasında büyük bir amele varlığı belirdikçe —demektedir— ortaya amelenin mesâisini istismar eden *yeni* [altını ben çizdim, S.Ç.] birtakım unsurlar türemişti. Bunlar: 1) Ecnebi sermayesine bağlı tüccarlar, 2) Bu tüccarlardan mal alan amele bakkalları, 3) Ameleye ödünç para ve tohumluk veren tefeciler, köy ağaları, 4) Sevk memurları... gibi mutavassıt ellerdi. Amele şirketlerden aldığı parayı bu unsura kaptırıyordu" (29).

Ahmet Naim'in, buraya kadar ana hatlariyle açıklamaya çalıştığımız Ereğli-Zonguldak yöresinde yeni gelişen feodalizm-kapitalizm karışımı yapının niteliğini hayli berrak şekilde yan-

* Ereğli ve yöresindeki maden direği (sütûnu) imalâtçılığı son derece sınırlı kalmıştır. 1930'lara kadar ocakların maden direği ihtiyacı büyük ölçüde İsveç, Finlandiya, Norveç ve Romanya'dan satın alınarak karşılanmıştır. Giderek maden direği imalâtı kısmen yükselmiş, ithalat sınırlandırılmıştır. Buna rağmen kömür ocakları için direk ithalatına 1930'lardan sonra da devam edilmiştir. (Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak..., s. 203-204).

sıtan bu sınıfsal ittifak ve karşıtlıklar tablosunu ayrıca açıklamayı ve yeniden formüle etmeyi (açık bir gerçeğin tekrarı olacağı için) gerekli görmüyoruz. Sadece, okurun dikkatini çekmiş olabileceği düşüncesiyle, "mutvassıt eller"den "sevk memurları" üzerinde biraz duracağız:

Sevk Memurları, mükellefiyetin kaldırılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Bunlar, Ereğli-Zonguldak civarındaki köylerden havzadaki münferit madenciler ve kumpanyalar için "amele toplayan" aracı unsurlardı. Ahmet Naim, bu konuda şu bilgiyi veriyor: "..Sevk memurları, sevkettikleri amele miktarı üzerinden 'prim' aldıklarından; tohumluk, hayvan, mısır, para vermek suretiyle ameleyi kendilerine borçlandırırlar; sevk memurlarına bu bağlarla merbut olan [bağlanan] amele, onların prim aldıkları ocakta çalışmağı bir nevi mecburiyet bilirler.." (30). İlginç olan, sevk memurları aracılığiyle köylerden "amele toplama" usülünün uzun yıllar, 1930'ların sonlarına kadar sürmüş olmasıdır. 1930'ların sonlarında civar köylerden kömür ocakları için "amele toplama" işi ikinci defa yasallaştırılmış (İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan mükellefiyet kanunu), mükellefiyetin tekrar kaldırılmasından sonra ise, bu "görev"i, daha "modernize" edilmiş şekiller altında nüfuzlu tefeci-tüccarlar, politikacılar, vb. üstlenmişlerdir.

Yeri gelmişken belirtelim ki, bu tür ilkel aracılık fonksiyonları, gelişmesinin hiçbir safhasında toplum için gerekli hizmet kurumlarının tam olarak açılamadığı bizim geri-bırakılmış ülkelerde daima varolagelmiştir. Ülkemizden güncel bir örnek olarak, Çukurova'daki "Elçibaşı"lığı veya "Dayıbaşı"lığı gösterebiliriz.

Görüldüğü gibi, kömür havzasının her bakımdan merkezi durumunda olan Ereğli'de sınai şehirleşme hareketi özellikle 1860'lardan itibaren hız kazanmaya başlamıştır; yani Dilâver Paşa Nizamnamesi'nin yürürlüğe girdiği veya ilk kapitalist devlet işletmeciliğinin başgösterdiği yıllarda... Havzadaki ilk kapitalist devlet işletmeciliğinin (olması gerektiği gibi) başarısızlıkla sonuçlanmasiyle, kömür havzası, —Osmanlı toplumundaki genel yabancı sermaye hareketine parelel olarak—, büyük yabancı sermaye yatırımlarına adetâ bir çiçek gibi açılmıştır.

Bu devrede —yine Osmanlı toplumunun dış-dinamiğin etkisi altında bir iç-tepki şeklinde kendisini gösteren yapısal değişimine paralel olarak—, Ereğli ve yöresinde yeni gelişen toplumsal düzen *aynı sebeple* "çarpık"laşmaya başlamış; ve bu yeni gelişen deforme düzen, kaçınılmaz olarak, *yeni* bir sınıfsal ittifak ve karşıtlıklar tablosu veya sınıfsal mevzilenme yaratmıştır.

Bu devreye biz, kısaca, *geçiş devresi* diyeceğiz.

1 — DÜYUN-İ UMUMİYE'NİN HAVZAYA BİR ARMAĞANI (!): "EREĞLİ ŞİRKET-İ OSMANİYESİ"

Bu bölümde Zonguldak kömür havzasının *esas olarak* Fransız emperyalizmi tarafından nasıl kolonize edildiği ve talî karakterdeki yabancı sermaye hareketleri (eğer doğru kavrayabildiysek) diyalektik bir bütünlük içinde ve ayrıntılara girilerek anlatılacaktır. Ayrıntılara gireceğiz, çünkü, Fransız emperyalizminin maden kömürü bölgemizi bir yarı-sömürge hâline getirmesi süreci, gerek Batı kapitalizminin Osmanlı toplumunu da bütünüyle içine alan genel sömürgeci siyasetinin karakteristik çizgilerini ve klâsik taktiklerini somut örnekler şeklinde berraklaştırması bakımından ve gerekse çöküş, çürüyüş hâlindeki bir toplumsal yapının *vatan satıcılığını* cerahatli yaralar şeklinde nasıl ortaya çıkardığını ve nasıl *ku-*

rumlaştırdığını ortaya koyması bakımından hayli ilginç bir dizi olguyu içermektedir.

*

Fransız sermayesinin kömür havzasına hangi şartlar içinde girdiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı devletinin 1880'lerdeki iktisadî ve malî panoramasına kısaca da olsa bir göz atmakta yarar var:

Abdülaziz döneminde, 6 Ekim 1875 tarihinde, devletin dış borçlarının fâizleri beş yıl süreyle yarıya indirilmiş ve ödenmeyen kısım için yüzde 5 fâizli esham verilmişti. Bu esham 1881 yılında ödenecek, bu yapılamadığı takdirde "ilk dış kredi ile itfa olunacak ve yetecek karşılık serbest kalıncaya kadar tedavül edecekti" (31).

Şu var ki evdeki hesap çarşıya uymamıştı! Kuponların yarı karşılığının ilk ödemesi 1876'da bir kere yapılabildi; bundan sonra vâdesi gelen ödemeler tedavülde kaldı. O yıl ve ertesi yıl 17 milyon liralık kâğıt para çıkarılarak durumun "düzeltilmesine" çalışıldı. Çarlık savaşından sonra, Berlin Konferansı sırasında, devlet, dış borçların ödeneceğine dair teminat verdi. Ve 22 Kasım 1879'da bu hususla ilgili olarak "ilk mühim irade sadır oldu." Buna göre devlet; *Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası temsilcilerinden kurulu bir heyetle* şu anlaşmaya varıyordu: 13 Ocak 1880 tarihinden itibaren iç ve dış borçlar için yılda 1 milyon 350 bin lira ayrılacak ve buna içki, tuz, balık avı, damga, ipek ve tütün vergileri karşılık gösterilecekti. Heyet, bir *şirket* hâlinde bu vergileri toplayacaktı. Bütün bu gelirlerde 1879-1880 yılları esas alınmıştı. Gelir artacak olursa, şirketle Osmanlı hükümeti arasında paylaşılacaktı. Şu var ki, 1 milyon 350 bin liranın 1 milyon 100 bin liralık kısmı *iç borçlara* ayrıldığı için diğer alacaklılar bundan hoşnut değillerdi. Bunun üzerine borçların tahsili için ye-

ni bir alternatif ortaya atıldı. Buna göre devletin bütün borçları birleştirilerek tek elden tahsil edilecekti. Bu tek-el, *Düyun-i Umumiye İdaresi* (Genel Borçlar İdaresi) adını alıyordu. Düyun-i Umumiye sistemi, 1881 tarihli "*Muharrem Kararnamesi*" ile yürürlüğe girdi (32).

Kısaca, Osmanlı devleti iflâs etmişti! (*).

Düyun-i Umumiye sadece bir "tahsildar" değildi. Örneğin tuz kaynaklarını bizzat işletiyor, tütün gelirini de (konumuza ilişkin olduğu için ileride üzerinde duracağımız) kendisine bağlı bir şirket aracılığiyle yönetiyordu. Ayrıca toplayacağı vergileri karşılık göstererek yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ediyor, bir başka ifâdeyle vergileri toplayıp, işletmeleri için yabancı şirketlere aktarıyordu. Denilebilir ki Düyun-i Umumiye adetâ devlet içinde bir devletti. Bu "yeni devlet"in İdare Meclisi, "Dâyinler" (Alacaklılar) denilen yedi ülkenin temsilcilerinden meydana geliyordu. Teşkilâtın genel müdüründen memurlarına kadar hemen bütün mensupları yabancı uyruklu unsurlarla yerli hıristiyanlardan mürekkepti. İdare Meclisi Başkanlığını ise, Osmanlı devletini borçlandırma ve bu yolda kendisine bağlama yarışında önde koşan iki ülke, İngiltere ile Fransa nöbetleşe yapıyorlardı (33).

*

Fransız sermayesi işte bu dönemde havzaya girmiştir. Elimizdeki geçmişe ait verilerden anlaşıldığına göre, bu *giriş*, belirli bir "plân" içinde ve kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Hemen ekliyelim, öylesine basit, öylesine açık bir "plân"dır ki bu, adetâ Fransız sermayedarlariyle Osmanlı hükümeti

* Zonguldak havzasındaki ilk kapitalist devlet işletmeciliği girişiminin Çarlık savaşından önce sona erdiğini söylemiştik. Ve Bahriye İdaresi'nin "miri ocaklar"ı elden çıkarmasında dış etkenlerin rolü *olabileceğini*, ayrıca Bahriye'nin havzada kurmaya çalıştığı endüstriyel "düzen"in (işletmenin) bu devrede tepe-taklak olduğunu belirtmiştik. Sanırız bunun sebebi şimdi daha iyi anlaşılmaktadır.

ve onun "baş"ı "*Abdülhamit Han Sâni*" masa başına oturmuşlar ve kömür madenimizin Fransız sermayesine nasıl peşkeş çekileceğini birlikte kararlaştırmışlardır. Bir benzetmeyle; "ev sahibi", evinin nasıl kolaylıkla soyulacağını hırsızlarla birlikte plânlamıştır! Bu "*plânlama*"da, Bahriye Nazırı'ndan havzadaki yönetici durumunda olan paşalara kadar bürokratik mekanizmanın birçok "üst" unsurunun görev aldığı yine elimizdeki *belgelerden* anlaşılmaktadır.

"Abdülhamit Han Sâni", ilkten, 1892 yılının "şevval"inde çıkardığı bir "ferman-i âli" ile, "Ereğli maden-i hümayununun Kozlu nam mevkiinde" bir liman yapımı ve işletmesi için Bahriye mimarlarından Yanko Bey'e kırk iki yıl süreyle ruhsat (imtiyaz) vermiştir. Yanko Bey, söyledik, Abdülhamit'in "ferman-i âli"sinde "rical-i devlet-i âliyemden iftihar ulûâli velâazim" şeklindeki koltuklamalarına rağmen, alttarafı bir mimardır. Liman inşası ve işletmesi gibi önemli yatırım gerektiren bir işin altından tek başına nasıl kalkacaktır? Soru'nun cevabını Ahmet Naim'den dinleyelim: "..Yanko Bey hakikatte Fransız sermayesinin bir âleti, daha doğrusu Ereğli Şirketi'nin nam-ı müstearı idi. Nitekim, Yanko Bey'in aldığı imtiyaz derhal Osmanlı Bankası'nın himâyesi altında teşekkül eden Ereğli Şirketi'ne devredildi" (34).

Ahmet Naim, limanın yapımı konusunda hayli ilgi çekici bir bilgi daha veriyor: "..Mendereğin bidayette Kozlu maden mevkiinde yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat, o sıralarda Gelik mıntıkasında işleyen [yani ocak işleten, S.Ç.] 'Eseyan' şirketi ortaklarından Uncu Ahmet Efendi. Karamanyan ve Eseyan Efendiler limanın kendi mıntıklarına yakın olan Zonguldak'ta yapılmasını istiyorlardı. Bahriye Nazırı ile de araları çok iyi idi. Binaenaleyh bu isteklerini kolayca terviç ettirmeye [yaptırmaya] muaffak oldular. Bu suretle 25 Teşrinisâni 309 tarihli [*] bir fermânla limanın Zonguldak'ta yapılması

* *Teşrin*, eskiden yılın onuncu ve onbirinci aylarının müşterek ismiydi. Onuncu ay Teşrini evvel, onbirinci ay Teşrinisâni ("şevval") olarak anılıyordu. Buna göre 25 Teşrinisâni 309, 25 Aralık 1893 tarihini göstermektedir.

kararlaştırıldı" (35).

Durum özetle şudur:

Osmanlı toplumunda *esas olarak* Fransız emperyalizminin bir kolu olarak çalışan *Osmanlı Bankası*'nın "himâyesinde" bir şirket kurulmuştur: *"Ereğli Şirket-i Osmaniyesi"* (*). Şirketin kurulduğu sıralarda Abdülhamit bir fermanla bu şirketin "rical-i devlet" içindeki adamlarından birisine, mimar Yanko'ya, "Kozlu nam mevkiinde" bir liman yapım ve işletme imtiyazı vermiştir. Ancak, "Eseyan-Karamanyan Kumpanyası", limanın kendi mıntıkalarında yapılmasını istemişlerdir. Bu istek ya Ereğli Şirketi tarafından empoze edilmiştir, yada Ereğli Şirketi çıkarına uygun bulduğu için bu isteğe karşı çıkmamıştır. Bunun üzerine Abdülhamit, ikinci bir "ferman-i âli" ile (belge: 3) limanın yine mimar Yanko tarafından, ancak bu defa "Zonguldak nam mevkiinde" yapılmasını emretmiştir. Fermanda ayrıca, limanın yapımı ve işletmesi için Yanko Bey'le yapılacak olan "Mukavele ve Şartname"nin "muhteviyatı dahi yolunda görülmüş" ve imtiyaz süresi yine kırk iki yıl olarak tesbit edilmiştir.

Mimar Yanko ise limanın yapımı işini bir süre sonra Ereğli Şirketi'ne devretmiştir.

Mimar Yanko ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanan "Mukavele ve Şartname" son derece ilgi çekici bir belgedir. Sözkonusu antlaşmanın önemli maddelerini aynen aşağıya alıyoruz:

* Çeşitli kaynaklarda "Ereğli Şirketi Osmaniyesi"nin kuruluş tarihi olarak 1836 yılı gösteriliyor. Ancak bu tarihin *"resmî"* kuruluş tarihi olduğu anlaşılıyor. İkinci olarak Şirketin sahipleri, kâğıt üzerinde, Osmanlı uyruklu *Kartali* ve *Pançiri* Beyler'dir. (Bk.: belge 2'de altı çizgili ocak sahipleri) Bunun nedeni devrin yasalarına göre "cakf-ı hümayun"ların yabancı uyruklu kişilerce işletilmesinin yasaklanmış olmasıdır. Nitekim, mimar Yanko Osmanlı uyruklu olduğu gibi, "ferman-i âli"ye göre, *âlevî*'dir, yani müslümanê Bu arada şunu da belirtelim, Kartali ve Pançiri Beyler, Osmanlı Bankası direktörlerindendi. (A. Naim, aynı eser, s. 45).

* "Zonguldak'ta inşaa olunacak limanın alelûmum ameliyat ve inşaat-i mukteziyesi mümaileyh Yanko Bey tarafından takdim olunup Şura ve Erkân-i Harbiye-i Bahriyeden tastik kılınan memhur harita mucibince inşaa ve ikmal olunacaktır [*Zonguldak'ta inşaa edilecek liman, Yanko Bey tarafından hazırlanan ve Şura-yi Devlet ile Bahriye Genel Kurmayınca onaylanan projeye göre yapılacaktır*] ve işbu limanın inşaası ve tekmilinden sonra istimalini müteahhit mümaileyh kendi iktidarile veyahut Devlet-i âliyenin nizamatına tatbikan bir kumpanya teşkilile icra edecektir [*ve işbu limanın yapımından sonra yukarıda anılan müteahhit (Yanko), limanı, kendisi veya bir kumpanya (şirket) kurarak, yüce devletin yasalarına uygun bir şekilde işletecektir*] ve işbu ameliyatın temini icrası için depozito olarak münaileyh tarafından Bank-i Osmaniyeye ya iki bin adet Osmanlı lirası veyahut iki bin lira esham teslim ve ita olunacak ve işbu iki bin lira ameliyatın hitamında mümaileyhe red ve iâde olunacaktır [*ve işbu limanın yapımı için depozito olarak adı geçen tarafından Osmanlı Bankasına iki bin Osmanlı lirası veya karşılığı senet yatırılacak, inşaat bittikten sonra bu para veya senet kendisine geri verilecektir*"] (Madde: 1)

"Liman ve rıhtım hafr ve imaline veyahut ebniye-i saire inşaasında lüzum görülen taşları çıkaracağı mahallerde maden kömürü damarına tesadüf edilir ve mezkûr damarın ocak sahibi bulunur ise sahibine bi-gûna zarar ve ziyan iras edilmeyip şayet mecbur olarak ocak sahibine bir ziyan olur ise tarafeynce bilkeşif tebeyyün edecek zarar ve ziyan müteahhid-i mümaileyh tarafından tazmin olunacak veyahut ocak sahibi ırza edilerek ocağı müteahhid-i mümaileyh tarafından alınacaktır [*Liman ve rıhtım veya binaların inşaası için gerekli taşların çıkarılacağı yerlerde maden kömürü damarına rastlanır da bu damarın işlendiği ocağın sahibi ortaya çıkarsa, ocak sahibi herhangi bir zarara uğratılmayacak, şayet "mec-*

*buren" zarara uğratılırsa taraflar bilirkişiye başvuracak, müteahhit (Yanko) ya ocak sahibinin zarar ve ziyanını ödeyecek veya kendisini razı ederek ocağını satın alacaktır] ve es*nayi hafriyatta sahibi olmayarak kömür damarları zuhur ederse bu damarları Ereğli maden nizamnamesine tevkifan müteahhid-i mümaileyhin işletmeğe hakkı olacaktır [*kazılar sırasında sahibi olmayan kömür damarları ortaya çıkarsa yukarıda anılan müteahhitin bu damarları Ereğli maden nizamnamesine uygun olarak işletmeye hakkı olacaktır"*] (Madde: 3).

* "İrade-i seniyye tarihinden itibaren iki senye kadar mamiryolu ile birleştireceği gibi Zonguldağı da Çatalağzı demiryollarile birleştirmeğe mecbur olup şayet tarihi mezburden itibaren bir seneye kadar işbu iltisak ameliyatına maden idaresi ren bir seneye kadar işbu iltisak ameleyatına maden idaresi mübaşeret edemez veyahut edüpte iki seneye kadar ikmal edilemezse o halde maden idaresi hesabına ve madenin taht-i nezaretinde olarak verilecek resm mucibince mezkûr demiryollarının iltisakı ameliyatı mümaileyh tarafından icra olunup bu uğurda sarfedeceği mebaliğ için senevî yüzde altı fâiz verilmesi ve resülmal ile fâiz liman hasılatile varidatı saireden madene ait yüzde sekiz ile Kozlu ve Zonguldak Kilimli Çatalağzı demiryolları hasılatının madene ait kısmı karşılık tutulması meşruttur [*Padişah emrinin tarihinden itibaren iki yıl içinde maden idaresi Kozlu mevkii demiryolunu Zonguldak mevkii demiryoliyle birleştireceği gibi, Zonguldak'ı da Çatalağzı demiryollariyle birleştirmeye zorunludur. Şayet yukarıda anılan tarihten itibaren bir yıl içinde sözkonusu birleştirme işine maden idaresi başlayamazsa veya başlayıp ta iki yıl içinde bitiremezse, bu durumda maden idaresi adına ve maden idaresinin gözetiminde anılan demiryollarının birleştirilmesi işi "mümaileyh" (yukarıda adı geçen = Yanko) tarafından gerçekleştirilecek ve (Yanko'nun) bu yolda harcayacağı meblâğ için kendisine yılda yüzde 6 fâiz verilecek ve ana-pa-*

ra ile bu fâiz için de liman geliriyle diğer gelirlerden maden idaresine ait yüzde 8 ile Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Çatalağzı demiryolları gelirinin yine madene ait kısmı karşılık gösterilecektir]" (Madde: 10).

* "Zikrolunan Kozlu Zonguldak Kilimli ve Çatalağzı demiryollarının her ne veçhile birleşirse mezkûr iltisakların esnayi hafrında zuhur edecek madenlerin menafiyi kaziyyei mültezimesi gözetilerek madenlerin usulüne tevkifan her halde mümaileyh tarafından işledilmesi hususunda kendisinin hakkı rüçhanı olacaktır [*Adı geçen Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Çatalağzı demiryolları her ne yönden birleştirilirse birleştirilsin, bu işin yapımı sırasında bulunacak madenler, bu madenlerden elde edilecek yarar gözönüne alınarak ve usülüne uygun bir şekilde "mümaileyh" (Yanko) tarafından işletilebilecektir*]" (Madde: 11). (36)..

Sanırız herşey açık: Mimar Yanko, daha doğrusu "Ereğli Şirket-i Osmaniyesi", liman antlaşmasına göre, "liman ve rıhtım hafr imaline veyahut ebniye-i saire inşasında lüzûm görülen taşları" havzanın istediği yerinden çıkarma hakkına sahiptir; sözgelimi en zengin kömür damarlarının bulunduğu Gelik, Kilimli, Kozlu, vb. kömür üretim bölgelerinden... "Taş çıkarma" işi sırasında maden damarına "tesadüf edilirse", bu damarları şirket işletebilecektir. "Ereğli Şirket-i Osmaniyesi"nin maden damarlarına "tesadüf edilmesi" işini pek öyle "tesadüf"e bırakmadığını da yeri gelmişken belirtmeliyiz. Bir defa, Fransız sermaye grupları, 1870'lerin sonunda, havzadaki ilk kapitalist devlet işletmeciliği girişiminin tepe-taklak olduğu Çarlık savaşı yıllarında, havzayı bir bilim heyetine dikkatle inceletmişler ve hâttâ madenlerin tümünün işletme imtiyazını almak istemişlerdir (*). İkinci olarak, liman

* Ahmet Naim; "1878-1879 senelerinde —demektedir— Maunier isminde bir Fransız, yanında bir mühendis ve Ereğli Maden-i Hümayunu Nazırı tarafından refakatine memur edilen Ahmet Ali Ağa isminde bir madenci ile bütün hazva muntıkalarını dolaşmış ve 15 bin lira gibi mühim bir para sarfederek

mukavelesine göre, Ereğli Şirketi'nin herhangi bir kömür üretim bölgesindeki daha önce bulunan ve işletmeye açılan bir maden damarını düpedüz basması, gerekirse zorbalıkla ele geçirmesi "meşru"dur. Mukavele ve Şartname'nin 3. maddesinin "esnek" dilinin bile gizleyemediği apaçık bir gerçektir bu.

Diğer yandan yine aynı antlaşma, Ereğli Şirketi'nin, demiryollarını ele geçirmesini ve bu yoldan yeni maden damarlarına "tesadüf edilmesi"ni de garanti etmektedir; üstelik havzanın devlete ait bütün varlığı karşılık gösterilerek, biraz kabaca bir ifâdeyle üste para verilerek... İlginç olan nokta, demiryollarının birleştirilmesi işinin Ereğli Şirketi'ne devri için iki yıllık bir süre konulmasıdır. Mukavelenin 10. maddesine göre; havzadaki mevcut demiryolları iki yıl içinde Maden İdaresi tarafından birleştirilecektir. Şayet Maden İdaresi bu süre içinde işin altından kalkamaz'sa, o takdirde "iltisak" işi, Ereğli Şirketi'ne geçecektir. Maden İdaresi? Bahriye İdaresi'dir, yani devlet... Buna göre mukavelenin 10. maddesinin açık anlamı şu oluyor: Ben devlet olarak bu işin altından kalkamam; demiryolu imtiyazını da istediğin şekilde sana vereceğim; ama azıcık bekle, hiç değilse zevahiri kurtarayım!..

*

Ahmet Naim; "Ereğli Şirketi —demektedir— 4,5 milyon altın frank sarfederek Zonguldak mendereğini vücuda getir-

havzayı etüd etmiş, fakat Maunier'nin bu tetkik ve tetebbü [inceleme] işinde katlandığı zahmet ve fedakârlıktaki hakiki maksat İstanbul'a dönüşünden sonra anlaşılmıştı. Maunier, İstanbul'a döner dönmez, havzadaki mevcut ocakları toprak altı bir galeri ile birbirine birleştirerek istihsâl olunan kömürü tek menfezden çıkarmak ve Zonguldak'tan Ereğli'ye döşenecek demiryolu vasıtasile kömür ihracatını Ereğli limanından yapmak gibi büyük bir proje ile hükümete müracaat etmiştir. Fakat, bu muazzam projesine mukabil havzadaki bütün ocakların muayyen bir bedel ile, namlarına hareket ettiği Fransız sermaye darlar grubuna satılınasını ve işletme imtiyazının derhal verilmesini istemiştir. Maunier, devrin kudretli ricaline ve saray entrikalarına da başvurarak elde etmeğe çalıştığı bu imtiyazı koparmağa muaffak olamamıştır" (Aynı eser, s. 6-7).

di ve mendirek inşaatını bitirince de kömür havzasını istilâya matuf [yönelik] ikinci ve çok mühim bir muaffakiyet daha kazandı: Ereğli havzasında mevcut şimendifer hatları [demiryolları] Bahriye İdaresi'nin teşkilâtile muntazam iş göremiyordu ... Ereğli Şirketi derhal mahallî hükümete müracaat etti ve Zonguldak, Kozlu, Kilimli ve Çatalağzı şimendiferlerinin işletme imtiyazını istedi. Maden Nezareti, Ereğli Şirketi'nin bu talebini, Zonguldak ve Çatalağzı şimendiferlerinin işletmesini kiraya vermek suretiyle kabül etmişti. Teati edilen mukaveleye göre, Ereğli Şirketi bu hatlarda yapacağı kömür nakliyatından birikecek hasılat-i gayri sâfiyenin yüzde kırkını hükümete terkedecekti" (37).

2 Temmuz 1897 tarihinde "teati edilen" bu antlaşmanın içeriğinden anlaşıldığına göre; devlet, daha önce yapılan liman mukavele ve şartnamesi'ndeki demiryolları imtiyazının Ereğli Şirketi'ne devri taahhüdünü, zevahiri de kurtararak (!), yerine getirmektedir. Mukavelenin 1. maddesinde şöyle deniliyor:

"Zonguldak limanının inşasına âmir 17 Haziran 308 tarihli ferman-i âlişanın 9 ve 10'ncu maddeleri ahkâmı mantıkasına tevkifan [*Zonguldak limanının inşasını buyuran 17 Haziran 1892 tarihli yüce fermanın 9 ve 10'ncu maddelerinin içeriğine uygun olarak*] Bahriye Nazırı devletlû Paşa hazretleri 5 Teşrinisâni 310 [*5 Aralık 1894*] ve 27 Şubat 313 [*1897*] tarihli iki kıt'a tezkere-i âliye-yi nezaretpenahilerile teyit ettiği gibi [*iki ayrı yazı ile doğruladığı gibi*]Zonguldak limanını Çatalağzı ve Kilimli ve Kozlu mevkilerine ilhak edecek olan demiryollarının inşa ve idare hususları şerait-i atiyye üzere [*bahsedilen şartlarla*] Ereğli Şirketi'ne ihale eder.."

4. Madde:

"Ameliyat fiyatı götürü olarak berveçhiâti tahdit ve tayin edilmiştir. [*İnşaat fiyatı aşağıda olduğu gibi belirlenip si-*

nırlandırılmıştır.] Evvelâ; raylar tebdil olunduğu takdirde mevcut hatların yeniden tashih ve inşası için âdi yolun beher kilometresine 1400 lira-yı Osmanî, [*ilkten; raylar yenilendiği takdirde mevcut hatların yeniden düzenlenmesi ve inşası için âdi yolun her kilometresine 1400 Osmanlı lirası*], saniyen; raylar ibka edildiği takdirde mevcut hatların tamir ve inşası için beher kilometresine 1100 lira-yi Osmanî, [*ikinci olarak; raylar değiştirilmediği takdirde mevcut hatların tamir ve inşası için her kilometreye 1100 Osmanlı lirası,*] sâlisen; Çatalağzı ve Kilimli ve Zonguldak vadileri aralarındaki iltisak tünellerinin mecmuuna 68 bin lira-yi Osmanî verilir.. [*üçüncü olarak; Çatalağzı ve Kilimli ve Zonguldak vadileri aralarındaki birleştirme tünellerinin tümüne 68 bin Osmanlı lirası verilir..*]'" (38).

Peki karşılık? Bunu daha önce belirtmiştik. Hatırlayalım: 1892 yılında mimar Yanko adına düzenlenen liman imtiyazı fermanına ilişkin "Mukavele ve Şartname"nin 10. maddesinde, özet olarak, havzadaki demiryollarının birleştirilmesi işi Yanko tarafından gerçekleştirildiği takdirde, kendisine, "bu uğurda sarfedeceği mebaliğ için senevî yüzde altı fâiz verilmesi ve resülmal [ana-para] ile fâiz liman hasılatile varidat-i saireden madene ait yüzde sekiz ile Kozlu ve Zonguldak, Kilimli, Çatalağzı demiryolları hasılatının madene ait kısmı karşılık tutulması meşruttur" deniliyordu (*). Buna göre, 1897

* Yabancı şirketlere verilen bu kilometre garantisi sadece Zonguldak havzasına özgü değildi, hükümet aynı garantiyi ülke çapında veriyordu ve kimi yerlerde karşılık olarak demiryollarının geçtiği bölgelerin âşarı gösteriliyordu. Avcıoğlu bu konuda şunları söylüyor: "...Avrupa ülkeleri için demiryolu inşaatı, her şeyden önce, inşaat ve işletme malzemesinin tamamen Avrupadan ithal edildiği hesaba katılmasa bile, rizikosuz ve kârlı bir yatırım olmuştur. Kilometre garantisi denilen usül ile, Osmanlı Devleti, demiryolu inşaat ve işletmesinin mutlaka kâr sağlamasını teminat altına almıştır ... Demiryoları imtiyazları, rizikosuz ve kârlı bir yatırım olmanın çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Şirketler kadar ve şirketlerden çok, Avrupa Devletleri, demiryolu imtiyazı elde etmek için siyasî, askerî, iktisadî ve malî her türlü baskıya başvurmuşlardır. Zira demiryolu imtiyazları yağması Türkiye'de nüfuz bölgeleri kurmak ve Türkiye paylaşılınca bu bölgeleri sömürge imparatorluklarına kat-

tarihli demiryolları mukavelesinin 4. maddesi, 1892 tarihli liman mukavelesinin 10. maddesinin *fiyatlandırılmasından* başka bir anlama gelmiyor. Bir de şu var: 1892 tarihli mukavelenin 11. maddesine göre, demiryollarının birleştirilmesi sırasında "zuhur edecek" (çıkacak, bulunacak) maden damarlarını müteahhit Yanko (veya Ereğli Şirketi) işletebilecekti. 1897 tarihli mukavelede ise, birleştirme işi için *tüneller* açılacağı belirtilmekte ve Ereğli Şirketi'ne açılacak bu tünellerin "mecmuu" (tümü) için 68 bin Osmanlı lirası ödeneceği garanti edilmektedir. Daha da ilginç olan, 1892 tarihli mukavelenin 11. maddesindeki; "Zikrolunan Kozlu, Zonguldak, Kilimli ve Çatalağzı demiryollarının her ne veçhile birleşirse.." sözlerindeki "her ne veçhile" (*her ne yönden*) kaydıdır. Yani Ereğli Şirketi, demiryollarının birleştirilmesi ve dolayısiyle tüneller açılması işine *istediği* kömür üretim bölgesinden başlayabilecek, açıkçası üste para da alarak, en verimli kömür damarlarının işletme imtiyazına sahip olacaktı.

Olmuştur da. Ahmet Naim; "filhakkika —demektedir— Ereğli Şirketi mukavele mucibince tünel hafriyatına Üzülmez mıntıkasından ve 'Karadon' cihetlerinden başlamıştı." Ne var ki "ilk hamlede" birkaç zengin maden damarına "tesadüf edilince", tünel hafriyatı işi yavaşlamış, A. Naim'in ifadesiyle "bataetle" (ağır ağır) yürümeye başlamıştır. Nitekim, hatların birleştirilebilmesi için gerekli 5 kilometre uzunluğundaki tünellerin 1897-1912 yılları arasında (yani 15 yılda) ancak yüzde 50'si açılabilmiştir (39). Bunun iki sebebi vardı. Birincisi, "ilk hamlede" birkaç zengin maden damarının ele geçirilmesi.. İkincisi, diğer kömür üretim bölgelerindeki maden işletmecilerinin gelişimlerini baltalamak... A. Naim bu noktayı da gözden kaçırmamış. Şöyle diyor: "..Hatların

mak amacını gütmektedir. Almanya, İngiltere, Avusturya, Rusya, ve İtalya'daki sefirlerimiz ile Abdülhamit'in sarayı arasındaki yazışmalar, Avrupa devletleri arasında çetin bir demiryolu imtiyazı savaşının sürdüğünü göstermektedir." *(Türkiye'nin Düzeni,* s. 69).

birleştirme ameliyatı ikmal edildiği takdirde, Çatalağzı ve Kilimli mevkilerindeki madenciler, bu hatlardan istifade ederek, kömürlerini Zonguldağa [yani limana, S.Ç.] nakledebileceklerdi. Bu takdirde buradaki münferit ocakların da inkişafı muhakkak gibi idi. Münferit madencilerin bu suretle canlanması ise Ereğli Şirketi'nin menfaatlerine uygun gelmiyordu. Şirket, rakiplerini birer birer saf harici ediyordu. Kısa bir zaman içinde bu civardaki ocakların metrûk kalacağını [terkedileceğini] veya ucuz bir fiyat karşılığında kendisine devredileceğini biliyordu. Binaenaleyh hattı temdit etmek [sürdürmek] menafilerini [çıkarlarını] baltalamaktı.." (40).

Ereğli Şirketi bu devrede emeğin verimliliğini ve dolasiyle kömür üretimini artıracak yeni tekniklerin uygulamasına girişmiş; örneğin buharlı lokomotifler getirtmiş; 1897'de bir kömür yıkama fabrikası (lavvar), 1898'de Kok ve Briket Fırınları ile ateş tuğlası fabrikası (*), 1899'da da bir onarım atelyesi yaptırmıştır (41). Bütün bunların doğal sonucu olarak aşağıdaki tablo'da görülebileceği gibi kömür üretiminde hızlı bir artış olmuştur.

Tablo: 3 — Havzadan Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	*Üretilen Kömür/Ton*
1895	150,944
1900	420.460

(Kaynak: Cumhuriyetin On Yılında..., s. 172).

* Fransız sermayesi Zonguldak havzasında sadece ucuz işgücü değil, aynı zamanda teknik eleman da bulmuştur. Örneğin, A. Naim'in verdiği bilgiye göre anılan Kok ve Briket fırınları ile ateş tuğlası fabrikası, Bahriye İdaresi'nin Fen Komisyonu başkanı Veli Bey isminde bir bahriye zabitinin emeğiyle meydana gelmiştir. A. Naim, "Zonguldağa mücaver [yakın] 'Tekkeönü' köyünden, 'Oduncuoğulları' âilesinin çocuğu olan bu sanatkâr zabitimizin eserinden hükümet ve havza çok büyük istifadeler görmüştür" demektedir. (Aynı eser, s. 35). Bir bakıma öyledir; ancak, yarı-sömürge şartları içinde bu gibi iyiniyetli endüstrileşme çabaları somut olarak daha çok yabancı sermayeli şirketlerin işine yaramıştır.

Bu dönemdeki kayda değer bir diğer olgu da, Ereğli Şirketi'nin bir *briket tesisi* kurduğu sıralarda, 1896'da, Osmanlı hükümetinin, yüzde 10'nun "meccanen Mîri İdare'ye terkedilmesi şartile" *toz kömürün* satışını serbest bırakmasıdır (*).

*

Fransız sermayesinin havzadaki yayılma siyaseti, 1900 yılında, ilk tokadı, —garip bir raslantı—, doğadan yemiştir. Ahmet Naim, "1900 (316) senesinde —demektedir— eşine bir daha raslanmayan büyük bir fırtına olmuştu. Kuduran denizin dalgaları, Ereğli Şirketi'nin 4,5 milyon altın frank sarfile meydana getirdiği menderek'i 24 saat içinde mahvetti; sulara karıştırdı [**]. Esasen Ereğli Şirketi büyük masraflara girmişti. Bir taraftan da suistimâl içinde yüzüyordu. Koparılan imtiyazlar, geniş müsadeat ve saire öyle kolay elde edilemiyor, Osmanlı İmparatorluğunun ricaline külliyetli miktarda rüşvet sunuluyordu. Limanın yıkılması, malî dengesi bozulmuş olan şirketi iflâsa sürükledi, tediyatını dört ay tatil etti" (42).

Ereğli Şirketi'nin imdadına, tahmin edilebileceği gibi, derhal *Osmanlı Bankası* koşmuştur. Banka, Ereğli Şirketi'nin yönetimini yedi yıl süreyle eline almış ve ilkten 140 bin Osmanlı altını sarfederek limanı yeniden yaptırmış; sonra da, 1902'de, Gelik-Asma havaî hattını, 1903'te de ikinci bir lavvar inşa ettirmiştir (43).

Osmanlı Bankası (yada Ereğli Şirketi), bu devrede bazı

* Necip D. Tesal'ın verdiği bilgiye göre, *parça kömürün* satışının tamamen serbest bırakılması 1920'lerde, Kurtuluş Savaşı sıralarında olmuştur. *(Zonguldak Vilâyetinin İktisadi Ehemmiyeti*, İstanbul 1957, Sulhi Garan Matbaası, s. 85).

** 1960'larda Zonguldak'ın yaşlıları bu fırtınayı hatırlıyorlardı. Bu müthiş fırtınayla yükselen dalgaların serpintileri, deniz düzeyinden aşağı-yukarı 100 metre yükseklindeki bir kayalığın üzerine kurulan deniz fenerini de nisbeten hasara uğratmış, kulesinin alt camlarını kırmış. Bugün de faaliyette olan sözkonusu deniz fenerinin kule merdivenlerinin ilk sahanlığının denize bakan duvarında fırtınanın patladığı tarih kazılıdır.

sosyal yatırımlara da girişmiş; örneğin işçiler için bir hastane açmıştır. Ancak, hastanenin *bütün* giderini işçilerin yövmiyelerinden kesmeye başlamıştır. Maden işçilerini son derece tedirgin ettiği anlaşılan bu uygulama, giderek, havzada bilinen ilk işçi hareketinin somut sebebi haline gelecektir.

2 — YABANCI-YERLİ SERMAYE ÇELİŞKİSİ VE TEMERKÜZ

Elimizdeki verilere göre, 1900'ü izleyen ilk yıllar, Zonguldak havzasında, Ereğli Şirketi'nin nisbeten küçük sermayeli kumpanyalar ile münferit madencileri süratle tasfiye ettiği veya dolaylı yollardan kontrolü altına aldığı ve *Sarıcazadeler Şirketi* ile kıyasıya bir rekâbete giriştiği yıllar olmuştur:

Ereğli Şirketi bu devrede ilkten "Tersane-i Âmire"ye (Devlet Tersanesi'ne) ucuz fiyatla kömür satacağı vaadiyle "mîri ocaklar"ın işletme imtiyazını almış, daha sonra, —Osmanlı Bankası'nın yardımiyle malî dengesine yeniden kavuştuğu sıralarda—, "metrûk" ocaklara el atmıştır. Ahmet Naim; "Ereğli Şirketi'nin bu genişleme hareketine —demektedir—, o zaman havzanın idarî mevkiinde bulunan Osmanlı

İmparatorluğu ricalinin de yardımı oluyordu. Ereğli Şirketi'ne adetâ cemile kabilinden ocaklar bahşediliyordu. Bilfarz, 1901 (317) senesinde Ereğli Şirketi'ne; şimdiki [1933, S.Ç.] Maden İdaresi'nin bulunduğu bina ile harb-i umumîde Rus donanmasının bombardımanile harap olan, eski hükümet konağının inşasına bedel [olarak] 'Üzülmez' deresinin sol tarafındaki bütün [metrûk] ocakların işletme hakkı verilmişti. Bu, dünyada hiçbir ölçü ile mukayese edilemeyecek kadar garip bir takas muamelesi idi. Ereğli Şirketi alelâde iki bina yaptırmış, fakat mukabilinde hazineler elde etmişti" (44).

Bu devrede, Zonguldak havzasında, bu tür "hazineler" elde etmek üzere bir başka şirketin, Abdülhamit'in mabeyincilerinden Ragıp Paşa'nın kurduğu Sarıcazâdeler Şirketi'nin de harekete geçtiğini daha önce söylemiştik. Sarıcazâdeler Şirketi, —Ereğli Şirketi'nin malî dengesinin bozulduğu bir sırada—, 1900 yılında havzaya girmiştir. Ragıp Paşa, "evvelâ; mabeyindeki mevki ve nüfuzile Kozlu ve Kilimli mıntıkalarındaki" metrûk ocakları "meccanen" (bedava) elde etmiş, faaliyet halinde bulunan bir kısım ocağı da 6500 altına satın almıştır. A. Naim'in verdiği bilgiye göre, Ragıp Paşa; "masraf ve fedakârlıktan [yada riskten, S.Ç.] kaçmıyarak Kozlu'da maden kuyuları açtırmış, maden işletmeğe fen sokmuş" ve özellikle "Kozlu ve Kilimli sahalarındaki faaliyetile", Ereğli Şirketi'nin "müthiş bir rakibi" kesilmiştir (45).

Bu rekâbet ilkten, Eseyan-Karamanyan Kumpanyası ile Kurci Kumpanyası'nı da kapsamak suretiyle, "amele istihdamı" alanında kendisini göstermiş; ancak, kısa bir süre içinde havzadaki bu dört büyükler, (belirtmiştik), mükellefiyetin kaldırılması ilkesi temelinde güçbirliğine girişmişlerdir. Mükellefiyet kalktıktan sonra ise, rekâbet, bu defa da havzadaki en verimli ocakların ele geçirilmesi doğrultusunda yeniden alevlenmiştir.

Kesin bir tarih bilinmiyor, bu devrede, 1904 veya 1905'te, rekâbet alanından ilk çekilen veya tasfiye edilen, Eseyan-Karamanyan Kumpanyası olmuştur. Eseyan Kumpanyası, Ereğli Şirketi'nin özellikle ulaşım alanında çıkardığı güçlükler yüzünden iflâs etmiş; havzanın en verimli kömür üretim bölgesi sayılan Gelik bölgesindeki bütün ocaklarını, 1893'te limanın "Kozlu nam mevkii'ne değil, "Zonguldak nam mevkii'ne yapılması için güçbirliğine giriştiği bu eski dostuna (!) devretmek zorunda kalmıştır (*).

Rekâbet alanında çekilen veya tasfiye edilen ikinci büyük kumpanya, Kurci Kumpanyası'dır. Kurci Kumpanyası, (belirtmiştik), 1885 yılında havzaya girmiştir. Kurci Kumpanyası, *"Kurci Vapur Kumpanyası"*nın bir kolu olarak faaliyet göstermekte (**) ve elinde 30 milyon ton cevheri olduğu tahmin edilen "üç müstakil ve altı müşterek" ocak bulunmaktadır (46). Kurci Kumpanyası, 1908 öncesi (kesin bir tarih bilinmiyor), A. Naim'e göre; kumpanyanın Mısır'daki ortakların-

* Osmalı hükümeti, Zonguldak Havzası "vakf-i hümayun" olduğu için, Fransız sermayesinin bir şirket olarak varlığını 1911 yılına kadar Osmanlı uyruklu Kartali ve Pançiri Beyler adına tanımıştır. Bu yüzden Ereğli Şirketi'nin 1911 yılına kadar tasfiye ettiği kumpanyalar ile münferit madencilerin ocakları, ya Kartali ve Pançiri Beyler'in adına tescil edilmiştir, veya devir-teslim işlemleri "gizli" anlaşmalara bağlanmış, böylece bir kısım kumpanya ve münferit ocak sahibinin isimleri, kayıtlardaki varlıklarını korumuşlardır.

** A. Naim, Kurci Kumpanyası'nın havzaya ilk girişini şöyle anlatıyor: "1879 senesinde yazacağı eser hakkında etüd yapmak üzere havzada 'géologie tetkikatında bulunan 'Maunies' ismindeki Fransız, etüdlerini tamamladıktan sonra, hükümete bütün havzayı bir bedel mukabilinde satın almak teklifini yapmış, fakat bu teklifi reddedilmişti. İşte bu zatın yanında tercüman sıfatile bulunan 'Pertikali' isimli bir Rum. Maunier'nin tetkikatı esnasında havzanın zenginliği hakkında oldukça bir fikir edinmişti. Maunier'nin projesi suya düşünce tercüman Pertikali, efendisinin tahakkuk ettiremediği fikri, kısmen olsun tatbikat sahasına koymak için bir kaç yere başvurmuştu. Bu meyanda 'Kurci Vapur Kumpanyası' müdürü Panos efendiye de çattı ve esasen Kurci oğlu Panos efendi de vapurları için ucuz kömür temin edecek bir menba aradığından fikrini kolayca havza üzerine çevirmeye muaffak oldu. 1885'te Kurci Kumpanyası, Kozlu'da, Kırım muharebesi esnasında İngilizlerin işledikleri madenler de dahil olmak üzere üç müstakil ve altı müşterek ocak satın aldı, vaktın maruf ve muktedir maden mühendislerini getirdi; Kerpiçlik mevkiinde havzanın ilk havaî hat tesisatını vücuda getirdi" (Aynı eser. s. 43).

dan "Zervedaki'nin müthiş bir ihtilâsı yüzünden" iflâs etmiştir (47). Bu iflâs olayı, Ereğli Şirketi ile Sarıcazâdeler Şirketi'nin ilk defa *somut olarak* kapışmalarına yolaçmıştır. Otuz milyon ton cevheri olduğu tahmin edilen Kurci ocaklarını ele geçirmek için Ragıp Paşa daha çok saraydaki nüfuzunu kullanmak istemiş; şu var ki Ereğli Şirketi'nin (Osmanlı Bankası'nın ve genel olarak Fransız emperyalizminin) iktisadî, siyasî ve malî gücü karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştır. Kurci ocakları, Ragıp Paşa'nın önerdiği 40 bin altına karşılık 110 bin altın öneren Ereğli Şirketi'ne devredilmiştir. (48).

Ereğli Şirketi, bu devrede (1900-1907), havzadaki münferit madencileri de direkt veya dolaylı yollardan kendisine bağlamış (*); böylece, gerek liman ve demiryolları işletmesinin imtiyazını elinde tutan şirket olarak, gerek bizzat işlettiği veya kontrol ettiği en büyük kömür rezervlerinin sahibi durumundaki şirket olarak ve gerekse havzadaki organik ve inorganik toplam enerjinin önemli çoğunluğuna (**) tasarruf eden şirket olarak, kelimenin tam anlamıyla bir *monopol* (tekel) durumuna gelmiştir.

•

1907 yılında Ereğli Şirketi'nin başına, Düyun-i Umumiye'nin bir kolu olarak çalışan "Müşterekülmenfaa İnhisar-i Du-

* Etem Çavuş'un verdiği bilgiye göre, münferit ocakların *bazıları* birer küçük "âile işletmesi" durumundaymış. Bu ocaklarda, *kadınlar da* dahil olmak üzere, sadece âilenin bireyleri çalışır, ayrıca işgücü kiralanmazmış. Bu tür münferit ocaklar, ulaşım ve pazarlama imkânları son derece kısıtlı olduğu için, ürettikleri ham (yıkanmamış) kömürü, genellikle, kömür müteahhit'erine veya kumpanyalara düşük fiyatla satarlarmış. (Anılar). Ereğli Şirketi, açıktır ki, münferit ocakların önemli bir kısmını kontrolü altına almakta güçlük çekmemiştir.

** Havzada bu devrede kullanılan toplam inorganik enerjinin (buhar, elektrik) miktarını bilmiyoruz. Elimizdeki en eski (ve şüphesiz çok eksik) istatistikî verilere göre Ereğli Şirketi'nin 1898-1907 arasında iki atelye ve iki lavvarda gullandığı toplam enerji, 380 beygirgücü. (Cumhuriyetin On Yılında..., s. 167 ve 169). Bu devrede şirket ve münferit ocaklarda toplam kaç işçinin çalıştığı da kesin bir şekilde bilinmiyor.

han-i Devlet-i Osmaniye"nin, kısa adıyla "*Reji*"nin (*) yada Tütün Tekeli'nin İdare Meclisi Reisi Kont Vitali'nin geçtiğini görüyoruz. Vitali, Şirketin sermayesine (**) on milyon frank eklemiş ve hemen sonra da şirket adına büyük bir projeyle hükümete başvurmuştur. Kont Vitali'nin projesi iki ana maddede toplanıyordu: 1) Zonguldak havzasındaki *bütün* ocaklar Ereğli Şirketi'ne devredilecekti.. 2) Zonguldak havzası demiryolu şebekesiyle İstanbul-Haydarpaşa'ya bağlanacak ve bu demiryolu şebekesinin yapımı ile işletme imtiyazı Ereğli Şirketi'ne verilecekti (49). Ereğli Şirketi, Ahmet Naim'in ifadesiyle, havzayı, "Fransa'nın bir müstemlekesi haline getirmek istiyordu."

Kont Vitali'nin projesine, ilkten, Sarıcazâdeler Şirketi veya Ragıp Paşa karşı çıkmıştır. Bunun sebebi sanırız açıktır: Sözkonusu projenin uygulama alanına sokulması durumunda, Sarıcazâdeler Şirketi havzadan tasfiye olacaktı. Ahmet Naim, "bunun için —demektedir—, Ragıp Paşa icabedenlere müessir oluyor, Vitali'nin projesini akim bırakmak için elden gelen müşkilâtı çıkarıyordu. Kont Vitali, projesinin karşısına gerilen bu kaleyi nüfuz ve tesirle zabtedemeyince, altın anahtarla feth ve teshir etmeği düşündü; mabeyinci Ragıp Paşa'ya, havzadaki ocaklarının Ereğli Şirketi'ne devri şartile 150 bin altın teklif etti. Fakat hernedense Kont Vitali ile Ragıp Paşa arasındaki pazarlık neticelenemedi. Kısa bir zaman sonra da 10 Temmuz 324 [*1908*] inkilâbı üzerine Vitali'nin projesi büsbütün akâmete uğradı" (50).

* "Reji"; Osmanlı Bankası ile Crédit Anstalt (Viyana) ve S. Bleichröder (Berlin) bankaları tarafından meydana getirilen bir şirketti. Bu şirket, (belirtmiştik), Dünya-i Umumiye'nin bir kolu olarak ve Osmanlı Bankası'nın güdümünde faliyet gösteriyor ve genellikle *tekel* durumundaki yatırımlarla ilgileniyordu.

** Ereğli Şirketi'nin kuruluş sermayesi, A. Naim'in verdiği bilgiye göre 55 milyon altın frank'tı. A. Naim bu konuda şu ek bilgiyi de veriyor: "..Şirket havzada kökleşmeğe ve gelişmeğe başlayınca bu sermayeyi artırmak için 'Mirabau' bankası hisse senetleri çıkartmıştı" (Aynı eser, s. 55).

Ahmet Naim, o tarihî dönemin Zonguldak havzasına özgü, yani *mevzii* nitelikteki bu yabancı-yerli sermaye çelişkisine ilişkin dikkate değer bir değerlendirme de yapıyor: "Bir menfaat veya alelâde bir pazarlıkta uyuşamamak gibi sebeplerle de olsa, şurası muhakkaktır ki, mabeyinci Ragıp Paşa, Kont Vitali'nin Ereğli havzasını tam bir Fransız müstemlekesi yapmak isteyen mahut projesine mani olmuştu" (51).

3 — 1865-1908 YILLARI ARASINDA MADEN İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA ŞARTLARI

Dilâver Paşa Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden (1867) sonra, kömür ocaklarında çalışan köylü-işçilerin çalışma şartlarında nisbî bir düzelme meydana gelmiştir. Bahriye İdaresi, havzada kapitalist bir devlet işletmesi yaratma çabalarına paralel olarak, civar köylüleri işçileştirme yolunu tutmuş; 1867-1877 devresinde, angarya, sadece kâğıt üzerinde değil, pratikte de önemli ölçüde ortadan kaldırılmış; bu devrede köylü-işçilere işgüçlerinin karşılığı kısmen *para olarak* ödenmeye başlanmıştır. Ancak, Çarlık savaşı sırasında başgösteren derin iktisadî ve malî buhran, havzadaki bu ilk kapitalist devlet işletmesini temelinden sarsınca, köylü-işçilerin nisbeten düzelen çalışma şartları yine tahammül edilemeye-

cek kadar ağırlaşmış; feodal düzene özgü Sömürü yöntemleri yine ön plâna çıkmıştır.

Havzadan üretilen kömürün yüzde 40 oranında "dışarıya" satışının serbest bırakılması (1882) ile, mükellefiyetin kaldırıldığı yıllar (1900 başları) arasında, yani havzaya yabancı büyük sermaye akınının başladığı, kapitalist organizasyonun "tam"laştığı devrede, artan işgücü ihtiyacı sebebiyle, köylü-işçilere zorunlu bazı haklar tanınmış; 1848-1878 devresindeki 1-3 kuruşluk ücret standardı bu devrede 6-8 kuruşa yükselmiş; bazı kumpanyalar ocak yanlarına "amele barakaları" yaptırmışlar, 1900'lerde Ereğli Şirketi işçiler için bir hastane açmıştır, vb..

Mükellefiyetin kaldırılmasından sonra, ücret standardında belirli bir düşüklük olmuştur. Kesin bir şekilde bilinmiyor, ancak 1880'ler-1900'ler devresinde havzadaki ücret standardının 5-6 kuruş olduğu elimizdeki bazı verilerden, örneğin Etem Çavuş'un anılarından anlaşılıyor.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 1867 tarihli Dilâver Paşa Nizamnamesi'nde tesbit edilen işçi haklarının, 1900'lerde, yani Nizamname'nin yürürlüğe girişinden otuz yıl sonra bile tam olarak verilmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Burada sözü, anılan devrede, 1890'larda kömür ocaklarında çalışan Etem Çavuşa bırakacağız:

"..Bugün sevinçliyiz! Yüzlerce metre toprak altındaki çalışmamızın yorgunluğunu, işbaşlarından yediğimiz tokatların, tekmelerin acısını hep unuttuk. Sıfır edilen yövmiyelerimize, vara-yoğa vurulan cezalara da aldırdığımız yok. Çektiğimiz bütün eziyetler umurumuzda değil, Çünkü ay sonundayız. Çünkü Kasadar Efendi yarın geliyor; kumpanya maaş verecek!.

"Ay sonu geldi, ses çıkmadı. Üç gün geçti, yine ses yok. Bir hafta geçti, bekliyoruz. Para alamadığımız için köye gi-

demiyoruz. Köye gidemeyince de ocakta çalıştığımız günler kumpanyaya bir hodolaya [mısır ekmeği] mal oluyor, yövmiye yok. Ama çalışmasan hodola da yok!.

"Sekizinci gün paradan ses çıktı, lâkin kendi nerde? Kumpanya direktörü o gün yaşgününü kutladığı için emri imzalayamamış!.

"Nihayet onuncu gün, ocakta para verileceği günlere has işaretler belirdi: Önce, uzak köylerden gelen abani sarıklı ağalar atlarını avluya bağladılar. Tahsildar yerini aldı. Yemişçiler, köfteciler, ıspanaklı mısırböreği satıcıları, mühürcüler, v.s. hep ocağın dışını kapladılar. Beklenen an geldi. Kasadar Efendi soruyor:

— Adın ne?

— Ercep.

— Al! Bir.. iki.. üç. Tamam mı?

— Efendi bu para eksik!

— Defol ulan pis herif! Tamamdır.

— Çorbacı yalvarırım, bir daha bak hele...

— Başkalarına engel oluyor... At kavas şunu!

"Arnavut kavasın fil derisi kamçısı kalkıp iniyor... Cesaretin varsa itiraz et; kefere paracının kendi hesabına yonttuğu para için 'eksik' de..

"Hakkımızın onda bir karşılığı bile olmayan parayı böyle dayak yiye yiye, küfür işite işite aldıktan sonra, hemen oracıkta, tahsildara, tefeci köy ağalarına hesap vermek zorundaydık. Yoksulluk yüzünden pazar fiyatının çok üstünde veresiye aldığımız tohumluktan, hayvandan ve benzeri şeylerden borçlu olduğumuz ağalara derhal alacaklarını öderdik. Bizim borcumuz, onların alacağı hiç tükenmezdi. Bir tertiplik çalışmamızın sonunda, kazandığımızı böylece elden kaptırınca çoğu zaman köye dönemezdik" (Anılar).

4 — HAVZADA BİLİNEN İLK İŞÇİ HAREKETİ

Kömür havzasındaki bu ağır, kötü çalışma şartları, İkinci Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra Osmanlı İmparatorluğunun dört-bir yanında direnişe geçen işçilere, Eylül ortalarında Zonguldak işçilerinin de katılmasına yolaçmıştır. Hüseyin Avni, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri* ismindeki broşüründe, Türkiye işçi sınıfının yaklaşık olarak iki ay süren bu ilk büyük ve yaygın direnişini özetle şöyle anlatıyor:

İlk grev haberleri Rumeli'den geliyordu. 1908 yılının Ağustos ayında çıkan gazetelerde birbiri ardına şu haberler yeralıyordu.

"Alatini tuğla fabrikası işçileri, yüzde 50 zam istemiş, kabül edilmediği için grev yapmışlardır."

"Selânik'te iki tütün ticarethanesi işçilerinin istedikleri yüzde 30 zam kabül edilmediği için grev yapmışlardır."

"Selânik'te Rumeli şimendiferlerinde grev başlamıştır. Grev Manastır hattına da sirayet etmiştir."

"Demirkapı-Metroviçe hattı ile Üsküp hattında da memurlar ve amele işi terk etmişlerdir."

Ağustos ayının 18'inde Aydın demiryolları işçileri, hâttâ bürolarda çalışan "küçük memurlar" da grev yapıyordu.

Rumeli demiryollarının Selânik hattındaki grev, bütün demiryollarındaki işçi hareketlerinin ilki olmuştur. Bu grevde işçiler ve memurlar kütle halinde demiryollarına başvurarak gündeliklerinin ve aylıklarının artırılmasını istemişlerdir. Bu grev hareketi Bulgaristan demiryolu işçilerine, Edirne'ye kadar yayılmıştır.

İstanbul'daki Şark Demiryolları (Sirkeci-Avrupa Demir yolları)'nda çalışan işçiler de sendika kurma istekleri kabül edilmeyince direnişe geçmişlerdir. (52).

Sayıları otuza ulaşan bu grevlerin en coşkulularından birisi, hiç şüphesiz, Zonguldak havzasındaki grev'di. Direniş önce demiryolu işçilerinin, katarların hareketine engel olmak için, demiryolları üzerine barikatlar kurup, bu barikatların iki yanlarına bayraklar dikmeleriyle başlamış, giderek bütün işçiler ayaklanmışlardır. İşçiler, büyük gruplar halinde, önlerinde allı-yeşilli bayraklar ve ellerinde balta, kazma, kürek ve sivriçlerle şehre inmişler, Ereğli Şirketi'nin idare binalarını kuşatmışlardır. Bu arada işçilerle polisler arasında çatışmalar olmuş, fakat polisler binlerce direnişçi işçi karşısında kaçmak zorunda kalmışlardır. Bir kısım işçi lokomotifleri ve binaları tahrip etmiştir.

Fransız Şirketi (Ereğli Şirketi), direnişi büyük bir korku ile karşılamış ve Türkiye'nin çeşitli bölgelerine sömürü ağını

yaymış bulunan diğer yabancı ve yerli şirketlerle birlikte, olayların bastırılması için İttihat-Terakki hükümetine başvurmuştur. İttihat-Terakki hükümeti, işçi direnişlerini kanlı bir şekilde bastırma yolunu tutmuştur. Grev yapan diğer işçilerin üzerine olduğu gibi, Zonguldak işçisinin üzerine de Musul gambotu ile avcı taburları sevkedilmiştir. Musul gambotu ile, Ereğli Şirketi'nin İdare Meclisi Reisi Kont Vitali de Zonguldak'a gelmiş ve işçi "murahhasları" ile görüşmek istemiştir. İşçi önderleri, istihkak' rından kesilen "hastane parası"nın kaldırılmasını istemişle. aksi halde direnişi sürdüreceklerini kesin bir dille ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Ereğli Şirketi işçilerin isteğini kabül etmek zorunda kalmış ve grev böylece sona ermiştir (53).

Grevler sırasında, işbirlikçi basın, işçi direnişlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Örneğin *İkdam* gazetesi 16 Eylül 1908 tarihli sayısında grevlerle ilgili olarak şunları yazmaktaydı:

"İki ay evveline kadar, sahaif-i matbuata (gazete sayfalarına) geçirilemediği için grev kelimesinin ne demek olduğu bilinemediği gibi, grev dediğimiz halet yani terk-i eşgal (işleri bırakmak) dahi mecburen gayri vaki idi. Grevler adetâ illeti müstevliye (salgın hastalık) halini aldı. Grev yalnız şirketle amele arasında tahaddüs eden (meydana gelen) bir ihtilâf (anlaşmazlık) olmakla kalmaz, memleketin ahvali iktisadiyesi üzerine tesir yapar.

"Bundan maada memleketimizdeki mevcut cesim sanayi ecnebi sermayelerile vücuda gelmiştir. Demek ki grevler, dolayısiyle itibar-i malîmiz üzerinde tesir icra eder. Şirketlerin hisse senadatı düşer" (54).

Bu arada İttihat-Terakki hükümeti, asker ve polis gücüyle bastırma yolunu tuttuğu grevlerin sonunu alabilmek ve yabancı sermayeye teminat verebilmek için, 25 Eylül 1324 (1908) tarihinde "Tatil-i Eşgal Kanun-i Muvakkati"ni tanzim ve ilân

etmiştir. 31 Mart olaylarından sonra kurulan sıkıyönetim (özellikle Divan-i Harb-i Örfî sayesinde) hükümetin bu yoldaki faaliyetine çok elverişli bir araç olmuştur. Sonra, kanun-i muvakkat'in yerini alacak bir asil kanunun hazırlanmasına girişilmiş ve Meclis-i Mebusan'da bazı protestolara rağmen, 27 Temmuz 1325 (1909)'da muvakkat'in ruhuna uygun bir "Tatil-i Eşgal Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunda geniş bir "hizmet-i umumiye" anlayışından hareket edilmiş, bu kavrama giren müesseselerde sendika teşkili men (madde: 8) ve teşekkül etmiş sendikalar feshedilmiştir (madde: 11). Grev hakkı çok kısıtlanmış ve anlaşmazlıkların önce uzun bir uzlaşma sürecinden geçmesi öngörülmüştür (55). Buna rağmen, İttihat ve Terakki'nin siyasî özgürlüğü kökünden kazıdığı 1913-1914 yıllarına kadar, Avrupa işçi sınıfının o devredeki hareketliliğinden de esinlenerek, yirmiyi aşkın işçi direnişi meydana gelmiştir. Bu yirmiyi aşkın direnişin üçü; 1910 1911 ve 1914 yıllarında Zonguldak havzasında çalışan işçilerce gerçekleştirilmiştir (56), (*).

*

Hemen belirtelim ki İkinci Meşrutiyet'in ilânından 1914 başlarına kadar gitgide ilk çoşkusunu ve yaygınlığını hızla yitirerek süren işçi hareketlerinin tümü, kendiliğinden-gelme (spontané) hareketlerdi. İşçiler, İttihat ve Terakki ajitatörlerinin başlıca sloganı olan "hürriyet-adalet-müsavat" sözlerinin kafalarında yarattığı basit çağrışımlarla harekete geçmişlerdi. Buna rağmen bu hareketler, derme-çatma da olsa, ilk işçi örgütlerinin doğmasına yolaçmış (**) böylece Türkiye

* Taradığımız kaynaklarda bu üç direnişle ilgili *ayrıntılı* bilgiye rast'aya madık.

** *Şefik Hüsnü Deymer*, İttihat ve Terakki hareketinin ilk işçi örgütlerinin ortaya çıkışındaki etkisi üzerine şunları söylüyor: "..Abdülhamit ve devrinde diğer her türlü top'umsal hareketler gibi, işçi hareketleri de yoktu ve olamazdı. Yalnız bu devrin son yıllarında Jön Türk propagandalarının Tophane fabrikaları işçileri arasında da yankılar uyandırdığı ve gizli toplantılara konu

işçi sınıfı bir sosyal güç olarak tarih sahnesinde boygöstermiştir. *Aydınlık* çevresinin (yada TKP'nin) lideri *Şefik Hüsnü*'nün ifadesiyle, bunu, kendisine özgü pratik zekâ ile derhal sezen" İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilkten işçi örgütlerine sızmaya ve bu yolla işçi eylemlerini kontrolü altına almaya çalışmış; giderek bunun yanısıra, işçilere karşı (baskı yasaları şeklinde) açık ve kesin bir tavır koymuştur.

o'duğu ve sonradan bu çekirdekten Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti'nin doğduğunu ... anabiliriz" (*Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu*, Seçme Yazılar, Aydınlık Yayınları 1971, s. 129).

5 — ALMAN SERMAYE GRUPLARININ HAVZAYI ELE GEÇİRME GİRİŞİMİ

İkinci Meşrutiyet'in ilânını izleyen ilk yıl, Zonguldak havzasında üç önemli gelişimin meydana geldiğini görüyoruz:

Birincisi, Ereğli Şirketi derin bir malî buhran geçirmiştir..

İkincisi, havzanın yönetimi Bahriye Nezareti'nden alınarak ilkten Nafia Nezareti'ne, beş-altı ay sonra da Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne verilmiştir..

Üçüncüsü, Sarıcazâdeler Şirketi, ünlü Alman sanayicilerinden *Hügo Stinnes*'in denetimi altına girmiştir.

Şimdi bunları daha yakından görelim:

I) *Ereğli Şirketi'nin Geçirdiği Buhran*

İkinci Meşrufiyet'in ilânı ile birlikte Ereğli Şirketi'nin Zonguldak havzasını *bütünüyle* ele geçirme girişimi yarıda kalmış, bu yüzden şirket önemli bir malî buhran içine yuvarlanmıştır. Ahmet Naim; "Kont Vitali'nin meşhur projesi —demektedir—, borsadaki hava oyunlarile çok şişirilmiş ve şirketin aksiyonları müthiş surette yükselmişti. Fakat Meşrutiyetin ilânile beraber Kont'un projesi suya düşünce hisse senetleri de başdöndürücü bir sür'atle yuvarlanmağa başladı" (57).

Ereğli Şirketi'nin imdadına bu defa da *Hollanda Bankası* (Paris) yetişmiştir. Banka, 12 milyon frankla Ereğli Şirketi'nin sermayesini artırmış ve şirketin yönetimini geçici bir süre için eline alarak değerleri sarsılan aksiyonları tasfiye etmiştir (58).

II) *Havzanın Yönetiminin Bahriye Nezareti'nden Alınışı*

Bu devrede İttihat-Terakki hükümeti havzada bazı idarî değişiklik ve yeniliklere girişmiş; örneğin havzanın yönetimi Bahriye Nezaretinden alınarak ilkten Nafıa Nezareti'ne, beşaltı ay sonra da Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne verilmiş; "Maden-i Hümayun Nazırlığı" ünvanı, "Maden Umum Müdürlüğü" şekline sokulmuş; havzadaki idarî ve teknik kadroları meydana getiren bahriye zabitlerinin yerlerine sivil unsurlar atanmış; bu arada (1909), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Hüseyin Fehmi (*), "geniş selâhiyetlerle" Maden

* Hüseyin Fehmi (İmer), A. Naim'in bu satırların yazarına 1960'larda verdiği bilgiye göre, havzaya maden müdürü olarak atanışından bu görevden ayrılıp "Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi" danışmanlığı ile Ticaret Odası Reisliği görevinde bulunduğu 1930'ların ortalarına kadar, havza tarihine ilişkin muntazam notlar tutmuş ve kendinden önceki devreye ait belgeleri derleyip düzenlemiş. A. Naim, (belirtmiştik), 1931-32 yılında kömürün bulunuş tarihini tecsbit amacıyla kurulan Komisyon'da H. Fehmi ile birlikte ça-

Umum Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Kısaca, 1908-1909 arasında, Abdülhamit'in sarayına bağlı kadro havzadan süratle tasfiye edilmiştir.

İttihat-Terakki hükümetinin genel plânda giriştiği "millî iktisat" denemlerine (*) paralel olarak Zonguldak havzasında da bir takım "ıslahat" hareketlerine yönelmesi ilk bakışta olumlu, ama son çözümlemede olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Görüntüdeki olumluluk şudur:

1865-1908 devresinin sonlarına doğru Bahriye Nezareti'nin havzadaki idarî teşkilâtı büyük ölçüde yozlaşmış; yönetim mekanizmasının özellikle üst kademelerini işgâl eden bürokratlar, gırtlaklarına kadar rüşvete, yolsuzluğa batmışlardı. O kadar ki, örneğin Bahriye Nazırı Paşa'nın oğlu Süreyya Bey ismindeki zat, havzada büyük çapta tefecilik yapıyordu. Bu zat, A. Naim'in ifâdesiyle, "Kozlu maden mıntıkasında muhtelif ecnebi sermayelerin tasallutundan kurtulmuş 'Murat' ve 'İhsaniye' ocaklarının" sahiplerine yüksek fâizle borç para vermek suretiyle bu iki münferit işletmeyi malî buhrana sürüklemiştir. Bu yüzden Murat ve İhsaniye ocakları, İstanbul'da gaz tüccarlığı yapan Arvantidis ismindeki iki Yunanlı kardeşe devredilmiştir. Arvantidis kardeşler 30 bin lira sermaye ile, "Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi" adı altında bir şirket kurmuşlar ve ocakları işletmeye başlamışlar.

lışmış ve daha sonra yayınladığı (anılan) eserini hazırlarken, H. Fehmi'nin bugüne kadar yayınlanmayan bu noktalardan, kendi ifadesiyle hayli yararlanmış.

* İttihat ve Terakki'nin, İkinci Meşrutiyet'i izleyen ilk yıllarda çoğu biçimsel plânda kalan bir takım reformlara giriştiğini biliyoruz. Dil, kıyafet, sanat, vb. genellikle üstyapısal plânda görülen bu yenileşme hareketini, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "küçük efendi"si Kara Kemal'in aracılığı ile "müslüman iş adamı" yaratma çabaları izlemiştir. Böylece, Osmanlı ekonomisinin kilit noktalarındaki hıristiyan azınlığın tekeline son verilmek istenmiştir. Bu çaba, yarı-sömürge şartları içinde, amacına ulaşamadığı gibi (ki imkânsızdı bu), tam tersi sonuçlar doğurmuş; ortaya çıka çıka "müslüman iş adamı" değil, hemen hepsi yabancı sermaye ile tatlı ilişkilere girişen türedi zenginler, spekülâtörler olmuştur.

dır. Ancak, bu yeni şirketin varlığı maden idaresince tanınmamıştır. Bu yüzden şirket dağılmış, ocaklar da *giderek* havzadaki yabancı sermayeli büyük şirketlerin eline geçmiştir. (59).

İttihat ve Terakki hükümeti, diğer yandan, maden müdürlüğünün idarî kadrolarını, özellikle teknik kadrolarını *Türkleştirme* yolunu tutmuştur. Örneğin "hükümet mühendisi İstasinopulos"un görevine son verilmiş, "bunun yerine Türk maden mühendislerinden müteşekkil bir fen heyeti" vücuda getirilmiş; ayrıca, kömür üretim bölgelerine "mıntıka mühendisleri" atanmıştır (60).

Bu devrede yapılan diğer yenilikleri şu esaslarda toplamak mümkündür:

★ Zonguldak limanı için yeni bir nizamnâme hazırlanmıştır..

★ Kozlu ve Kilimli demiryolları yeniden yaptırılmıştır..

★ Yükleme iskelelerinin olukları yenilenmiş, Kozlu'ya bir demir iskele kurulmuştur..

★ Yeni lokomotifler ve vagonlar getirilmiştir, vb.. (61).

İttihat ve Terakki'nin genel plânda giriştiği "millî iktisat" denemesine paralel olan havzadaki bu yenileşme hareketi, yabancı sermayeli şirketlerin hegamonyasını sarsacak bir derinliğe, örneğin bir devlet işletmeciliğine yönelemediği gibi; bu bir yana, yabancı sermayeli kumpanyaların elinde inim inim inleyen maden işçilerinin en basit meselelerine bile bir çözüm getirilememiştir. Diğer yandan, "millî iktisat" denemesine ters düşen bir uygulama ile, havzadaki en büyük yerli sermayeli şirket olan Sarıcazâdeler Şirketi'ne, Ticaret ve Ziraat Nezareti eliyle ağır bir darbe indirilmiştir.

III) *Sarıcazâdeler Şirketi'nin Hügo Stinnes'in Denetimi Altına Girişi*

İttihat ve Terakki'nin Ticaret ve Ziraat Nezareti, ilkten, Ragıp Paşa'nın 1900 başlarında Abdülhamit'e dayanarak "meccanen" ele geçirdiği "metrûk" ocakların işletme ruhsatlarını iptâl etmiştir. Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin bu kararı üzerine, zaten Ereğli Şirketi'nin özellikle ulaşım alanında çıkardığı güçlükler yüzünden malî dengesi bozulan Sarıcazâdeler Şirketi iflâsın eşiğine gelip dayanmıştır. Ragıp Paşa, elinde kalan ocaklarını "Abacıoğlu" isminde bir kömür müteahhidine "tonda bir şilin mukabilinde" devretmek zorunda kalmıştır. A. Naim, "Abacıoğlu ocakları alınca —demektedir—, Kozlu'da bir kömür yıkama fabrikası (lavvar) inşaasına başladı. Fakat bu işe ayırdığı para kâfi gelmedi. 'Viner Bank' tan 15 bin lira çekti. Bu para da ocakları işletmeğe yetişmeyince Abacıoğlu bir şirket teşkiline teşebbüs etti ve İngiliz sermayedarlarından birini de müessisler [kurucular] arasına alarak bir şirket meydana getirdi. Bu şirket müsmir [yararlı, verimli] bir canlılık göstermeden infisah etti [dağıldı]. Abacıoğlu bu defa da bir Belçika grubuna başvurdu, bu suretle; *'Sosiété charbonage réunie Bender Héraclée'* ismi altında bir Belçika şirketi teessüs etti. Şirketin çıkardığı aksiyonlardan mühim bir kısmını meşhur Alman milyarderi Hügo Stinnes satın aldı. Almanya'nın, hâttâ dünyanın bu sayılı kömür kralı, hisse senetlerinin mühim bir kısmını ele geçirince şirketin idaresine de vaz'iyet etti [elkoydu]; Ragıp Paşa ile derhal bir mukavele yaptı. Bu mukaveleye göre; Hügo Stinnes madenleri 50 sene müddetle işleyecek, buna mukabil Ragıp Paşa'ya ton başına 5 kuruş verecekti. Mukavele imzalanınca Hügo Stinnes yeni tertibat aldı; ilk hamlede kömür yıkama fabrikasının inşaatını tamamladı.

"Hügo Stinnes'le birlikte havzaya Alman sermayesi de girmiş bulunuyordu" (62).

1910'larda Alman sermayesinin Zonguldak havzasında boygöstermesi şüphesiz raslantısal bir olgu değildir; tam tersi, bu olgu, Çalrlık savaşından sonra Osmanlı toplumunda görülen yabancı sermaye hareketindeki yön değişikliğinin kömür madeni bölgemizdeki bir yansısı sayılmalıdır. Osmanlı devleti 1878 yılında ithalâtının yüzde 61'ini İngiltere'den yapmaktaydı. 1910'da bu oran yüzde 35'e düşmüştü. Fransa'nın payı da yüzde 18'den yüzde 11'e inmişti. Almanya ise, aynı dönemde, yüzde 6'dan yüzde 21'e ulaşmıştı. Avusturya, yüzde 12'den yüzde 21'e yükselmişti. Bütün bunlardan anlaşılabileceği gibi, Osmanlı devletinin ticareti, İngiltere ile Fransa'dan "Merkez Devletleri"ne kayıyordu. Nitekim, ticarî ilişkilerdeki bu değişikliği, kapitalist talan çetelerine sonradan katılan Alman sermayesinin Türkiye'ye akması izledi; Alman sermayesinin öncü kolu olan *Deutsche Bank*, İstanbul'a yerleşti; Osmanlı Bankası'nın karşısında güçlü bir rakip olarak belirdi. Deutsche Bank, derhal, Osmanlı devletine sağladığı "malî hizmetler" karşılığı Anadolu'da avantajlı demiryolları imtiyazları elde etme peşine düşmüştür. Nitekim, 1879'da, Alman sermayesi ile, *Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası* kurulmuştur (63). Vb... *Rosa Luxemburg*, Osmanlı toplumundaki Alman sermaye hareketini şöyle özetlemektedir: "*..Küçük Asya'nın toprak ekonomisi, Avrupa sermayesinin, her şeyden önce Alman sanayii ve banka sermayesinin kârı ve kullanışı için çok iyi kurulmuş bir soygunculuk konusu oluyor. Böylece, Almanya'nın Türkiye'deki 'nüfuz bölgeleri' gelişiyor, yeniden Türkiye'nin siyasî himâyesine vesile ve fırsat veriyor. Aynı zamanda köylünün ekonomik sömürüsüne kaçınılmaz bir biçimde âlet olan Türk Hükümeti, Alman dış politikasına bağımlı, itaâtli bir âlet hâline geliyor*" (64).

Sanırız herşey yeterince açık. Ana konumuza dönerken, daha önce sözünü ettiğimiz, ancak sebebi üzerinde durmadığımız bir noktaya da değinelim:

Meşrutiyet'in ilânından sonra havzanın yönetiminin Bahriye Nezareti'nden alınıp Nafia Nezareti'ne verildiğini, ancak Nafia yönetiminin sadece 5-6 ay sürdüğünü söylemiştik. Bu âni değişikliğe niçin gerek görülmüştür? Elimizde bu soru'nun cevabını tam ve kesin bir şekilde açıklayan bilgiler yok. Buna rağmen, Avcıoğlu, bu konuya hayli ışık tutar nitelikte bir ipucu veriyor: Osmanlı Nafia Nezareti'nin 1909 tarihli bir raporunda, Mezopotamya'ya yabancı göçmen kabülünden kaçınılmasını ileri sürmesi üzerine, Alman emperyalizminin baş sözcülerinden Paul Rohrbach; "Osmanlı Nafia Nezareti'nin başında İngiliz muhibbi [dostu] olan iki Ermeni bulunması şâyân-ı dikkat bir keyfiyettir" sözleriyle Nafia Nezareti'ne şiddetle karşı çıkıyor (65). Paul Rohrbach'ın bu tavrı, Rosa Luxemburg'un yorumu ve Alman sermayesinin havzaya Nafia yönetimine son verilmesinden *sonra* girmesi, bütün bunlar, havzadaki bu âni yönetim değişikliğinde Alman emperyalizminin parmağının *olabileceğini* hiç değilse kuvvetli bir varsayım olarak ortaya koyuyor. İlginç olan nokta, 1909'larda Osmanlı hükümetinin genel olarak Batı kapitalizminin hizmetinde olmasının yanısıra, kendi içinde bile çeşitli emperyalist ülkelerin çıkarları doğrultusunda bölünmesidir. Örneğin Nafia Nezareti "İngiliz muhibbi" ise, Ticaret ve Ziraat Nezareti "Alman muhibbi"dir... Belki trajik, ama şaşırtıcı olmayan bir tablo!

6 — EREĞLİ ŞİRKETİ'NE TANINAN YENİ İMTİYAZLAR

Ereğli Şirketi, Zonguldak havzasını hukuken de monopolize etme projesi başarısızlığa uğrayıp, Ragıp Paşa'nın ocaklarını veya Sarıcazâdeler Şirketi'ni Alman sermayedarlarına kaptırınca, bir takım anlaşmazlıklar ileri sürerek hükümetten yeni imtiyazlar koparma yolunu tutmuştur. Ereğli Şirketi'nin istekleri şu maddelerde toplanıyordu:

1) Bahriye Nezareti'ne ve İdare-i Mahsusa vapurlarına satılan kömürlerin fiyatının yükseltilmesi..

2) Liman mukavelesine göre Kozlu, Filyos ve Çatalağzı yükleme iskelelerinden alınması gereken, ancak "alınamayan" vergilerin ödenmesi..

3) Lokomotif ve vagon bedelleri..

4) Münferit madencilerin "şirkete tecavüzleri" yüzünden meydana gelen "zarar"ın tazmini..

5) Seylâptan doğan hasarın hükümetçe karşılanması...

Ereğli Şirketi'nin bir tür haraç niteliği taşıyan bu istekleri, ilkten, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından topyekûn reddedilmiştir. Ancak, Ereğli Şirketi isteklerinde ısrar etmiş ve Osmanlı Bankası genel direktörü M. Révol'ü hükümete karşı bir baskı aracı olarak kullanmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti, Osmanlı Bankası'nın baskısına giderek boyun eğmek zorunda kalmış ve Ereğli Şirketi'nin isteklerini "müzakere etmeyi" kabül etmiştir. Bunun üzerine 1327 (1911) yılında hükümet adına Ticaret ve Ziraat Nazırı ile Maliye Nazırı, Ereğli Şirketi adına da şirketin Paris'te oturan İdare Meclisi Reisi M. Laurans (*) ile Osmanlı Bankası'nın genel direktörü M.Révol biraraya gelerek istekleri gözden geçirmişler ve anlaşmaya varmışlardır. "İtilâfname" (Antlaşma), 21 Şubat 1327 (1911) tarihinde halifenin onayı ile kesinleşmiştir.

Sözkonusu "İtilâfname" ile Ereğli Şirketi'ne tanınan yeni imtiyazlar tek kelimeyle korkunçtu. Şöyle ki:

1) Daha önce belirttiğimiz gibi, devrin yasalarına göre, "vakf-i hümayun"ların yabancı uyruklu kişiler tarafından işletmesi yasaktı. Bu yüzden Ereğli Şirketi'nin havzadaki bütün ocakları, sınai ve ticarî müesseseleri, vb. Osmanlı Ban-

* Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak... 'ta verilen bilgiye göre, cumhuriyetin ilânından sonra Ereğli Şirketi'nin ismi, "Ereğli Şirketi Osmaniyesi"nden, "Ereğli Anonim Şirketi"ne çevrilmiştir. Şirketin tam "kimliği" ise şöyledir:

"Ünvan: Ereğli Anonim Şirketi Zonguldak Şubesi.

Adresi: Zonguldak Meşrutiyet mahallesinde, liman caddesinde 43 numaralı daire-i mahsusa.

Müessese-i asliye: Paris'te Londra sokağında 21 numaralı daire.

Merkez: İstanbul'da Tophane'de Denizyolları İşletme İdaresi karşısı.." (s. 160).

kası direktörlerinden Kartali ve Pançiri Beylerin mülkiyetinde gözüküyordu. "İtilâfname", Ereğli Şirketi için sakıncalı olan bu durumu ortadan kaldırıyor ve şirketin varlığını resmen tanıyordu.

2) Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre, Ereğli Şirketi'ne ait bulunan ocakların, havzadaki diğer ocaklar gibi ,hükümet tarafından istenildiği an (bedeli ödenmek şartiyle) ruhsatlarının iptali mümkündü. "İtilâfname", Ereğli Şirketi'nin elindeki liman, demiryolları ve ocakların işletme imtiyazı süresini 59 yıl, yani 1970'e kadar uzatıyordu.

3) Havzadaki demiryollarının birbirine tünellerle bağlanması işini, Ereğli Şirketi, demiryolları mukavelesinin 4. maddesine göre taahhüt etmişti. Oysa, hatırlayalım, Ereğli Şirketi tünel açımı sırasında "ilk hamlede" birkaç zengin maden damarına "tesadüf edince", tünel açımını durdurmuştu. "İtilâfname", Ereğli Şirketi'ni bu "pürüz"den kurtarıyor; tünel açımından "sarf-ı nazar edildiği"ni belirtiyordu.

4) Demiryolları gelirinden hükümete verilen yüzde 40 oranındaki pay, yüzde 5'e indiriliyordu.

5) Liman gelirinden hükümete ödenen yüzde 8 oranındaki pay tamamen ortadan kaldırılıyordu. Gerçi "İtilafname"deki kayda göre, "liman hasılatı senevî 750 bin frangı aştığı takdirde" hükümete bir hisse ayrılacaktı. Şu var ki 750 bin frank, azamî ölçüler içinde tesbit edilmiş bir rakamdı, liman gelirinin bu rakamı aşması imkânsızdı. Böylece, liman gelirinden hükümetin bir istifadesi kalmıyordu.

6) Ereğli Şirketi 1900 başlarında havzadaki "metrûk ocaklar"ın işletme imtiyazını, devlet müesseselerine düşük fiyatla kömür satacağı vaadiyle "meccanen" (bedava) elde etmişti. "İtilâfname"de bu "düşük fiyat", "normal fiyat" şeklinde "tashih" ediliyordu.

7) "Hisse-i Temettü" adı altında "Hazine-i Hassa"ya ödenen ton başına 5 kuruşluk vergi, 100 paraya indiriliyordu.

8) Hükümetin *toz kömüründen* "meccanen" aldığı yüzde 10 oranındaki pay kaldırılıyordu (66).

Kısaca, Ereğli Şirketi, devlete ödediği esasen gülünç denilebilecek kadar düşük vergilerin tümünden kurtulmuştu. İlginç olan nokta, Ereğli Şirketi'nin öne sürdüğü *i l k* anlaşmazlık maddeleri ile, elde ettiği yeni imtiyazlar arasında direkt bir ilinti olmayışıdır. Buna şaşmalı mıyız? Hayır. "Seylâptan doğan hasar"ı devlete ödetmek isteyecek kertede cüretkâr bir tavır takınabilen Fransız sermayedarları için aslolan, elde edecekleri yeni imtiyazların kendisiydi; talep yolları ve şekilleri ikincil bir meseleydi.

7 — ÇARLIK SERMAYESİNİN HAVZAYA SIZMA GİRİŞİMİ

"Ereğli havzasının muhtelif ecnebi sermayeleri tarafından istismar olunan [sömürülen] bakir servetine —demektedir A. Naim—, Çarlık Rusya da bigâne [kayıtsız] kalmamıştı. Rus Hariciye Bankası direktörü Gospedin Lazkaridis ve Raskolisof biraraya gelmişler ve 60 bin lira sermaye ile 'Maden Osmanlı Anonim Şirketi' ismini alan bir kumpanya kurmuşlardı.

"Ruslar, kömür havzasına girerken rakip sermayelerin takip ettikleri aynı yoldan yürümek istemişlerdi: Havzadaki münferit madenciler fakru zaruret içinde bocalıyorlardı. Bu şerait altında çok zengin maden damarlarını ihtiva eden ocakları cüz'i birer bedel mukabilinde ele geçirmek mümkün oluyordu.

"Ruslar ilk hamlede 'Çaydamar' ve 'Karıncakdere' mevkilerinde üç ocak satın almışlardı" (67).

Şu var ki, Çarlık sermayesinin büyük yabancı sermaye gruplarının izinde havzaya bu kör-topal sızma girişimi, birinci yeniden paylaşım savaşının patlak vermesi ve Rusya işçi sınıfının Büyük Ekim Devrimi'ni gerçekleştirmesiyle yarıda kalmıştır.

8 — ALMANYA'NIN HEGAMONYASI: "HARB KÖMÜR MERKEZİ"

İttihat ve Terakki hükümeti, Alman emperyalizmine tâbi olarak Birinci Dünya Savaşına girince, Zonguldak havzasında derhal Alman nüfuz ve etkisi başgöstermiştir. O kadar ki havzanın yönetimi Alman Erkân-i Harbiyesine bırakılmış ve havzaya *"Harb Kömür Merkezi"* adı altında bir askerî komisyon yerleşmiştir. Bir Alman miralayının komutası altındaki bu komisyon, kömür üretim ve nakliyatını denetimi altına almıştır. Diğer yandan Alman ordusunda "ihtiyat zabiti olarak hizmet eden birçok Alman araziyat ve iktisat âlimleri havzaya gelmişler ve Ereğli havzasını Almanya'nın müstemleke politikası için etüd etmişler[dir]" (68).

Bu devrede havzadaki Alman sermayesi veya Hügo Stinnes grubu derhal yeni yatırımlara girişmiş ve ilkten Türk Er-

kân-i Harbiyesi'nin de 100 bin liralık katkısıyla Kozlu-Zonguldak arasında bir havaî hat inşaa ettirmiştir. Böylece Hügo Stinnes grubunun Kozlu'daki ocaklarından üretilen kömür, Zonguldak limanına kolaylıkla ve süratle nakledilmeye başlanmıştır. A. Naim, bu noktada, emperyalist talanın evrensel yasalarını biriki cümle içersinde somutlaştırıveren çok dikkate değer (ve çok doğru) bir değerlendirme yapıyor. "Hügo Stinnes'in —diyor—, Kozlu'yu havaî bir hatla Zonguldak limanına bağlamak istemesindeki maksat; evvelâ limanı, sonra da şimendiferleri ele geçirmek suretiyle Fransız sermayesinin nüfuzunu yıkmak ve yerine Alman sermayesinin otoritesini kurmaktı" (69).

Olmamıştır bu. Savaşın Almanya ve müttefiklerinin aleyhine sonuçlanmasiyle birlikte, havzadaki Alman sermayesi de çekilmek zorunda kalmış; Hügo Stinnes, elinde bulunan ocakların işletme imtiyazını, "Société Commercial d' Orient" adı altında toplanan bir grup İtalyan sermayedarına devretmiştir (70).

9 — SİYASÎ KOLONİLER VE HAVZANIN FRANSIZLAR TARAFINDAN İŞGALİ

Yenilgiyi izleyen "mütareke" döneminde Osmanlı devletinin siyasi nüfuzu Zonguldak havzasında da büsbütün erimiş, yokolmuştur. Bu devrede havzada Fransız ve İtalyanlardan sonra Rumlar da kolonileşmişlerdir. Zonguldak ve çevresi siyasî nüfuz bölgelerine ayrılmış; Rum "Pontüs" kolonisi, havzadaki "Rombaki" ve "69 Numaralı Boyacıoğlu Ocağı"nın sahipleri olan Dr. Dünyas ve Boyacıoğlu Hacı Anesti'nin kışkırtmasıyla taşkınlıklara girişmişlerdir...

Bu arada Fransız hükümeti, hem sermayesini garantiye almak, hem de Karadeniz'deki donanmasının yakıt ikmalini sağlamak amacıyla 8 Mart 1920 tarihinde Zonguldak'ı işgal ettirmiştir. Fransız işgal kuvvetleri ilkten; "Yayla", "Rüz-

garlımeşe" ve "İkincimakas" kesimlerini ele geçirmişler; tam bir ikmal limanı özelliği taşıyan Zonguldak limanının giriş ve çıkışını kontrol altına almışlar; diğer önemli stratejik noktalar olan Kozlu, Kilimli ve Kapuz sahillerine kuvvet yığmışlardır. İşgal erkânının yerleştiği "Fransız Mahallesi" (Fener Mahallesi) "yasak bölge" ilân edilmiştir (71).

Fransız işgal kuvvetleri 8 Haziran 1920 tarihinde, ikmal ve irtibat özelliğini dikkate alarak Ereğli'nin "Bababurnu" mevkiine de asker çıkartmışlardır. İşgal kuvvetleri sahilin üç kilometrelik bir kısmını telörgü ile çevirerek içine Fransız bayrağı dikmişlerdir.

Diğer yandan, Zonguldak kesiminde, Fransız ordusunda görevli Cezayir ve Senagalli sömürge askerlerinden kurulu baskın grupları, zaman zaman şehre saldırarak halkı sindirmeye ve yağmaya girişmişlerdir (72).

Ancak süratle silahlanan Zonguldak halkı, küçük küçük milis grupları şeklinde, karşı-baskınlarla işgal kuvvetlerini şehrin iç kesimlerinden püskürtmeyi başarmışlardır. Bu arada Çaycumadaki milis kuvvetlerinin komutanı Cevat Rıfat (Atılhan) Paşa, işgalci askerlerin iç kesimlere yeniden sarkmasını önlemek amacıyla küçük bir milis birliği meydana getirmiş ve Çaycuma-Zonguldak arasını kontrol altına almıştır.

Bu devrede, kısmen işgal altında bulunan Zonguldak'ta üç grup görülüyordu: 1) Mustafa Kemalciler Grubu, 2) Çeteciler Grubu, 3) İstanbul Hükümeti Memurları Grubu. (73). Fransız işgaline tanık olan Zonguldak'ın yaşlılariyle yaptığımız konuşmalar sırasında, ilk grubun fizik gücünü daha çok

işçi ve köylülerin meydana getirdiğini öğrendik. Direnişin esas gücünü bu grup meydana getirmiştir. Genel olarak sabıkalılardan, asker kaçaklarından, vb. oluşan Çeteciler Grubu da direnişe katılmış ve aktif bir rol oynamıştır. İstanbul Hükümeti Memurları Grubu, bir süre karşı bir tutum içinde gözükmüş; ancak, Kuvvayi Milliye'nin (Millî Kuvvetler'in) Anadolu direnişinden olumlu haberler gelmeye başlayınca bu grup da diğer gruplarla birleşmiş ve limana giren gemilerle veya sahil şeridinin çeşitli noktalarına yanaşan takalarla gizlice getirilen cephane ve silahların "Acılık" mevkiindeki karakol aracılığiyle Anadolu'nun iç kesimlerine taşınmasına yardımcı olmuşlardır (74).

Ereğli'deki halk direnişini, bu direnişi bizzat yaşayan ve Fransız mevzilerine sızarak bilgi toplamak gibi yiğitçe bir görevin üstesinden gelen İhsan (Akman) Çavuş şöyle anlatıyor:

"Bir kruvazör, iki torpido, iki gambot ve bir de nakliye gemisinden terekküp eden [meydana gelen] işgâl kuvvetlerine ait Fransız gemileri, 8 Haziran 1920 günü Ereğli limanına geldiler. Amiral gemisi sahile işaret verdi. Bu işaretle gemiye adam istediğini söylemek istiyordu. Bunun üzerine Liman Reisi Nazmi Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Nimet Hoca, Belediye Reisi Reşit Efendi, âzâ Eşref Efendi ve Hacı Musa Efendi, 6 tavlamalı bir sandala binerek gemiye yollandılar. Ben de bu arada sandalda idim. Kürek çekenlerin hepsine bahriye elbiseleri giydirilmişti. Amiral gemisinin sancağına yanaştık. Liman Reisi önce gemiye çıktı. Onun peşinden sıra ile Belediye Reisi ve öteki ilgililerle birlikte gemiye çıktık. Sancağa selâm vermeyi hiçbirimiz ihmâl etmemiştik. Gemi komutanı amiral, mağrur bir edâ ile bizi kabul etti ve Nimet Hoca'nın tercümanlığiyle konuşmağa başladı. Amiral Fransızca olarak konuşuyor, Nimet Hoca da bunları tercüme ediyordu. Amiral:

— Biz burayı işgâl edeceğiz.

Nimet Hoca:

— Burada top yok, tüfek yok. Karaya çıkarsanız sizinle ölünceye kadar muhabere ederiz.. demiş ve bu minval üzere iki saat devam eden konuşmalardan hiçbir iyi netice alınamamıştı. Gemiden giderken içimizde işgâle ne zaman başlayacaklarının hesabını yapıyorduk.

Biriki gün sonra Fransızlar üç kol hâlinde; bir Çoban Çeşmesi (şimdiki devlet hastanesinin bulunduğu yer), bir de şimdiki trafonun bulunduğu yerden işgâl harekâtına girişti-ler.

Fransız'ların işgâl harekâtına başlayacağını bildiğimizden bir gün önce eli silâh tutan herkes Millet Bahçesi'nde toplandı. Nimet Hoca burada da gayet güzel bir konuşma yaptı ve Rahmi Dayı'nın kahvesinin bulunduğu yerde ilk karakolun kurulması kararlaştırıldı. Bir karakol da Kaledibi'nde mevzie girmişti.

O gün ilk çarpışma hastanenin yanında oldu. Yalnız onlar gemiden top ateşi ile destekleniyordu.

Fransız'lar eski mendereğin üst kısmında, yani şimdiki askerî hastanenin olduğu kısımda karargâh kurunca bana yine iş düştü.

Arkadaşlarla uzun uzun konuştuk ve benim tebdili kıyafet ederek Fransızların arasına girmem kabül edildi. Teklifi zaten kendim yapmıştım. Sırtıma bir küfe, önüme de bir koyun aldım ve onların karargâhına girdim. Maksadım sayılarını ve silâhlarını tesbit etmekti. Uzun uzun tetkiklerden sonra geri döndüm. Benim casus olabileceğimden hiç şüphelenmemişlerdi.

Fransızların işgali sırasında bize Akçakoca'lı İpsiz Re-

cep ile Devrek'li Muharrem çeteleri de büyük yardımda bulundular" (75).

Millî Mücadele zabitlerinden Nurettin Peker ise, "*Öl esir olma!*" adlı eserinde, Fransız işgali üzerine Ereğli halkının örgütlenişini ve direnişini şöyle anlatıyor:

"..Belediye Reisi Akmanoğlu Reşit Bey hemen telgrafhaneye koşarak durumu makina başında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya bildirirken, bir yandan da, o gece, mevkii kumandanı binbaşı İzzet ve Kâzım Beylerle arkadaşları, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti âzâları ile birleşerek Millet Bahçesi'nde genel bir toplantı yaptılar. Askerlik yapmış, savaşmış olanlardan gönüllü toplayarak 200 kişilik ilk müfrezeyi kurdular ve düşmana dayatmağa ve savaşmağa karar verdiler.

Belediye Reisi Reşit Beyin Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı karşılık emir; 'Vatanımızı kurtarmak için yediden yetmişe kadar savaşmağa mecburuz; beşbin kişilik yardım kuvveti görderiyorum' özetindeydi. Evet, bu beşbin sayısında mübalağa vardı; ama, isyanların bastırılmasında veya bu gibi savunmalarda böyle mübalağların moral yüksekliğine faydası vardı. Fransızlar birkaç gün zarfında Bababurnu'na üçyüz mevcutlu Senagalli bir yaya bölüğü üç ağır makinalı tüfek ve iki top çıkarmışlar ve Fransız bandırasını dikmişlerdi." (76).

Bu olay üzerine Kastamonu halkından birçok gönüllü, Ereğli halkının direnişini desteklemek üzere "mıntıka kumandanı albay Osman Bey"e başvurmuşlar ve Ereğli'ye gitmek istediklerini bildirmişlerdir. Ereğli halkının Kastamonu halkına gönderdiği cevap özetle şöyledir: Sağolun. Biz, Fransızları denize dökebiliriz! (77).

9 temmuz günü işgal kuvvetleri bir koldan Keştepe ve Kestanelik sırtları, diğer koldan da hastane üzerinden saldı-

rıya geçmişlerdir. Ancak, Ereğli milis kuvvetleri, birgün önce Kefken'den yetişen İpsiz Recep ve Devrek'li Muharrem çetelerinin de desteğiyle düşman saldırısını püskürtmeyi başarmışlardır (78).

Nurettin Peker; "düşman ertesi sabah —demektedir—, Keştepe ve Kestanelik sırtlarından ve hastane tarafından siperlerimize saldırdı. Kuvvetlerimizin şiddetli ateşleri karşısında ve kaleden [*] yapılan ağır ateş baskısı altında, bazı yerlerde de süngü ile, düşman, bir subay ve 36 er telefat vererek, evvelce hazırladıkları telörgülerin gerisine çekilmeğe mecbur edilmişlerdi. Durumun fenalığını anlayan Fransız donanmasının, 10 Haziran 1920'de Ereğli'ye gelerek, irili-ufaklı topları ile şehri ve kuvvetlerimizi bombardıman etmesi üzerine müfrezelerimiz fazla zayiat vermemek için gece çekilmek zorunda kalmışlardı. Düşman, karanlıktan ve çekilmeden faydalanarak şehrin Bozhane semtindeki Rum Mahallesi ile Çobançeşmesi mevkilerine girmiş ve şimdiki Kız Sanat Okulu yanında duraklayarak telörgü ile kendilerini emniyete almışlardı" (79).

Bu arada hayli ilgi çekici bir gelişme olmuştur: Halife'nin genel plânda bir işe yaramayan meşhur yeşil sancağının ("sancak-i ekber") simgelediği savaş çağrısı ("cihad-i ekber"), Ereğli milis kuvvetlerinin "casus"ları tarafından ustaca kullanılmış; Fransız hatlarına sızan birkaç milis, müslüman sömürge askerleri arasında propaganda yaparak, ikisi subay, dördü çavuş olmak üzere 30 kadar Senagalliyi "ayartmışlar"; Ereğli halk kuvvetlerine katılan müslüman sömürge askerleri, "Fransızlara karşı çarpışacaklarını beyan etmişlerdir" (80).

Saflarında karışıklıklar çıkması ve halkın yiğitçe dire-

* "Kalctepe" veya "Heraklea Tepesi" olarak anılan şehrin en yüksek tepesindeki Bizanslılardan kalma kale kalıntısı kastediliyor.

nişinin sürmesi üzerine Fransız işgal kuvvetleri 18 Haziran'da Ereğli'yi, 21 Haziran'da da Zonguldak'ı terketmek zorunda kalmışlardır (*).

* Zonguldak'ın kurtuluş günü kutlandığı halde, Ereğli'de kurtuluş kutlamaları yapılmıyor. Ereğli'de yayınlanan "Şirin Ereğli" gazetesi 1967 yılında Ereğli'nin bir kurtuluş günü olduğunu, her yılın 18 Haziran gününün kurtuluş günü olarak kutlanılmasını önermiş; ancak o dönemin kaymakamı gazeteye bir tekzip göndererek Ereğli'nin kurtuluş günü olmadığını ileri sürmüş. Tartışma giderek büyümüş, Ereğli'de yayınlanan diğer bir gazete, "Ereğli Memleket" gazetesi, "Şirin Ereğli" refikini savunmuş, Ereğli'nin işgâli ve kurtuluşu üzerine belgeler yayınlamış. Daha sonraları resmî belgeler de ele geçirilip yayınlanmasına rağmen Ereğli'de halen kurtuluş kutlamaları yapılmıyor.

Osmanlı toplumunda 1880'lerin başlarından itibaren hızla yoğunlaşan yabancı sermaye hareketi, genel olarak üç alanda; demiryolları ile maden ve tekel maddeleri alanında odaklaşmıştır. Düyun-i Umumiye, Batı'lı kapitalistlerin demiryolları ile maden işletme imtiyazlarını ele geçirmelerinde önemli bir araç rolü oynamıştır. Nitekim, Zonguldak havzasında önemli çaptaki yabancı sermaye hareketi, Düyun-i Umumiye sisteminin yürürlüğe girdiği devrede başgöstermiştir. 1880'lerin sonlarına doğru Fransız emperyalizmi, başta Abdülhamit olmak üzere Osmanlı bürokrasisinin ihanet derecesine varan tutumundan yararlanarak, Zonguldak havzasını eline geçirmiştir. Abdülhamit'in Fransız sermayeli "Ereğli Şirket-i

Osmaniyesi"ne verdiği liman ve demiryolu imtiyazları bunun açık birer kanıtıdır.

Havza, 1908-1914 devresinde, esas olarak, Fransız ve Alman emperyalizminin bir rekâbet alanı hâline gelmiştir. Alman emperyalizminin maden kömürü bölgemizde geniş imtiyazlar elde etmesi, İttihat ve Terakki hükümetinin desteğiyle gerçekleşmiştir.

Birinci yeniden paylaşım savaşı sırasında havzanın denetimi, yine İttihat ve Terakki hükümeti tarafından Almanya'ya verilmiş; ancak yenilgiyi izleyen mütareke döneminde Almanya'nın askerî gücü ile birlikte havzadaki sermaye hareketi de son bulmuştur.

Bu devredeki ilgi çekici gelişim; Fransız emperyalizminin, sermayesini korumak amacıyla havzayı işgâl etmesi ile, bu olay üzerine yöre halkının bir bakıma *kendiliğinden* örgütlenerek işgâle karşı direnmesidir.

1880'ler — 1920'ler devresinde gerek Fransız ve gerekse Alman sermaye grupları, bu devre arasında değişen hükümetlerin de hoşgörüşü ile, havzada ücretler ve sosyal yatırımlar ile ekonomik yatırımları asgarî düzeyde tutarak, işgücünü ve kömür rezervlerini kelimenin tam anlamıyla talan etmişlerdir.

Yine anılan devrede kapitalist organizasyonun nisbeten yaygınlaşması, Zonguldak-Ereğli yöresinin toplumsal yapısını da etkilemiş; yöresel yapının 1860'larda iyice gözlenen dezorganize değişimi bu devrede hız kazanmıştır.

1 — İLK İŞ YASASI

Birinci Dünya Savaşı ile mütareke devresindeki karışıklıklar ve nihâyet havzanın Fransızlar tarafından işgali, kömür üretimini doğal olarak olumsuz yönde etkilemiş; havzadan üretilen kömür miktarı, aşağıdaki tablo'da görülebileceği gibi, savaş yıllarında hızla düşmüş ve giderek yıl yıl önemli dalgalanmalar göstermeye başlamıştır:

Tablo: 4 — Havzadan Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	*Üretilen Kömür/Ton*
1905	622.165
1910	764.397
1915	420.326
1916	208.202
1917	158.203
1918	186.056
1919	390.901

(Kaynak: Cumhuriyetin On Yılında..., s. 172)

Kuvvayi Millîciler, TBMM'nin açılışını (23 Nisan 1920) izleyen hükümetleşme devresinin (başlangıç: 2 Mayıs 1920) ilk aylarında, stratejik önemini dikkate alarak, Zonguldak havzasını bir "taht-i rabt"a almak üzere harekete geçmişlerdir. Bu devrede, (belirtmiştik), kömürün satışı tamamen serbest bırakılmış, ocaklarda çalışan işçilerin askerlikleri ertelenmiş (81) ve bir "amele kanunu" çıkarılması için ilk girişimde bulunulmuştur: Umuru İktisadiye Vekili Mahmut Celâl (Bayar) Bey, 16 Ağustos 1336 (1920) tarihinde Ereğli Maden Müdüriyeti'ne, veya İkinci Meşrutiyet'ten sonraki asıl adiyle Ereğli Havza-i Fahmiyye Müdürlüğü'ne, "dakika tehiri gayr-i câizdir" kaydıyla bir telgraf çekerek (belge . 4) TBMM'nin maden işçileri için bir kanun hazırlamakta olduğunu, işçi-işveren ilişkileri hakkında bilgi verilmesini istemiştir.

Ereğli Havza-i Fahmiyye Müdürü Hüseyin Fehmi (İmer) Bey, Celâl Bey'in bu telgrafı üzerine gerekli bilgiyi derleyerek göndermiş ve 14 Eylül 1336 (1920) tarihinde "gayet müstaceldir" kaydıyla çektiği bir telgrafla (belge : 5) "malûmatın postada olduğu"nu bildirmiştir.

İlginç olan, 1920 yılının Ağustos ve Eylül aylarındaki bu "âciliyet" gösterilerine rağmen, *"Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuk-i Mütekabilelerinin Temini Hakkında Kanun"*, kısa adıyla, *"Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu"*, bir yıl sonra, 10 Eylül 1337 (1921)'de ancak çıkarılabilmiştir.

1940'larda, Millî Korunma Mahkemesi savcı yardımcılığı görevinde bulunan tanınmış hikâyecilerimizden *Ümran Nazif Yiğiter*'in verdiği bilgiye göre; kanunun çıkışını geciktiren ilk pürüz, kanun teklifinin "esbab-i mucibe"sinin (gerekçesinin) "serlevhasının" (başlığının) tesbitinde kendisini göstermiştir! "İktisat Encümeni" 22 Teşrinisâni 1336 (22 Aralık 1920) tarihli kanun teklifini esas itibariyle uygun görmüş, an-

cak "Heyet-i Vekile'nin esbab-i mucibe mazbatası" gereğince, yanlış anlamaları peşinen önlemek için, "esbab-i mucibe"nin başlığına, "Zonguldak Havza-i Fahmiyye.." sözlerini eklemiştir. Ancak, bu başlık, kömür havzası "Ereğli Havza-i Fahmiyyesi denilmekle maruf bulunduğundan", daha sonra, yukarıda belirtilen şekilde "tashih" edilmiştir (82).

10 Eylül 1337 (1921) tarihinde yürürlüğe giren 15 maddelik Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu ile maden işçilerine tanınan haklar esas itibariyle şunlardı:

* 18 yaşından "dûn" (aşağı) olanların maden ocaklarında çalıştırılmaları ile angarya yöntemleri yasaklanıyordu (madde : 2).

* Yardım ve Biriktirme Sandıkları'nın kurulması öngörülüyordu (madde : 4).

* İşçilerin "meccanen" tedavileri sağlanıyordu (madde : 6).

* Kazalarda ölen, sakat kalan işçilere tazminat verilmesi şart koşuluyordu (madde : 7).

* Çalışma süresi 8 saat olarak tesbit ediliyordu (madde : 8).

* Yövmiyelere belirli bir taban tayin ediliyordu (madde : 11) Vb. (Kanunun tam metni için Bk., belge : 6).

TBMM, Amele Kanunu'nu kabül ve ilân ettiği gün maden işçileri şenlikler düzenlemiştir. "Millî Hükümet"e teşekkür telgrafları yağmaktadır... İşçilerin gösterdiği coşku öylesine büyüktür ki, İktisat Vekili Celâl Bey, "muhterem ameleye" iletilmek üzere "Zonguldak Amele Müfettişliğine" cevabî bir teşekkür telgrafı çekmiştir (belge : 7).

Diğer yandan Amele Kanunu'nun kabülü, o sıralar Maden Müdürlüğüne yeni atanan İzmir mebusu Mustafa Rahmi'nin;

"Memleket ve millet beş-on şahsı mütegallibin kazancı ile değil, bilhassa bu fakir amelenin servet ve saadetile yükselecektir" gibi duygusal, popülist cümlelerinin yeraldığı bir genelgesiyle (belge : 8) "Maden Mevkii Memurluklarına" resmen duyurulmuş ve işçilere haklarının anlatılması istenmiştir.

Şu var ki bütün bu tebrik-teşekkürler, şenlikler, vb. heyecan gösterileri, kısa bir süre içinde yerini derin bir sessizliğe, "sükût-i hayal"e terketmiştir. Çünkü kanunun uygulamasında bir sürü engel ortaya çıkmıştır. Ümran Nazif Yiğiter'in verdiği bilgiye göre; ilkten, kanunun uygulanmasında bazı hukukî "boşluklar" doğmuştur. Örneğin Temyiz 3. Hukuk Dairesi, bir itiraz üzerine, (anılan) 151 sayılı kanunun *diğer madenlerde* çalışan işçileri de kapsaması gerektiği şeklinde bir karar almıştır. Ancak bu karara Temyiz 1. Ceza Dairesi itiraz etmiş ve aksi yönde bir karar almıştır. Böylece bir "içtihat ihtilâfı" doğmuştur. Bunun üzerine, Yüksek Temyiz Mahkemesi Tevhid-i İçtihat Heyeti, 4.12.1929 tarih ve 15/1 sayılı kararı ile kanunun sadece Zonguldak maden işçilerini kapsadığını kesin hükme bağlamıştır.

Ancak, problem yine de çözülememiştir. Bu defa da kanunun özellikle (kazalarla ilgili) 7. maddesinin ocak-içi ve ocakdışı işçileriyle, Zonguldak limanı ve demiryollarında çalışan diğer işçileri kapsayıp kapsamadığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışma uzun yıllar, havzanın tam devletleştirildiği 1940 başlarına kadar sürmüştür (83).

Denilebilir ki Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu, tıpkı Dilâver Paşa Nizamnamesi gibi, daha çok kâğıt üzerinde kalmış, bütünüyle uygulama alanına sokulamamıştır.

2 — 1908-1923 YILLARI ARASINDA MADEN İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA ŞARTLARI

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki hükümetinin Zonguldak havzasında bazı "ıslahat" hareketlerine giriştiğini, ancak işçi meselesi ile ayrıca ilgilenilmediğini söylemiştik. O kadar ki 1908'ler ile 1920'ler arasında maden işçilerinin çalışma şartlarında Bahriye Nezareti dönemine kıyasla pek bir değişiklik olmamıştır. Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu'nun 2. maddesinden anlaşıldığına göre havzada angarya yöntemleri *bile 1908*'den sonra da varlığını korumuştur.

Maden işçilerinin bu perişan durumunu, 1923 yılının ortalarına doğru Bolu mebusu Cevat Abbas'la birlikte Zonguldak'a incelemelerde bulunmaya gelen yazar Aka Gündüz şöyle anlatmaktadır:

"... Bu kısımdan sây kısmına geçiniz, orada da aynı feci vaziyete tesadüf edeceksiniz. İşte Cevat Bey, bir amele barakasında işçilerle konuşuyor:

— Merhaba, nerelisiniz?

— Merhaba, hepimiz Dadaylıyız.

— Burada daimî mi çalışırsınız?

— Hayır, biz hem çiftçiyiz, hem amele...

Avuçiçi kadar loş mahalde sıralanan altı tane tahta kereveti göstererek:

— Bu kuru yerde mi yatarsınız?

Genç Dadaylı tereddüte, içtinaba lüzûm görmeyerek yüksek bir sesle ve eyice titreyen bir ifâde ile:

— Ne istersiniz beyim, dedi. Altmış kuruşa kaba döşekte yatacak değiliz ya, elbette burada yatacağız, altmış kuruş yövmiye ile şu olur.

Parmağı ile gösterdiği köşede saçta pişmek üzere hazırlanmış mısır bulaması duruyordu.

Kapının önünde güleç yüzlü bir Daday çocuğuna rastgeldik. Koltuğu altında bir somun ekmek vardı. Yine Cevat Bey konuştu:

— Bu kaç dirhem gelir, tam okka mı?

— Hayır, 325 dirhem.

— Kaça aldın?

— Yirmi kuruşa.

Arkadan ben soruşturdum:

— Daha ucuz alması mümkün değil mi?

Genç, kinâyeli ve acı bir tebessümle cevap verdi:

— Ucuza çalışmıyoruz ki ucuz alalım.

— Altmış kuruş bahalı mı sanki?

— Biz kuruş bahasına çalışmıyoruz ki...

— Ya ne bahasına çalışıyorsunuz?

Genç, hissettim ki boşta kalan yumruğunu göstermeden sıktı ve beni baştan başa süzerek:

— Can bahasına çalışıyoruz, dedi. İlâhiri..." (84).

Aka Gündüz'ün belirttiği bu gerçeği, 1976 yılının kış aylarında, Ereğli'nin çeşitli köylerinde, yaşlı maden işçileriyle yaptığımız konuşmalarda daha da berraklaştırma imkânını bulduk. Okura aşağıda bu konuşmalardan parçalar sunuyoruz (*) :

— Madenci arkadaş, bize kendini tanıtır mısın?

— Osman Öztürk.

— Kaç yaşındasın?

— 74.

— İlk defa ne zaman girdin ocağa?

— 1919 yılında.. 18-19 yaşlarında vardım.

— Ne iş yapardın ocakta?

— Küfeciydim. Ocağa kendi isteğimle girdim. Yoksulluktan. İlkten Çamlı ocağında çalıştım, tüccar elinde... Ocağa yayan giderdik. Yedi-sekiz saat yürürdük. Kumanyamızı birlikte götürürdük; mısır ekmeği, tarhana, bulgur falan ...

— Kaç saat çalışırdınız?

— Oniki ... Biz kazılan kömürü küfelerle arabalara çekerdik. Kömürleri arabacılar çıkarırdı bacaağzına ... Bacaağzın-

* Bu konuşmalar, kendisi de bir köy çocuğu olan Kdz. Ereğli Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinden Mehmet Öztürk tarafından. A. Kocali ismindeki dağ köyünde yapıldı.

da bir "Pulcu" olurdu, çıkarılan arabalar için bir pul verirdi. Bir arabaya bir pul ... Hesabı ona göre yaparlardı.

— İş elbisesi, yatacak yer falan verilir miydi?

— Yok. Üstümüzde ne varsa öyle girerdik ocağa.

— Kazalarda tazminat?

— Yok. Kanunda var derlerdi ama ölenin yakınlarına, sakatlananlara birşey verilmezdi. Ben bilmiyorum.

.....

— Madenci arkadaş, bize kendini tanıtır mısın?

— İzzet Akman.

— Kaç yaşındasın?

— 68.

— İlk defa ne zaman girdin ocağa?

— 1923 yılında.. 15-16 yaşlarında vardım.

— Nasıldı çalışma şartlarınız?

— Ben İtalyanların ocaklarında çalıştım. Kandilli'de ... 60-90 kuruş yövmiye alırdık. Ocağa yayan giderdik. Kumanyamızı bir torbaya koyar sırtımızda taşırdık. Kış aylarında ocağa gidip gelmesi çok zahmetli olurdu. Donup ölenlere raslanırdı. Ocağa vardığımızda, ocak çavuşlarına tavuk, yumurta falan verirdik, yahut biraz para. Bunlar verilmeyince işe girilemezdi. Amele barakaları vardı ama, çok pisti; bit-pire kum gibi kaynardı...

3 — 1923 GREVLERİ

Bu kötü, ağır çalışma şartları Cumhuriyetin ilân edildiği yıl havza tarihinde o döneme kadar görülen en önemli işçi direnişlerinin patlak vermesine yolaçmıştır. 1923 yılının Temmuz ayı içinde peşpeşe üç işçi direnişinin meydana geldiğini görüyoruz. İlk direniş, Ereğli Şirketi'nin "Asma" ocağında çalışan işçilerden gelmektedir. "Zonguldak" gazetesinin 9 Temmuz 1339 (1923) tarihli sayısında, "Sanayi ve Mesaî Müdür-i Umûmîsi Nizamettin Ali Bey'le Mülâkat" (*) başlığı altında Asma grevi ile ilgili olarak şu bilgi verilmektedir:

* Şefik Hüsnü Deymer'in, *Aydınlık*'ın Mayıs 1340 (1924) tarihli sayısında yayınlanan *İşçi Sınıfı Cumhuriyet Hakkında Ne Düşünüyor* başlıklı yazısında verdiği bilgiye göre, Nizamettin Ali Bey, grevler sırasında işçilere yardım ettiği gerekçesiyle daha sonra işinden uzak'laştırılmıştır. (*Seçme Yazılar*, s. 215).

" — İki gün evvel Asma'da bir grev ilân edilmiş olduğunu haber aldık. Grevin menşei, sureti cereyanı ve neticesi hakkında biraz malûmat lütfeder misiniz?

" — Grev havzada ilk olarak vuku buluyor. Evvelce birkaç tatil-i eşgal olmuştu. Fakat bunlara grev denemezdi. Yapılan tahkikata göre grevin menşei, yevmiye ve ceza meseleleridir. İşçinin iddiasına nazaran yevmiyeler 'araba kesenesi' suretile icra edilmektedir. Halbuki kanunda asgarî ücret mevcuttur. Ve bu ücretler tesbit edilmiştir. Ancak, Şirket yalnız kendi memurları vasıtasile araba adedini tesbit etmektedir. Amelenin iddiası, bu tesbitlerde kendisinin dahi sahib-i rey olmasıdır. Cezaya gelince, işçi fuzuli birtakım cezaların tahammül hükmüne girmiş olduğunu beyan etmektedir. Bu iki nokta tetkik edildi. İşçinin hakkı ve menafii temin kılındı. Greve nihayet verilmiştir" (85).

Asma işçisinin grev yapmasına yolaçan "araba kesenesi" meselesinin ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için Etem Çavuş'un, anılarında, bu konuya ilişkin söylediklerini aşağıya alıyoruz:

"Şirket, bir müddet sonra, 'Kesenecilik' veya 'Götürücülük' diye bir usül ortaya attı. Bu usülü çıkarına uygun bulan Şirket işçiye dedi ki: Verdiğim işi yap bitir ve gündeliğini hak et!

"Verilen iş, bir işçinin normal bir işgününde verebileceğinin çok üstünde hesap ediliyordu. Meselâ kaya gibi sert bir kömür damarında çalışan üç kişilik ekibe; 'Bugün 20 araba vereceksiniz' deniliyordu. Halbuki o damardan üç kişinin bir günde 20 araba vermesi imkânsızdı. Buna rağmen işçi canını dişine takıyor; ne yapıp ediyor, yövmiyeyi makaslatmıyordu!. Makaslatmıyordu ama, aşırı çalışmaktan işgücü kısa müddet içinde tükeniyor, çoğu hasta ve yarı-deli bir durumda ocağı terkediyordu. İşe talep fazla olduğu için işçinin kısa bir müd-

det çalışıp iş göremez hâle gelmesi kumpanyanın hoşuna gidiyordu. Zira açılan boşluklara durmadan yeni işçi geliyor, yani taze işgücü akını oluyordu.

"İşçi bu arada 'hile' yapmasını da öğrenmişti. Ama nasıl hile!... Verilen işi zamanında çıkaramayanlar, bu defa çok tehlikeli yerlerden kömür çıkarmağa başlamışlardı. Kârdan başka birşey düşünmeyen Şirket'in bile kömür alınmasına müsaade etmediği yerlerden gizlice kömür kazılıyor, gündelikler 'hak' edilmeğe çalışılıyordu... Gitgide Şirket, işine öyle geldiği için buna göz yumdu. Ve çoğu zaman karşılığını canları ile ödeyen işçiler, bu defa Şirket'in emriyle tehlikeli yerlerden kömür çıkarmağa başladılar" (*).

Asma işçileri ilk grevden beş gün sonra tekrar direnişe geçmişlerdir. İkinci grevin sebebi; oniki saat süren ilk grevin işçi ücretlerinden kesilmesidir. A. Naim'in verdiği bilgiye göre; "hükümet bu grevin tatil-i eşgal kanununa tevkifan halledileceğini işçilere tebliğ etmiş ve Şirket de tenzil olunan ücretlerin tashihen ita edileceğini vadeyleyerek" işçilerin ocaklara girmelerini sağlamışlardır. İkinci grev 24 saat sürmüştür (86).

A. Naim, "bütün bu karışık hâdiselere rağmen —demektedir—, alâkadarlar işçinin kanunî haklarını esirgemekte inatla ısrar ediyorlar veya sürüncemede bırakıyorlardı. İşte bu suretle de Ereğli havzasında üçüncü bir tatil-i eşgal hâdisesi daha vücuda geldi; bütün işçiler aynı günde işlerini terkettiler"(87).

"Zonguldak" gazetesinin 6 Ağustos 1339 (1923) tarihli sayısında bu üçüncü büyük direniş şöyle haber verilmektedir:

"Son onbeş gün zarfında kömür havzamızda üçüncü terk-i

* Bu ilkel sömürü yöntemi, kömür ocaklarında, *bugün de*, "sarma usulü" adı altında sürdürülüyor. Bu yüzden 8 saatlik mesai *bugün de* kâğıt üzerinde kalıyor. Zonguldak ocak işçilerinin halen en fazla yakındıkları mesele, hiçbir ek ücret ödenmeden 8 saatten fazla çalıştırılmaları.

eşgal hâdisesi vuku bulmuştur. İşbu üçüncü terk-i eşgal şimendifer işçileri tarafından vaki olmuştur.

"İşçilerin talepleri beş maddede telhis olunabilir [özetlenebilir]:

1 — Amele Kanunu'nun 11. maddesi mucibince tayin ve tesbit edilen haddi asgarî ücretin itası [ödenmesi].

2 — Amele Kanunu'nun 8. maddesi mucibince sekiz saat mesainin kabül ve tatbiki ve aynı maddeye nazaran saat-i mesaî haricindeki mesaî için iki kat ücret itası.

3 — İktisat Vekâleti'nin tamim-i ahiri mucibince [eski genelgesi gereğince] işçilerle şirket arasında vaktile tesbit edildiği veçhile her işçiye haftada bir gün tatil yaptırılması.

4 — Maden Nizamnamesi'nin 71. maddesi mucibince havzada istihdamı-memnu [yasak] olan ecnebilerin men'i istihdamı.

5 — Metalibi sabıkanın [geçmişteki isteklerin] şirkete iblağına delâlet ettiği cihetle işten ihraç olunan Emin Ef.'nin kemakân istihdamı [yeniden işe alınması].

'Şirket, işçilerin kanunî taleplerini tetkik ederek biran evvel bu vaziyet-i müşevveşeye [karışıklığa] nihayet vereceği yerde Tatil-i Eşgal Kanunu'na tevkifan murahhas tayinile meşgul..." (88).

A. Naim; "Ereğli Şirketi —demektedir—, bütün nakliyatı, daha doğrusu bütün havzayı felce uğratan şimendifer grevine 'par-prensip' diye ehemmiyet vermez göründü; işini terkeden şimendifercilere 'şantaj' yapmak için grevcilerin terkettikleri makinelere; limanda bulunan ecnebi vapurlarından, kendi atelyelerinden, makine servislerinden tedarik ettiği makinist ve ateşçileri yerleştirdi. Bu meyanda ecnebi

ustabaşılar ve makine mühendisleri de lokometiflerde makinistlik ve ateşçilik ediyorlardı.

"Diğer taraftan bir kısım memurlarını ve hariçten tedarik ettiği ameleyi şefdötren ve kancacı olarak tavzif etti [görevlendirdi]. Bu suretle meydana gelen derme-çatma kadro ile şimendifer münakalatı eskisi gibi devam edecek ve grevcilere gözdağı verilecekti.

"Fakat, bu işler tasavvur edildiği gibi kolay olmuyordu. Çünkü; ecnebi gemilerden, atelyelerden, ustabaşı ve hâttâ makine mühendislerinden toplanan makinist ve ateşçiler, bir kısım memur ve ameleden ibaret olan şefdötren ve kancacılar pratik olarak bu işi bilmiyorlardı. Hatlara ve hat manevralarına vakıf değillerdi. Üstelik bir kısım grevciler makinelerini terketmeden evvel yağ depolarına kum atmışlar, kazanlara su vererek tertibatı tıkamışlardı. Maden mevkilerine uzanan hat güzergâhında bekleşen amele çocukları, hareket halinde olan trenlere şeytan gibi tırmanarak vagonların frenlerini sıkıştırıyorlar ve bu suretle katarları saatlarca yoldan alıkoyuyorlardı.

"Bütün bunlar biraraya gelince şimendifer seferleri bir hercümerç içinde bocalıyordu. Vagonlar devriliyor, tamponlar kırılıyor, kazaların arkası kesilmiyordu.

"Nitekim, o zaman *Zonguldak* gazetesi de bu vakayii şöyle anlatıyordu:

Grevin Elim Neticelerinden
İki Kişi Mecruh

Şimendifer müstahdemlerinin terk-i eşgal etmeleri hasebile Ereğli Şirketi bazı ecnebiler ve bunun haricinde mütehassıs olmayan işçilerle şimendiferleri işletmek istemiş, ahvali adiyeye nisbetle [normal şartlara kıyasla] *ehemmiyetli*

telakki edilecek hâdisat vukua gelmiştir. Ezcümle, birkaç araba yoldan çıkmış, on arabanın da tamponu kırılmış, lavvarın çavuşu Banyolu Nesimoğlu Raşidin vagonları birbirine raptedeceği sırada vagonların vaziyetlerinin bozuk olması ve makinistin işareti ters anlaması suretile kolu ezilmiş ve liman civarında Bayburtlu Süleyman oğlu kancacı Ahmet Çavuş ta aynı suretle kolundan cerihadar olmuştur [yaralanmıştır].

Zabıtaca icra kılınan tahkikat neticesinde kazanın terk-i eşgal eden makinist ve şefdötren ve kancacıların yerlerine vukufsuz ve tecrübesiz memurların tavzif edilmesinden ileri geldiği sübut bulmuştur" (89).

Ereğli Şirketi, demiryolu işçilerinin grevini bu şekilde kıramayınca ister-istemez uzlaşma yolunu tutmuştur. Ahmet Naim; "Nihayet —demektedir—, her iki taraftan seçilen murahhaslar ilk defa olarak belediye dairesinde karşılaştılar. İşçi murahhaslarına Lâz Eminzâde Emin Efendi isminde bir zat, şirket murahhaslarına da Ereğli Şirketi'nin müdür-i umumîsi mösyö Duroy riyâset ediyordu. Tarafeyn karşılıklı istek ve iddialarını serdetti ve bazı münakaşalardan sonra grevi doğuran ihtilâflı beş nokta üzerinde tam bir itilâf [anlaşma] hâsıl oldu. Tatil-i eşgal eden amelenin şirketten istedikleri beş maddeden dördü lehlerine, biri de aleyhlerine halledilmişti. Ereğli Şirketinin kabül etmediği madde, haftada bir gün istirahat meselesi idi. Dört gün skren grev bu suretle nihayete ermiş bulunuyordu" (90).

Demiryolu işçilerinin direnişinden kısa bir süre sonra bu defa da lavvar işçileri ayaklanmışlardır. Ahmet Naim; "Lavvar grevi —demektedir—, amele arasında anarşi doğurmak istidadını göstermişti. İşini terk eden amele, tatil-i eşgale iştirak etmeyen diğer bir kısım ameleye küreklerle hücum ederek arbede çıkarıyorlar, kucaklarında kundaklı çocuklar taşıyan amele kadınları lokomotiflerin önüne yatarak lavvar

münakalâtını durduruyorlar ve bu suretle kocalarına bilfiil yardım ediyorlardı" (91).

Lavvar işçilerinin bu direnişi oldukça önemlidir. Ahmet Naim, lavvar grevini tahlil ederken, işçilerin belirli istekler öne sürmeden harekete geçmelerini dikkate alarak direnişin "şuursuz" olduğunu, "tahrikatla" meydana geldiğini ileri sürmekte ve buradan kalkarak direnişi "anarşi istidadı" olarak nitelemektedir. Hemen belirtelim ki biz yazarla aynı görüşte değiliz. Lavvar direnişinin, bize kalırsa, o tarihî dönem için hayli tutarlı sayılabilecek bir siyasî karakteri vardı. Anlatalım:

Lavvar grevi bastırıldıktan kısa bir süre sonra, *"Türkiye Umum Amele Birliği"*nin (TUAB) kâtib-i umumîsi *Rasim Şakir* Zonguldak'a gelerek direnişçi işçilerle ilişki kurmuştur. Buraya bir nokta koyarak TUAB'ın niteliği üzerinde biraz duralım: TUAB'ın niteliği üzerine farklı görüşler vardır. Örneğin Mete Tuncay'a göre bu işçi teşkilâtı *Aydınlık* çevresi tarafından kurulmuştur (92). Avcıoğlu'nun A. Hamdi Başar'dan atfen verdiği bilgiye göre ise, TUAB, *"Millî Türk Ticaret Birliği"* tarafından organize edilen tipik bir *sarı* teşkilâttır (93). A. Hamdi Başar, TUAB'ın Başkanlığını *Şakir Kasım*'ın yaptığını söylemektedir (94). *Rasim Şakir* ve *Şakir Kasım*... Biz, bu iki ismin aynı kişiye ait olduğu inancındayız. Yani bize göre TUAB'ın niteliği üzerine A. Hamdi Başar'ın verdiği bilgi daha doğru gibidir. Bununla birlikte bu teşkilâta *Aydınlık* çevresinin büsbütün ilgisiz kalmadığı anlaşılıyor. TUAB, kuruluşundan kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Şefik Hüsnü Deymer bu konuda şunları söylemektedir: *"...Hükümet el altından bizzat kurduğu Amele Birliği'nin, yarın kendisinden başka bir sınıfın elinde güçlü bir silâh olacağını sezdi. Ve bundan ürktü. Cemiyetler Kanunu'nu dar bir zihniyetle yorumlayarak, Birlik'i büsbütün ortadan kaldırma tehdidi altında şimdilik resmî*

varlığından mahrum etti" (95). Nitekim, Ahmet Naim de TUAB'dan "mülga" (lâğvedilmiş) şeklinde sözetmektedir (96).

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, TUAB, el altından hükümet tarafından kurdurulmuş, ancak hükümet bir süre sonra TUAB'ın dizginlerini elinden kaçırma durumuyla karşılaşmıştır. Zonguldak lavvar grevini, o sıralarda lağvedilen, yani Kemalist iktidarla belirli ölçüde zıdlaşır bir duruma gelen TUAB'ın organize etmesi mümkündür. Veya direniş *Aydınlık* çevresinin devrimci unsurları tarafından organize edilmiş (*), TUAB direnişe bilâhere sahip çıkmıştır. Bize kalırsa bu çok önemli değildir. Önemli olan direnişin yarattığı geniş yankılardır; direnişin işçi sınıfı hareketine olan olumlu katkısıdır. Anlatalım:

Direnişin bastırılmasından sonra Rasim Şakir'in Zonguldak'a gidip lavvar işçileriyle ilişki kurduğunu söylemiştik. Rasim Şakir ve arkadaşları Zonguldak'ta bir süre kalmışlardır. Rasim Şakir, İstanbul'a döndükten sonra TUAB'ın 250 delegenin iştirak ettiği kongresinde (**) bir konuşma yapmış; Zonguldak'ta polislerin kendisini "bir hırsız, bir câni gibi adım adım takip ettiği"ni söylemiş; Zonguldak'a değil Cumhuriyetin, Meşrutiyetin bile girmemiş olduğunu, "amele mukadderatının mütehakkimler, mütegallibeler elinde buduğu"nu ileri sürmüş; Zonguldak işçilerinin himâyelerine girdiğini açıklamıştır (97).

* *Aydınlık* çevresinin Zonguldak maden işçileriyle ilişkisinin olduğu kesindir. Şefik Hüsnü Deymer, *Aydınlık'ın* 15 Mayıs 1923 tarihli sayısında yayınlanan *Türkiye'de Dernek Birliklerinin Teşekkülü* başlıklı yazısında bunu ihtiyatlı bir dille şu şekilde ifâde etmektedir: *"...Zonguldak ve Ereğli kömür havzalarında da örgütlenme için çalışan işçiler varsa da henüz yönetmelikleri İktisat Bakanlığınca onaylanmadığından sermayedarların sömürüsüne karşı koyacak bir kuvvete sahip değillerdir. Bu yörede çalışan işçi çok cahil olduğundan kendilerini bilinçlendirmek işi pek çetin olacaktır" (Seçme Yazılar,* s. 155).

** Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı eserinde bu kongreden sözetmekte ve Zonguldak işçileri adına kongreye delegelerin katıldığını belirtmektedir (s. 172).

Kongrede hazır bulunan Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, Rasim Şakir'in konuşmasını olumlu karşılamış ve hâttâ "bu vadide beyanatta bulunmuştur" (98).

Ahmet Naim, kongredeki konuşmaların *Vakit* gazetesinde yayınlanması üzerine Zonguldak'ta "asabî akislerin uyandığı"nı belirtmekdir (99). Nitekim, Zonguldak Ticaret Odası Başkanı Bekir Sıtkı, *"Zonguldak"* gazetesinin 18 Şubat 1340 (1924) tarihli sayısında *"Tunalı Hilmi Bey'e"* başlığını taşıyan bir yazı yayınlayarak, Rasim Şakir'in "havzada dediği hallerin katiyen gayri mevcut bulunduğunu" ileri sürmüştür. Bekir Sıtkı şöyle demektedir:

"...Geçen hafta gelen *Vakit* gazetesinde İstanbul Amele Birliği'nin bir içtimaında Rasim Şakir Beyin havzamızda çalışan amele hakkında hakikate gayri mutabık beyanatını okudum. Müddeti hayatımda hakikatın bu kadar tağyire uğradığını görmedim. Madencilerden yüzlerce lira istihkakı olan amelenin her gün sokaklarda öldüğünü, Zonguldak'a değil Cumhuriyet, hâttâ Meşrutiyet bile girmediğini ve amele mukadderatının mütehakkimler, mütegallibeler elinde olduğunu söylemiş.

"Halbuki, Büyük Millet Meclisimiz en evvel havza amelesini düşünerek 10 Eylül 337 tarihinde bir kanun neşretmiştir. O vakitten beri bu mevki-i tatbiktedir. Binaenaleyh havza amelesi bu kanuna ve ahiren yapılan İhtiyat ve Teavün Talimatnamesi'ne tâbidir. Bunu bilmeyen, daha doğrusu bilmek istemeyen Rasim Şakir arkadaş, başkaca teşkilât yapmak için buraya geldi; günlerce oturdu, bittabi birşey yapamadı. İstanbul'a avdetinde burada uzun süren müddet-i ikâmetini mazur göstermek için muhayyelesinden birçok şeyler uydurdu.

"Biz onun beyanatının hakikatten tamamen âri olduğunu, havzada dediği hallerin kat'iyen gayri mevcut bulundu-

ğunu iddia ediyoruz. Amele umurile alâkadar zevat gelip görebilirler.

"Fakat Rasim Şakir arkadaşın sözlerini sizin de hüsn-ü telâkki buyurduğunuzu o içtimadaki beyanatınızdan anlıyorum. İşte asıl müteessir olduğum nokta budur. Geçen sene birkaç defa bu muhite geldiniz; günlerce kaldınız; tek amelenin sokakta bırakılarak öldüğünü gördünüz mü Hilmi Bey?

"Muhitimize değil Cumhuriyet, meşrutiyet bile girmemiştir, deniliyor. Mutlakiyet-i idare içinde mi yaşıyoruz? Zannetmiyorum ki siz de bu kanaatte bulunasınız...

"Ameleyi gayri vaki bir surette mağdur bir vaziyette gösterip sermayedarlar aleyhine yürümekten ne çıkar?.."

Zonguldak Ticaret Odası Başkanı Bekir Sıtkı'nın bu yazısını hangi etkiyle yazdığını ortaya koymak için, bu şahsın o tarihlerde Ereğli Şirketi'nin kanadı altında bizzat maden işletmeciliği yaptığını belirtelim. Sanırız bu kadarı yeter.

Kemalist iktidar, TUAB'ı resmî varlığından yoksun bırakmakla beraber, Rasim Şakir'in konuşmasıyla Tunalı Hilmi Bey'in beyanatını dikkate almış ve incelemelerde bulunmak üzere Ticaret Müsteşarı Zühtü Bey'i Zonguldak'a göndermiştir (100). Zühtü Bey, Zonguldak'ta yaptığı incelemelerinin sonuçlarını, 22 Mayıs 1340 (1924) tarihli "Zonguldak" gazetesine verdiği uzun bir beyanatla şu şekilde açıklamıştır:

"...Dertli milletin amelesi de elbette dertli olur. Havza amelesi de baştan aşağı hastalıklı ve muzdariptir. Bu zavallı kitlenin dertlerine nereden başlayıp nerede bitireceğimi tayin edemiyorum. Havzada amele meselesi ücret meselesi midir, sıhhat ve selâmet meselesi midir? Yoksa daha yüksek bir refah-ı içtimaiyeye namzet olmak isteyen bir sınıfın talepleri meselesi midir? Amele işini mateesüf böyle kısımlara ayı-

rarak tetkike lüzum görmüyorum. Çünki, amele hayatında hiç bir emare-i salâh yoktur ve adetâ denilebilir ki sermayedarlarla birlikte şerait-i idariye, iktisadiye ve içtimaiye bir araya gelip ittifak ederek ameleyi kemirmeğe karar vermişlerdir. Amelenin ücreti burada ismen 60-70'den 150'ye varmaktadır. Havza şerait-i iktisadiyesine ve amelenin yevmî asgarî sarf ihtiyacına göre bu para, bir veya iki kimseye ancak bir kaç lokma vermeye kifayet edebilir. Çok mahdut ihtiyaçlı olan köylülerin bir onbeş ve iki onbeş çalışarak köylerinden getirdikleri gıdalarla tagaddi etmeleri esas olmak üzere köylerine bir onbeş nihayetinde 4,5 - 5 lira, ve bir ay nihayetinde 8-10 ve bazen 12 lira götürmeleri ve bu suretle arkada kalan efrad-ı âileye bir parça yardım etmeleri kabil görülmektedir.

"Fakat bir veya iki onbeş içinde zaif ve nahif amele vücuduna 300-400 randıman esasına göre maden kuyuları içinde vurulan darbe, o kadar büyük, ağır ve tehlikelidir. Binayı millî addettiğimiz Türk köylüsü vücudu üzerinde yapılan tahribat-ı uzviyeye, alınan bu paraların hiç bir suretle tekabül edemiyeceğini herkes bilâ kaydü-şart kabul eylemekte; bundan, konuşulduğu sırada en gaddar sayılan madenci de müşteki görünerek 'bu hastaya bir deva yok mudur?' diye o da vicdanının kendisini tezip ve takip eylediğini derakap itiraf etmektedir.

"Demek oluyor ki amelenin ismen aldığı kabül edilen ve kendi geçindikten sonra bakaye kalan para ile ne zayi olan vücut kuvvetini telâfı ettiği ve nede gününe nazaran daha fazla çalışmağı temin edecek bir kuvve-i zindeğî iktisap eylediği iddia olunamaz. Bu hale göre havza, madenleri kemiren ve ameleyi emen kapanlardan ibarettir ki amele musibet talihini bildiği halde buraya gelir ve kendini kapama sokar. Yarı ölüm halinde bitap buradan köyüne döner ve belki ancak orada, oranın havası ve ailesinin mahsul kuvvetile kendisine bir parça huzur ve sükûn yuvası bulur.

"Buradaki fâcia, ücretlerin bazen tedahül etmesinden, hiç verilmemesinden dolayı filen ve hâttâ daha aşağı miktarlara iner ve bu hale göre havzada amelelik boğazı tokluğunun çok altında hayatı bir nevi bile bile ifna oyununa müncer olur.

"Ücret miktarile amele şerait-i hayatiyesinin bu nisbetsizliği kâfi fâcia ise de her türlü esbabı ihtiyatiye ve fennî tehaffuz çarelerinin düşünülüp tatbik edilmemesinden mütevellit büyük, küçük kazalar ve bu kazaların muttasıl taakup ve tevali ettiği nazarı dikkate alınırsa ameleciliğin bir facia-i iktisadiye suretinde tasvir edilebilmesi imkân altındadır.

"Şöyle hülâsa edebilirim: Amele, burada zavallı, cılız ve zâif bir kurbandır. Amelenin bu halinden kendisi az müşteki, etraf az-çok mütehassis" (101).

4 — HÜKÜMET TARAFINDAN ORGANİZE EDİLEN "İŞÇİ TEŞKİLÂTLARI"

I) *"Amele Birliği"*

1923 Eylül'ünde peş peşe patlak veren ve özellikle geniş yankılara yolaçan Lavvar grevinden sonra, Kemalist iktidar, işçileri bizzat örgütleme yolunu tutmuştur. İlkten, 1921 tarihli "Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu"nun 4. maddesinde belirtilen, ancak uygulaması sürüncemede bırakılan "Amele Birliği-İhtiyat ve Teavün [Biriktirme ve Yardım] Sandıkları" kurdurulmuştur. "Amele Birliği", esas olarak, bir çeşit sosyal sigorta olarak düşünülmüştür. Nitekim uygulama da bunu göstermektedir. 1923 yılının Aralık ayında yapılan bir törenle hizmete giren (102) "Amele Birliği"nin "Talimatnamesi"nin 1. maddesi şöyledir:

"Her madende bir İhtiyat ve Teavün Sandığı tesis olunur. Madencilerin talebi ve İktisat Vekâleti'nin tasvibile ay-

nı mıntıkada bulunan birkaç ocak müştereken bir İhtiyat ve Teavün Sandığı tesis edebilirler. İhtiyat ve Teavün Sandıklarının heyet-i mecmuası [tümü] Amele Birliği namını alır."

"Talimatname"nin 2. maddesinde, "İhtiyat ve Teavün Sandıkları"nın "maksad-i tesisi [kuruluş amacı]" şu şekilde açıklanmaktadır:

"Evvelâ, mecruhlara [yaralılara] ve mecruhların âilelerine; saniyen, [ikinci olarak] hastaların âilelerine; sâlisen, [üçüncü olarak] muhtaç âilelere; rabian, [dördüncü olarak] ecel-i mevudile vefat edenlerin techiz ve tekfinine muavenette bulunmaktan [defnedilmesine yardımcı olmaktan] ibârettir."

"Talimatname"nin 3. maddesi ile 10. maddesinde "Amele Birliği"nin idarî organizasyonu açıklanmaktadır. Buna göre; her İhtiyat ve Teavün Sandığının yönetim kurulunda işçi ve işverenler eşit sayıda üye bulunduracaklardır. Üyelerin Türk ve okur-yazar olmaları zorunludur. Yönetim kurulu toplantılarında karar alınırken üyelerin oyları karşılıklı şekilde eşit olur'sa, "reisin reyi galip" sayılacaktır.

"Amele Birliği"nin yönetim kurulu ise, her sandığın yönetim kurullarından seçilecek birer işçi ve işveren üyelerin toplamından oluşacaktır. "Ereğli Maden Müdürü, Amele Birliği Heyet-i İdaresinin Reisi; Amele Müfettişi [ise] Reis sânisidir [ikinci Reisidir]." (Madde: 10).

(Bu maddeden anlaşılacağı gibi "Amele Birliği"nin dizginleri, Kemalist iktidarın elindedir.)

"Talimatname"nin 5. maddesinde, İhtiyat ve Teavün Sandıkları'nın "Varidatı" (geliri) açıklanmaktadır. Buna göre, sandıkların geliri, esas olarak, işçi ve müstahdemin aylık ücret ve maaşlarının yüzde 1'i ile, işverenlerin aynı miktardaki katkısından oluşacaktır. İşçilere yapılacak para cezala-

rı ile "sandığa nakten vuku bulacak hediyeler" ve "maden şartnamesi mucibince bazı madencilerin amele ve müstahdimin hissesi olarak hükümete tediye edeceği mebaliğ", gelir kaydedilecektir (103).

Tümü 14 madde olan "Talimatname"nin diğer maddelerinde tali önemdeki meselelere yer verilmektedir.

II) "Havza-i Fahmiyye Deniz İşçileri Derneği"

Kemalist iktidar, 1924'te de, Amasra ile Ereğli arasındaki sahil şeridinde mavnalardan küfelerle gemilere kömür yükleyen nakliye işçilerini, A. Naim'in deyimiyle "deniz amelesi"ni örgütlemiştir. 1924'ten önce mavna sahipleriyle nakliye işçileri arasındaki ilişkileri düzenleyen ve mavna sahiplerinin denetimindeki "Kâhya Teşkilâtı" lâğvedilerek, yerine, "Havza-i Fahmiyye Deniz İşçileri Derneği" kurdurulmuştur. *Cumhuriyet'in On Yılında...;* "Kâhya Teşkilâtı zamanında — denilmektedir — ferdin menfaatine çalışan zümre ve vasıtalardan alınan para, kazancın yüzde yirmiikisi idi. Halbuki, yeni şekilde, Cemiyet'in [Derneğin] faydalarına tahsis olunmak üzere kazancın yüzde sekizi, bu teşekkülün varidatı olarak tesbit olundu. Ve bu yüzde sekizin üçte birisi sermaye, artanı da masraf olarak kabül ve takarrür ettirildi" (104).

Başkanlığını atanma yolu ile "Havza-i Fahmiyye Müdürü"nün yaptığı bu derneğin işçiye sağladığı haklar, *Cumhuriyet'in On Yılında* şu şekilde açıklanmaktadır:

"1 — İşçi ücretleri peşin itfa olunur [ödenir]. Ve işçi işini bitirir bitirmez parasını alır. Arada hiçbir mutavassıt [aracı] yoktur.

2 — Ereğli'de mevcut bir dispanser bütün işçilerle aile-

lerini meccanen [ücretsiz] tedavî eder; ilâçları meccanen verir. Deniz işçisi hangi mevkide çalışıyorsa, o mevkide teşkilâta mensup sıhhî müesseseler tarafından tedavî edilir, yardım görür.

3 — Hastalık ve kaza vukuunda işçinin bulunduğu mevkide teavün sandığından hem kendisi, hem de âilesi yardım görür" (105).

5 — HAVZADA BİLİNEN İLK "GİZLİ SERVİS" PROVOKASYONU

Elimizdeki tarihi verilerden anlaşıldığına göre; "Amele Birliği"nin olsun, "Deniz İşçileri Derneği"nin olsun kuruluşu, havzadaki özellikle yabancı sermayeli şirketlerin tepkisine yolaçmıştır:

Ahmet Naim; "Amele Birliği ve İhtiyat Teavün Sandıkları — demektedir — Zonguldak Amele Kanunu'nun 4. maddesi mucibince doğuyordu. Yine bu madde delâletile amele ücretlerinin ve madencilerden yardım sandıkları hissesi olarak alınacak para, Amele Kanunu'nun neşrinden sonra maden amelesi müfettiş ve maden mevkii memurlarının cidden samimi bir alâka ve gayretlerile toplanmış ve birliğin ilk kuruluş gününde amele yardım sandıklarının 18 bin liraya yakın yardım akçesi birikmişti.

"İşte, amelenin bu hazır parasına tesahüp etmek [sahip çıkmak] bazı kimselere câzip gelmiş ve bu maksatla da Amele Birliği'nin kuruluşuna takaddüm eden günlerde hususî bir amele teşekkülü vücuda getirilmiştl.

"Bu teşekkülün elemanları bir otel odasında toplantılar yaparak bir kısım amele çavuşlarınıda elde etmişler ve bunlar vasıtasile ocaklara beyanname dağıtmışlardı.

"Fakat bu hareketlerin başındakiler dâvâlarında samimî değillerdi; amele ismini istismar ederek birer 'şahsiyet' olarak sivrilmek ve yine amele nam ve hesabına ortaya atılarak ilk hamlede 18 bin lira ihtiyat akçesile teşekkül etmek üzere bulunan Amele Birliği'nin başına geçmek istiyorlardı. İçlerinde İtilâf Devletleri'nin polis teşkilâtında, 'Entellicens Ofis' de çalışmış kimseler vardı. Bilfarz, cemiyetin Kâtib-i Umumîsi [genel sekreteri]; Fransız işgâl kuvvetlerinin emrinde hizmet etmiş, daha sonra da memleketi aleyhine İngilizlere casusluk yapmış Suat isminde bir adamdı.

"İşte bu gibi şeflerin idare ettiği cemiyetin başlıca faaliyeti, yeni teşekkül eden Amele Birliği aleyhine tahrikât yapmak ve amele arasında 'Lâzlık', 'Türklük' gibi ikilikler yaratarak birbirine düşürmekten ibâret kalıyordu" (106).

Bu "hususî amele teşekkülü"nün provokatif faaliyetleri o dönemde somut bir başarı elde edememiştir. Bununla birlikte; işçileri bölme, parçalama yönteminin etkileri, "yerli" (Zonguldak'lı) ve "yabancı" (Doğu Karadeniz'li yada "lâz") ayrımı şeklinde *günümüze kadar* uzanmıştır. Bu yöntemden bugün de özellikle sarı sendikacılar yararlanmağa çalışmaktadırlar.

"Entellicens Ofis" provokasyonu somut bir başarıya erişememekle beraber, maden işçileri, Kemalist iktidarın gevşek tutumu nedeniyle, "Amele Birliği"nden 1930'ların ortalarına kadar doğru-dürüst yararlanma imkânını bulamamışlardır. Ahmet Naim, bunu şu şekilde anlatıyor:

"..Amele Birliği'nin [...] yardımları eski talimatname [1923 tarihli ilk talimatname] mucibince hemen hemen havzanın bir kısım işçi ve daimî amelesine inhisar etmekte idi. Çünkü yardım esaslarını ihtiva eden Amele Birliği eski dahilî talimatnamesinin bir maddesi: 'yardım görebilmek için her amelenin, Amele Birliği teşkilâtına kaydolduktan sonra lâakal [en azından] 180 gün çalışması'nı şart koyar. Keza

amele âilesinin bu muavenetlerden [yardımlardan] istifâde edebilmesi için muhakkak maden sahası dahilinde oturması lâzımdır.

"Halbuki, havzadaki sây [emek] unsurunun mühim bir ekseriyetini [önemli bir çoğunluğunu] teşkil eden köylü-amele, eski bir iş ân'anesinin devamı olarak 15 gün tarlasında 15 gün de maden ocaklarında çalıştığından, Amele Birliği dahilî talimatnamesinin yardım edebilmek için aradığı evsafı haiz değillerdir.

"Amele Birliği'ne kayıt ve tescil muamelesi her amelenin 'cüzdan' ismi verilen fotoğraflı bir hüviyet varakası [kimlik belgesi] almasile tamamlanmış olur. Cüzdanı olmayan ve cüzdanı aldıktan sonra üç ay geçmeyen ameleye yardım yapılmaz. (Amele Birliği dahilî talimatnamesi, madde: 42). Bilfarz, köyünden yeni gelen bir maden amelesi kömür ocaklarına girdikten 89 gün sonra bir kaza neticesi malûl [sakat] kalsa, veya hastalansa, yukarıda işaret ettiğim maddenin icabatı olarak 90 günü doldurmadığı için yardım göremezdi. Bu hal amele âilesi için de aynı şekilde tatbik olunmakta idi.

"Amele Birliği eski dahilî talimatnamesine göre amele âilelerinin muaveneten hak kazanmaları için 'maden sahası' civarında ikâmet etmeleri lâzımdır. Evvelce de söylediğim gibi maden amelesinin çok büyük bir kısmını teşkil eden köylü-amele madenlerde bir ay'ın ancak onbeş gününde çalıştığından, hiçbirinin âilesi, talimatnamenin kastettiği mâna ile Amele Birliği yardım sandıkları teşkilâtının bulunduğu maden sahalarında oturmazlar. Eski talimatnamenin amele âilesine yardım yapabilmek için 'maden sahası' diye çizdiği hudut, havzaya en çok amele veren köylere, en kesif birer amele mıntıkası olan Devrek, Yenice, Tefen, Çaycuma, Beycuma ve köylerine teşmil edilmediğinden, asıl en ziyade yardıma muhtaç olan köylü-amele âilesi, maatessüf saf haricinde kalmakta idi" (107).

"Amele Birliği"nin İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan bu dahilî talimatnamesi tam on yıl, 1933'e kadar, yürürlükte kalmıştır. Böylece, diğer uygulama aksaklıkları bir yana, maden işçilerinin önemli bir çoğunluğu, "Amele Birliği"nin sağladığı haklardan, bir bakıma bilinçli olarak, yararlandırılmamıştır.

Kemalist iktidarın 1921 tarihli "Havza-i Fahmiyye Amele Kanunu" ile somutlaşan Zonguldak havzasına ilişkin reformist girişimleri, 1924 yılında Zonguldak'ta bir *"Yüksek Maadin ve Sanayi Mühendis Mektebi"* kurdurulması ile sürmüştür.

"Mühendis Mektebi", 1924-1831 devresinde 70 mezun vermiş; bunlar, Zonguldak havzası ile yurdun çeşitli bölgelerindeki linyit, krom, vb. madenlerinde görevlendirilmişlerdir (107).

1930 yılında da yine Zonguldak'ta "Maden Meslek Mektebi" adı altında bir teknik okul açılmış; bu okuldan da 1930-1932 devresinde 35 teknisyen mezun olmuştur (108).

8 — İŞ BANKASI'NIN VE İTALYAN SERMAYESİNİN HAVZAYA GİRİŞİ

1926 yılı, Zonguldak havzası için önemli sayılabilecek sermaye yatırımlarına sahne olan bir yıl'dır. Kemalist iktidar tarafından yerli sanayinin desteklenmesi amacıyla kurulan İş Bankası, 1926 yılının Temmuz ve Haziran aylarında havzada iki şirket kurmuştur. İş Bankası'nın kurduğu ilk şirket (kuruluş: 1 Temmuz 1926), 1 milyon 300 bin lira sermayeli *"Maden Kömürü İşleri A.Ş."*dir. Diğer şirket olan *"Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş."* ise, *"Ereğli Şirketi"* ile, veya Fransız sermayesi ile ortaklaşa kurulmuştur. Yüzde 51 hissesi İş Bankası'nın, yüzde 49 hissesi de "Ereğli Şirketi"nin olan "Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş."nin kuruluş sermayesi 400 bin liradır. Şirket, 1930 yılında sermayesini 3 milyon liraya çıkartmıştır. Her iki şirkete de hükümet tarafından 99 yıllık işletme süresi (imtiyazı) tanınmıştır.

Havzada 1926 yılında kurulan büyük şirketlerden üçüncüsü, İtalyan sermayeli "*Türk Kömür Madenleri A.Ş.*"dir. 2 milyon lira sermaye ile kurulan bu şirkete, 90 yıllık işletme imtiyazı verilmiştir (109).

Elimizdeki geçmişe ait istatistikî verilere göre, havzada 1926 yılında kurulan bu üç şirket, önemli sayılabilecek ekonomik yatırımlara girişmiştir. Havzadaki kömür yıkama fabrikaları (lavvar) ile elektrik santrallerinin önemli bir kısmı 1926'yı izleyen yıllarda kurulmuştur. Emeğin verimliliğini artıracak nisbî teknolojik yeniliklere girişilmesi, kömür üretiminde önemli sayılabilecek bir artış sağlamıştır. Aşağıdaki tablo, savaş yıllarındaki dalgalanmalar bir yana bırakılacak olursa, bunu doğrulamaktadır.

Tablo : 5 — Havzadan Üretilen Kömür Miktarı

Yıl	*Üretim/Ton*
1919	380.901
1920	569.375
1921	342.041
1922	410.944
1923	597.410
1924	769.032
1925	969.870
1926	1.350.833
1927	1.323.833
1928	1.050.639
1929	1.412.008
1930	1.600.000

(Kaynak: Cumhuriyet'in On Yılında..., s. 172).

Ereğli-Zonguldak yöresinde, cumhuriyet öncesi, ticaret hayatına azınlık milliyetlerden unsurların, özellikle rum ve ermeni tüccarların hâkim olduğunu söylemiş; ve, Zonguldak Ticaret-Sanayi Odası'nın 1919 tarihli kayıtlarına göre, Oda'ya bağlı 280 "tüccar"dan 240'nın "gayr-i Türk" unsurlardan oluştuğunu belirtmiştik.

1923 mübadelesinden sonra, ticaret hayatı hızla Türk tüccarların ve küçük-esnafın eline geçmiştir. Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası'nın (Ereğli, Safranbolu, vb. ilçeler dahil) kayıtlarına göre, 1932 yılında Oda'ya 1238 "tüccar" ve "küçük-esnaf" kayıtlıdır. Bunların 469'u "tüccar", 769'u da "küçük-esnaf"tır. Aynı yıl, Zonguldak'a bağlı (Ticaret Odası'na sa-

hip) Bartın ilçesinin ise, 325'i "tüccar" ve 646'sı "küçük-esnaf" olmak üzere 781 "ticaret erbabı"na sahip olduğu anlaşılmaktadır. İçlerindeki "dönme" azınlık bir yana bırakılacak olursa, "tüccar" ve "küçük-esnaf"ların büyük çoğunluğunu Türk milliyetinden unsurlar oluşturmaktadır (110).

1923 mübadelesinden sonra azınlık milliyetlere mensup unsurlardan boşalan ticarî alanı hızla eline geçiren Türk tüccarlarının bir kısmı, (sözgelimi Ereğli'de), civar köylerden şehre yerleşmişlerdir. Bu unsurlar, Ereğli-Zonguldak yöresinde 1840'ların sonlarında başgösteren ve 1860-1890'lar devresinde hız kazanan "çarpık" yada deforme yapısal gelişim ve değişimin belirlediği bazı fonksiyonları, feodal devreye özgü fonksiyonları üstlenmiş bir görünüm vermektedirler. Mübeccel Kıray, "*Ereğli...*" adlı araştırmasında bunu şöyle anlatmaktadır:

"Ereğli bölgesinde her köylü bütün ihtiyaçlarını kasabadan, kasabada da belirli bir tüccardan gidermektedir. Bazan bütün köy bir tüccara gider. Böyle hallerde o tüccarın o köy üzerindeki nüfuzu ve etkisi, çok kere, muhtardan, Jandarma kumandanından, hâttâ kaymakamdan fazladır. Bazan aynı köyün türlü grupları kasabanın türlü tüccarı ile alış veriş ederler. O zaman tüccarların nüfuzu sadece alış veriş eden köylü üzerindedir. Köylünün kendisi, karısı, kızı yada âilesinden kim varsa, kasabaya indiği zaman ihtiyaçlarını kendi tüccarlarının dükkânından veresiye olarak alırlar. Bu borç yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödenmesinin belirli birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi, bir grup köy tarafından yetiştirilen ve büyük şehirlere ihracı para getiren çilek mahsulüdür. İkincisi, gene ihracı bir değer olan kerestedir. Bu iki ürüne mahsuben borçlanma, büyük ihtiyaçları karşılar. Üçüncü ödeme yolu, kömür işçiliğinden alınan gündelikleridir. Köylü, havzanın işçi proğramına uygun olarak bir ay kömürde çalıştıktan sonra köyüne dönerken tüccarına uğrar, kazancı-

nın büyük bir kısmını borcuna, bazan tekrar alacağı mallara mahsuben yatırır. Köyde kaldığı bir ay zarfında kendisi, ocağa gittiği zaman âilesi, yani iki ay, evinin ihtiyaçlarını gene borçlanarak aynı tüccardan sağlar. Ve bu fasit daire böylece devam eder. Bu mekanizma, kasabadaki bir çok küçük esnaf âilesi için de böyledir.

"Bölgede özellikle kadınların yetiştirip sattığı tavuk, yumurta, sebze, meyva yada av derisi gibi sekonder ürünleri dahi köylü, daha iyi fiyatla başkasına satmaktansa, tüccarına götürmeyi tercih eder. Böylelikle ağa yada tüccar hem kendi malını kendi tesbit ettiği şartlar ve terimlerle satar, hem de köylünün para edecek ürünlerini, gene kendi koyduğu fiattan alır [*]. Bu alış verişte kredi, fâiz, vâde ve benzeri terimler gene tüccar tarafından kararlaştırılır. Bu muamelenin hiç bir formel tarafı yoktur. Hesap muhasebesi, tüccar tarafından küçük küçük defterlere sadece kendisinin anlayacağı işaretlerle tutulur. Gerektiği zamanlarda köylüye yada kasabalıya bildirilir. Dolayısıyla da hem köyde hem de kasabada hayatı kontrol eden grup, faraza E.K.İ. [Ereğli Kömürleri İşletmesi] değil, büyük tüccar olur [**].

"Köylü-tüccar ilintisinin temeli ve en bariz tarafı, bu alış-veriş ve borçlanma mekanizmasıdır. Fakat bu sadece ticarî

* Bu nokta çok önemlidir. Dikkat edilecek olursa köylü-tüccar alış verişinde eşdeğerlerin mücadelesi sözkonusu değildir. Tüccar, köylünün ürününü gerçek değerinin *altında* satın almakta, kendisine esasen *tekel fiyatı ile aktarılan* malları köylüye "gerçek" değerinin *üstünde* satmaktadır. Bu, özellikle kasaba düzeyinde bugün de görülen feodalizm-kapitalizm karışımı bir çeşit tekelcilik-tir. İlginç olan nokta, tfeci-tüccarın elde ettiği bu etk-kâr-ı genellikle verimsiz yatırımlara; altın'a, gayri-menkûle, vb. akıtmasıdır. Bu durum, kârın dağılımında dengesizlik ve dolaşımında tıkanıklıklar yaratmakta; bu ise, tekelci-yerli burjuvazi (ve genel olarak emperyalizm) ile tefeci-tüccarlar arasında zaman zaman siyasî plânda da kendisini gösteren sürtüşmelerin doğmasına yolacımaktadır.

** Tefeci-tücarların *genel hayatı kontrol etmesi* şeklindeki doğru değerlendirme, elbette siyasî hayatı da kapsamaktadır. Toprak ağalığı gibi kati feodal ilişkilerin gözlenmediği sanayileşmiş bölgelerde bile, özellikle kırsal halkın kendi menfaatlerine aykırı siyasî partilere oy vermelerinin bir sebebinin de, bu *kontrol* olduğu söylenebilir.

ilintinin yanında, onu destekleyen ve yaşatan diğer ilinti ve fonksiyonlardan da söz etmek gerekir. Köylünün, mahsulün yetiştiği devre dışında paraya ihtiyacı çoktur. Bunu en kolay tüccarından temin etmektedir. Gerekli parayı gerektiği anda hiçbir formaliteye ihtiyaç göstermeden tüccarı verir. Daha sonra çok yüksek fâiz ödese, bütün geleceğini onun eline teslim etse de o anda ihtiyacı olan parayı hemen temin etmesinin köylü için hayatî önemi vardır. Köylüler pek bankaya gitmek istemezler. Onların tabiri ile banka 'gemisi yüzene yardım' edermiş, 'yalpalayana' değil. Bunun dışında tüccar, köylüsüne, kasabadaki başka müesseselere işi düştüğü zaman yol gösterir ve akıl verir. Mahkeme işlerine bakar, avukat bulur. Hastalandığı zaman hangi doktora gideceğini söyler, ilâçlarını aldırır, vb. Çok kere de bu işler için gerekli masrafı görür ve bunları da borç hanesine kaydeder. Kız, oğul evlenmelerinde, ölümlerde, nizaya düşmüş köylüleri uzlaştırmakta fonksiyon görürler. Bu çeşit yardımlar bazan çok ileriye gider. Örneğin, tüccarlardan biri, çocuğu kemik veremine tutulmuş bir köylüden o an hiç bir şey istemeden, çocuğu önce Ereğli'de, sonra da İstanbul'da Balta Limanı Kemik Veremi Hastanesinde tedavî ettirmiştir. Bu davranışla yalnız çocuğun ve babasının değil, bütün köyün minnetini kazanmıştır.

"Dikkat edilirse, bu ilintiler modern sınai bir düzenin tamamiyle merkantil ve anonim ilintilerinden farklı bir münasebet şeklidir. Her şeyden önce tüccar ve köylü yüz yüze şahsî temas halindedir. Sonra, toplumda sosyal sigorta ve sosyal dayanışma fonksiyonlarını, ahbaplık ve şahsî temas seviyesinde üzerine almıştır. *Bu fonksiyonlar feodal devrenin toprak ağalarına has fonksiyonlardır.* Buna rağmen bu davranışlar, tüccarı, feodal bir düzenin parçası hâline getirmez [...] Bu hal Ereğli'de *yeni düzenin, eski feodal düzenle uyuştuğunu, feodal bünyeye has bazı özelliklerin kalıntılar olarak,*

fakat gene de fonksiyonel bir parça hâlinde yeni düzenle bütünleştiğini gösterir. Burada belirli bir bünyenin belirli bir cephesi büsbütün değişmiştir. Öbür taraftan değişmeyen bir yönde bazı fonksiyonlar açıkta kalmıştır. Yeni bünyenin bu fonksiyonları görecek müesseseleri gelişinceye kadar önce beliren müessese bu fonksiyonları üzerine almış ve kendi bünyesine uydurmuştur. Bu şekilde sosyal bünyede Tampon bir müessese ve fonksiyon belirmiş, yeni bir konfigürasyon meydana gelmiş, göreli bir denge sağlanmıştır. Değişmenin ileri safhasında, toprak ağalarının yukarıda sözü geçen fonksiyonları tüccarların elinden, işi bu olan anonim temeller üzerine kurulmuş belirli organizasyonlara geçecektir" (11). (Altı tarafımızdan çizildi, S.Ç.).

Mübeccel Kıray'ın sözünü ettiği bu değişme süreci, tamamlanmış değildir. Ereğli-Zonguldak yöresinde köylü ile tefeci-tüccar arasında gözlenen feodal devreye özgü fonksiyonlar *bugün de* varlığını korumaktadır. Esasen bu fonksiyonların kendiliğinden ortadan kalkacağını, bir başka deyişle feodal fonksiyonların yokolacağı bir düzene kendiliğinden erişileceğini düşünmek, bizim gibi ülkeler için bilimsel bir değerlendirme olmaz. Kanaatimizce feodal devreye özgü ilişkilerin bütünüyle ortadan kalkması, bir devrim meselesidir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; ülkemizde, feodal devreye özgü fonksiyonların, değişik biçimler altında sanayileşmiş bölgelerimizde *bile* yaşamasıdır.

1930'ların başlarında havzadaki bütün kömür şirketlerini ve faal durumdaki münferit ocakları aşağıdaki tablo'da toplamak mümkündür:

Tablo'dan anlaşılacağı gibi, Zonguldak havzasından 1931 yılında toplam I milyon 574 bin 91 ton kömür üretilmiştir. Satılan miktar ise, aynı yıl, I milyon 115 bin 877 ton'dur. Bunun 816 bin 618 tonu yurtiçine, 299 bin 259 ton'u da yurtdışına satılmıştır. (112).

Cumhuriyet'in On Yılında... verilen bilgiye göre 1930'ların başlarında kömür ihraç ettiğimiz başlıca ülkeler sırasıyla şunlardır: Yunanistan, İtalya, Romanya, Suriye, Mısır, Malta, Macaristan, Cezayir ve Basra. (113). Başlıca yurtiçi tüke-

Tablo: 6 — 1931 Yılında Havzadaki Şirket ve Münferit Ocaklar

Şirket ve ocakların ismi	*Sermaye Kaynağı*	*Üretim/Ton*	*Satış/Ton*	*S. Oranı*
Zonguldak Mevkii :				
Ereğli Şirketi	Fransız	624.203	426.819	38,25
Maden Kömürü İşleri	İş Bank.	278.632	185.058	16,59
A. Ali Ocakları	Yerli	37.528	27.461	
Çıkrıkçı Ocağı	»	15	—	2,90
Taşkesen Ocağı	Fransız	4.782	3.943	
İnamiye Ocağı	Yerli	1.101	918	
Kozlu Mevkii :				
Türk Komür Madenleri	İtalya	217.238	149.512	13,31
Kozlu Kömür İşleri	İş B. —Fr.	169.009	101.574	9,20
Gürgen Ocağı	Yerli	730	675	
Fevzi Bey Ocağı	»	9.346	2.384	
Kasap Tarla Ocağı	»	6.826	5.762	2,05
İnceğiz Ocağı	»	6.888	8.052	
Kılıç Ocakları	»	4.575	5.889	
Hüsnü Efendi Ocağı	»	—	109	
Kilimli Mevkii :				
Kilimli Kömür Madenli	Yerli	16.191	12.916	
İnağzı Ocağı	»	16.129	15.119	
Naci, Hikmet, Selim Ocakları	Yerli	8.946	9.154	4,45
Mülâzım Bey Ocağı	»	12.607	12.459	
Ereğli Mevkii :				
Türk Kömür Madenleri	İtalya	144.237	134.855	12,08
Dağcı İsmail Bey Ocağı	Yerli	1.308	1.108	
Kireçlik Şirketi	»	6.559	7.253	0,91
Mazlumcuzâde Ocağı	»	2.113	1.837	
Amasra Mevkii :				
Amasra İstismar Şirketi	»	3.311	2.863	0,26

(Kaynak: Ahmet Naim, a.g.e., s. 92-93)

ticileri de şunlardır: Devlet Demiryolları, Şark Demiryolları, İzmir-Kasaba ve temdidi demiryolları, Mudanya-Bursa demiryolu, Deniz Yolları ve Akay İdaresi, Elektirik Şirketi (İstanbul), Şirket-i Hayriye, Haliç Vapurları şirketi, Kadıköy ve Dolmabahçe Havagazı Şirketi, Askerî Fabrikalar, İstanbul Liman Şirketi, Bahriye ve Donanma, Terkos Kumpanyası, Çimento Fabrikaları, İzmir Körfezi, Şeker Fabrikaları, Muhtelif Müesseseler ve Türk vapurlarının ihrakiyeleri (yakacakları). (114).

Yukarıdaki tablo'ya göre genel satışın yüzde 38'25'ni Fransız sermayeli Ereğli Şirketi, yüzde 25,39'nu İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi, yüzde 16,59'nu İş Bankası sermayeli Maden Kömürü İşleri Anonim Şirketi, yüzde 9,20'ni İş Bankası (yüzde 51) ve Ereğli Şirketi (yüzde 49) sermayeli Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi yapmıştır. Geriye kalan yüzde 10,57'lik pay, münferit ocaklara aittir.

Buna göre 1931 yılında genel üretim ve satışın yüzde 68'ni yabancı sermaye, yüzde 32'sine de yerli sermaye gerçekleştirmiştir.

Kısaca, 1930'ların başlarında Zonguldak havası genel olarak yabancı sermayenin elinde bulunuyordu.

Havzada kullanılan inorganik ve organik enerjinin dağılımı da bunu göstermektedir. Havzada 1930'ların başlarında toplam 7599 beygirgücü enerjinin 2630'nu Ereğli Şirketi, 3425'ni Türk Kömür Madenleri Şirketi, 905'ni Kozlu Kömür İşleri Şirketi ile Maden Kömürü İşleri Şirketi, 614'nü Süleyman Sırrı (*) Ocakları, 25'ni de Kasaptarla Ocağı kullanmaktadır. Buna göre yabancı sermayenin kullandığı toplam beygirgücü 6055, yerli sermayenin kullandığı toplam beygirgücü ise 1544'dür.

* Tablo: 6'da A. Ali Ocakları diye anılıyor.

Aynı devrede 6 elektrik santralında üretilen toplam 10.988.000 kilovat elektriğin 2.850.000'nini Ereğli Şirketi, 5.730.000'nini Türk Kömür Madenleri Şirketi, 1.650.000'nini Maden Kömürü İşleri Şirketi ile Kozlu Kömür İşleri Şirketi, 750.000'nini de Süleyman Sırrı ocakları kullanmaktadır. Buna göre toplam 10.988.000 kilovat elektriğin 8.588.000'nini yabancı sermaye, 2.400.000'nini de yerli sermaye elinde bulundurmakta yada kullanmaktadır. (115).

Taradığımız kaynaklarda, anılan devrede, şirket ve münferit ocaklarda çalışan işçilerin sayısı üzerine sağlıklı bilgilere raslayamadık. Ahmet Naim'in verdiği bilgiye göre 1930'ların başlarında havzada 10 bini aşkın işçi çalışmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre ise, aynı devrede en çok işçi çalıştıran şirket, Ereğli Şirketi'dir. Bu bilgiler doğru olsa gerektir. Çünkü havzada kullanılan inorganik toplam enerjinin en çoğuna İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri Şirketi tasarruf ettiği halde, bu şirketin toplam üretim içindeki payı yüzde 25,39'dur. Yüzde 38,25 ile en fazla paya sahip olan Fransız sermayeli Ereğli Şirketi'nin, üretimini, daha çok organik enerjiye (insan ve hayvan enerjisine) dayandırdığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle en ilkel sömürü yöntemine...

Özet olarak, tekrar edelim, 1930'ların başlarında Zonguldak havzasının yabancı sermayenin tekelinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kemalist iktidar, yabancı sermayenin Zonguldak havzasındaki tekeline son vermek için ilk ciddî girişimi 1936 yılında yapmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki bu devletleştirme girişiminin temelinde, ekonomik şartların zorlaması yatmaktadır:

1926 yılında havzada İtalyan sermayeli Türk Kömür Madenleri A.Ş.'ne 90 yıllık işletme imtiyazı verildiğini biliyoruz. Ayrıca, İş Bankası'nın Fransız sermayesi ile müştereken bir

şirket kurduğunu da... Bütün bunlara bakılarak, 1926'larda Kemalist iktidarın Zonguldak havzasını devletleştirme gibi bir düşüncesinin olmadığı söylenebilir. Ülke çapında yabancı sermayeli şirketlerin devletleştirilmesi fikri ve uygulaması, daha çok, 1929 genel buhranından sonra kendisini göstermiştir. Nitekim, 1928 yılında gerçekleştirilen Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ile Haydarpaşa Liman Şirketi'nin devletleştirilmesi bir yana bırakılacak olursa, sayıları 20'ye ulaşan yabancı sermayeli şirketlerin devletleştirilmesi, 1931-1944 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Kaldı ki Ereğli Şirketi'nin devletleştirilmesinde zorlayıcı özel ekonomik sebepler de vardır. Bu özel sebeplerin başında, Ereğli Şirketi'nin en geri teknolojiyi kullanması, bir başka ifâdeyle ekonomik yatırımları mümkün olan en düşük düzeyde tutması gelmektedir. Nitekim bu gerçek, Ereğli Şirketi'nin devletleştirilmesine ilişkin 3146 sayılı kanun tasarısının Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında, İzmir mebusu Halil Menteşe tarafından dolaylı yoldan şu şekilde dile getirilmektedir:

" — Halil Menteşe (İzmir): Resmî istatistiklerden anlaşıldığına göre on sene zarfında havza istihsalâtı her sene bir nisbet-i muayyenede terakki göstererek dokuzyüz elli bin ton'dan, 936'da iki milyon ikiyüz doksanbeş bin tona irtika etmiştir [yükselmiştir]. Gerek hususî menabi-den [kaynaklardan], gerekse resmî menabiden icra ettiğim tehkikata göre, havzanın senelik istihsalâtı beş milyon tona çıkabilir. Tesisat modernize edilirse (şimendifer-liman), bugün altıbuçuk-yedi liralık mâliyet, üç-üçbuçuk liraya düşer.

"Tediye muvazenesinde ise beş milyon tona kadar kömür âıkarılbilir. İkibuçuk milyon ton harcanır, ikibuçuk milyon ton ihraç edilir. Bu da memleketin tediye muvezenesine onikionbeş milyon temin eder [...] Binaenalyh her cephede memleket için hayırlı ve faydalı neticeler verecek olan bu mühim servet ve enerji kaynağının rasyonalizasyonu için alınacak

tedbirlerin başlangıcı olarak bu mukaveleyi [*] getirdiği için İktisat Vekili'ne teşekkür ederim..."

" — Emin Sazak (Eskişehir): Ben de Zonguldak'a gittiğimde karşılaştığım şeyleri anlatayım: Orda göreceğiniz her şeyi sorun, alacağınız cevap 'Ereğli Şirketi'nin.. Her şey bu şirketin hâkimiyeti altındadır. Bu gücüme gitti..."

Ereğli Şirketi'nin 3,5 milyon lira karşılığı devletleştirilmesine ilişkin 3146 sayılı kanun tasarısının müzakeresine 260 mebus katılmış ve sonuç olarak tasarı, aynı sayıdaki "kabül" oyu ile kanunlaşmıştır. Müzakerede 138 mebus hazır bulunmamıştır. Bunlar arasında Zonguldak mebusları Dr. Mithat Altıok ile R. Zühtü Soyak da bulunmaktadır (116).

Ereğli Şirketi böylece devletleştirildikten sonra Etibank'ın yönetimine verilmiştir.

* Hükümet ile Ereğli Şirketi arasında imzalanan 28 Teşrinisâni 1936 tarihli satış (ön mukavelesi kastediliyor.

11 — KÜLTÜREL HEGAMONYA

Taradığımız kaynaklardan anlaşıldığına göre, Fransız sermaye grupları 1890'ların başlarından itibaren Zonguldak havzasına sömürgeci iktisat siyasetleri ve yöntemleriyle birlikte, sömürgeci kültürlerini de taşımışlardır. Ereğli Şirketi, Zonguldak'a, tipik bir koloni şeklinde yerleşmiştir. İlkten, limanın üst kesimine bir "Fransız Mahallesi" kurulmuştur. Ahmet Naim; "Ereğli Şirketi —demektedir—, şehrin en güzel bir mevkiinde, yine en güzel ve konforu haiz binalardan müteşekkil bir mahalle vücuda getirmiş, mahallenin ortasına bir kilise oturtmuş ve iki de papaz mektebi açmıştı. Eski devirlerde bu mahalle bir Fransız kolonisinden farksızdı.." (117).

"Fransız Mahallesi"nde açılan papaz okullarının yanısıra, havzaya, özellikle Afrika halkları arasındaki propaganda çalışmalarında uzmanlaşmış misyonerler de getirilmiştir. Bunlar, işçiler ve köylüler arasında emperyalist kültürü, bağımlılık ideolojisini, çeşitli biçimler altında yaymağa girişmişlerdir. Ahmet Naim'in bu satırların yazarına 1960'larda verdiği bilgiye göre; misyonerler, aynı zamanda, bir çeşit "gizli istihbarat örgütü" rolü de oynamışlardır.

Fransız sermayesinin havzaya iyice yerleşmesinden sonra, havzada, çeşitli yortular kutlanmağa başlanmıştır. Bu yortulardan birisi de, "en eski madenci" olduğu ileri sürülen *Sainté Barbe* adına kutlanan "Maden Yortusu"dur.

Şu var ki, özellikle Cumhuriyetin ilânından sonra, etki-tepki yasası, havzada, kültürel alanda da işlemiş; maden kömürü bölgemizdeki anti-emperyalist aydınlar, yayın yolu ile karşı-propagandaya girişmişlerdir. Bu çabanın özellikle 1930'ların başlarında yoğunlaştığı anlaşılıyor. Nitekim, Halkevi Zonguldak şubesi, 1932 yılında, Zonguldak'ta kömürü ilk bulan Türk'ü tesbit amacıyla bir Komisyon kurmuştur. Komisyon, maden kömürünün ilk defa 1829 yılında Uzun Mehmet isminde bir yoksul köylü tarafından Ereğli'de bulunduğunu tesbit etmiş; ve o tarihten (1932) itibaren "Sainté Barbe Maden Yortusu"na *karşı.* "Uzun Mehmet Kömür Bayram" kutlanılmağa başlanmıştır.

İlginç olan nokta, havzadaki bu milliyetçi girişimlerin giderek turancılığa, ırkçılığa doğru derinleşmesidir. "Zonguldak" gazetesi ile daha sonraları yayınlanan "Doğu" ismindeki derginin etrafında kümelenen bir grup aydın, Ziya Gökalp'in fikirlerinden esinlenerek hızla ırkçılığa kanalize olmuşlardır. Bu hareketin başında, "Doğu" dergisinin sahibi Tahir Karaoğuz bulunmaktadır. Aynı gruptan tek-tük aydın, giderek toplumculuğa yönelmiş; ancak, Zonguldak'ın ilk aydın

kuşağı diyebileceğimiz 1930'lar kuşağı, esas olarak, şoven bir çerçeve içinde kalmışlardır. Özetle; Zonguldak'ın özel şartlarının da pompaladığı derin milliyetçiliğin, şehrin ilk aydın kuşağını genel olarak ırkçılığa doğru götürdüğü rahatlıkla söylenebilir. "Zonguldak" gazetesi ile "Doğu" dergisinin tarayabildiğimiz eski sayılarında bunun somut örneklerine rastladık.

12 — TAM DEVLETLEŞTİRME VEYA FÜZYON (FUSİON)

Zonguldak havzasının tarihinde kısaca "füzyon" (*fusion*: birleştirme) olarak anılan *bütün yabancı ve yerli sermayeli şirketlerin ve münferit ocakların devletleştirilmesi* tarihi, I Aralık 1940'dır. Havzanın tam devletleştirilmesi kelimenin tam anlamıyla bir *zorunluluk* olarak kendisini göstermiştir: Ne İş Bankası'nın 1926 yılında havzaya yaptığı yatırımlar ve nede Ereğli Şirketi'nin (esasen şirketin isteği üzerine) devletleştirilmesi, kömür işletmeciliğine "millî bir veçhe" kazandıramamıştır. Ereğli Şirketi'nin devletleştirilmesinden iki yıl sonra İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle de, havzada, derin bir üretim buhranı başgöstermiştir. Bir yandan havzadaki yabancı ve yerli sermayeli şirketler ekonomik yatırım-

larını asgarî düzeye düşürürken, diğer yandan da, —savaş sebebiyle—, maden direği (sütûnu) ithali durmuştur. Bu yüzden birçok ocak yarı-muattal hâle gelmiştir. Turgut Etingü; "Füzyon —demektedir—, ocakların verimli işletilmesi ve üretim kapasitelerinin ülke iktisadî politikasıyla paralel bir düzeyde yürütülmesi zorunluğundan doğmuştu. Kömür çıkarılması; yurt yüzeyinde yeni kurulmakta olan endüstriyel bölgelerin tüketimlerini karşılayacak biçimde ayarlanacak ve mâliyetinde, dünya piyasasındaki normal fiyata uyarlı olması için yeniden düzenlemesine gidilecekti. Ve bu kadarla da kalınmayacak, bir zamanların; 'ortaçağ ırgadı, zahmetkeş kul tayfası' deyimlerini kaldıracak bir demokratik ortam oluşmasına gidilmesi kararı da alınacaktı. Ve o günlere dek hâlâ yeraltı işçilerinin alınlarından silinmeyen 'madenciyan tayfası'nın da sosyal ve ekonomik yaşantılarında köklü bir değişikliği getirecek ön tedbirler de alınacaktı.." (118).

Alınmış mıdır? Bu sorunun cevabını bir sonraki bölümde vermeye çalışacağız. Devam edelim:

Havza, işte bu zorunluluk karşısında, TBMM'de yükselen bazı itiraz seslerine rağmen tümüyle devletleştirilmiş; ve, 3241 sayılı kanunun 1. maddesi ile 3460 sayılı kanunun hükümlerine göre Etibank tarafından kurulan "Mahdut Mes'uliyetli Ereğli Kömürleri İşletmesi" (E.K.İ.)'nin bünyesi içine alınmıştır. (119).

13 — 1923-1940 YILLARI ARASINDA MADEN İŞÇİLERİNİN ÇALIŞMA ŞARTLARI

Zonguldak havzasında çalışan işçilerin, 1923-1940 yılları arasındaki çalışma şartlarının ne olduğunu tesbit amacıyla, zaman-ortalaması olarak 1933 yılını esas alacağız. Daha sonra da havzanın tam devletleştirilmesinden iki ay sonra Ereğli-Zonguldak yöresindeki köylü-işçilere konulan İş Mükellefiyeti'nin üzerinde duracağız:

Ahmet Naim; "Ereğli-Zonguldak Kömür havzasında —demektedir— bugün [1933] 10 binden fazla amele çalışır. Bu amele iki kısma ayrılır:

1 — Muvakkat amele,
2 — Daimî amele.

"Daimî amele, Ereğli havzasında yerleşmiş işçilerle Trabzon, Vakfıkebir, Rize, şark köylerinden ve şark vilâyetlerinden gelen ameledir.

"Kömür havzasındaki maden kuyularının en mühim sây [emek] unsurunu teşkil eden muvakkat amele ise Zonguldak köyleri, Devrek, Çaycuma, Beycuma, Yenice, Ereğli havalisinden gelir.

"Havzada 'köylü-amele' diye anılan muvakkat amele sınıfı bir ayın onbeş gününü maden ocağında, onbeş gününü de tarlasında çalışmakla geçirir."

"[...] *Maden ocaklarında işe yeni başlayan amele kaç kuruş gündelikle çalıştığını bilmez* [*]. Yevmiye ücretleri ay sonlarından ocakların ecnebi mühendisleri tarafından, maden ocağının o ay zarfındaki randımanına göre tesbit edilir. Şunu unutmamalıdır ki ecnebi mühendislere ne kadar az işçilikle azamî randıman temin edilirse, o nisbet dahilinde büyüyen bir 'ikramiye' verilir. [Altını ben çizdim, S.Ç.]

"Halbuki, Zonguldak Amele Kanunu'nun onbirinci maddesi: 'Maden ocaklarında çalışan amelenin haddi asgarî ücreti ocak amil ve mültezimlerile Amele Birliği ve İktisat Vekâleti tarafından müntehap [seçilen] üç zat marifetile tayin olunur' der. *Amele Kanununun bu çok muhik* [doğru, yerinde] *maddesi ancak on sene evvel* [1923] *bir defaya mahsus olarak tatbik edilmiştir.*" (Altını ben çizdim, S.Ç.).

"[...] Ereğli-Zonguldak havzasında 'daimî' ismi verilen işçilerin 'muvakkat amele'ye nisbetle yaşayışları daha düzgüncedir. Bunlar aylıklarını aldıkları zaman paranın bir kıs-

* Cumhuriyet sonrası, Zonguldak havzasında çalışan işçilerin gündeliklerine ilişkin bir yığın resmî istatistik yayınlanmıştır. Örneğin Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğünün 1930 yılında yayınladığı *İstatistik Yıllığı*'ndaki veriler (ê) gibi... Bunların tümü uydurmadır; kesinlikle gerçekleri yansıtmamaktadır.

mını memleketlerine tarla, hayvan ve tohumluk borçlarını ödemek üzere gönderirler. Cüz'i bir kısmı da aylık kumanyalarını tedarik ederler. Aylık kumanya; bulgur, fasulye gibi yiyecek maddelerinden ibârettir.

"Havzanın sây unsurunun üçte ikisini teşkil eden muvakkat amele, maden ocaklarına gelirken 'hüriye' ismi verilen meşin bir arka torbası içinde yiyeceklerini de getirirler. Bu yiyecek, amelenin madenlerde çalışacağı onbeş gün için hesaplanmış bir miktar mısır unundan ibârettir. Amele bu mısır unu ile 'bazlamaç' ismini verdiği bir nevi ekmek yapar ve sadece sıcak su ve tuz ile mısır unundan 'malay' denilen bir çorba kaynatır ve bunu yer."

"[...] Havza amelesinin mühim dertlerinden biri de Amele Kanunu'nun çizdiği müddetten fazla çalıştıkları iş saatlerinin yine kanunun tayin ettiği nisbet dahilinde çift olarak verilmesi ve maden ocaklarında bir taammüm hâline giren [genelleşen] fuzuli gündelik kırma, para cezası gibi cezalandırma şekillerinin muayyen esaslara istinad eden makul bir hadde indirilmesidir.

"Filhakika [Gerçi], Zonguldak Amele Kanunu'nun neşrinden sonra ortaya çıkan sekiz saattan fazla çalışan ameleye, kanunun tahdit ettiği, sekiz saatten fazla mesai için çift ücret vermek meselesi bir mecburiyet hâline gelince, alâkadarlar kanunun tarifine uygun defterler vücuda getirmişler, *fakat aynı zamanda amele ücretlerini de indirerek, kanunun neşrinden evvel 12 saatlik kazancı 60 kuruşu bulan bir amelenin mesâisi, defterlerde 8 saatten fazlası için çift ücret verilmiş gösterildiği halde yine 60 kuruşu bir santim bile geçmemiştir.* [Altını ben çizdim, S.Ç.]

"Ceza meselesine gelince; bu bilhassa ecnebi şirketlerde çok fazla suistimal edilen bir keyfiyettir. Ocak içinde sigara içmek, memnu [yasak] mıntıkalardan kömür almak gibi oca-

ğın ve bütün amelenin hayatını tehdit eden ve buna benzer çok ciddî sebepler istisna edilirse, ameleye yapılan diğer cezalar hemen ekseriyetle indî ve keyfî muamelelere istinad etmektedir" (120).

Ahmet Naim, kaza ve tazminat konularında da şunları söylüyor :

"Ereğli-Zonguldak havzasının son altı senelik kaza bilânçosunda ölen ve yaralanan amelenin yekûnun senelere ve nevilerine göre taksimi şudur:

[Tablo : 7 — 1927-32 Yılları Arasında Havzada Meydana Gelen İşkazaları]

Sene	Ölüm Kazası	Ağır ve Hafif Yaralı
1927	28	293
1928	46	311
1929	48	610
1930	61	556
1931	49	610
1932	50	729
Yekûn:	282	3109

"Her kazada yaralanan veya kaza neticesi vefat eden ameleye, maden işleten müesseseler Amele Kanunu'nun *i.* maddesi mucibince tazminat vermekle mükelleftirler. Yine aynı madde: 'Kaza vukuu amil veya mültezimlerin sui idaresinden veya fennen ifâsı lâzım gelen hususatın ademi ifâsından neş'et etmiş ise tazminattan maada işbu amil veya mültezimlerden beşyüz liradan beşbin liraya kadar ceza-yi nakdî' alınacağını zikreder.

"Maden kazalarından doğan tazminat dâvalarında maden kömürü mıntıkası umum müdürlüğünün hukuk müşaviri

amelenin meccanen vekilidir. Mahkemeye verilen tazminat dâvalarında esas, maden fen hey'etinin vereceği rapora istinad eder.

"Tazminat işlerinde, iş sahibile yaralı amele veya ölen amelenin varisleri ekseriya sulhen anlaşırlar. Bu takdirde ölen amelenin âilesine verilen tazminat miktarı vasatî 400 ilâ 600 lira arasında tehalüf eder.

"Yaralı amelenin veya ölen amelenin varislerinin müesseselerle sulhen anlaşmasındaki sebeplerin başlıcaları, mahallî mahkemelerce verilen yüksek tazminat hükümleri iş sahiplerinin avukatlarınca temyiz edildiğinden amelenin veya varislerinin Zonguldak'ta beklemek için icap eden vesait ve paradan mahrum bulunmalarıdır." (121). (*)

*

Maden işçileri, bütün bunların yanısıra, 28 Şubat 1940 tarihinde yayınlanan bir kararname ile, ikinci kez İş Mükellefiyeti'ne tâbi tutulmuşlardır. Sekiz yıl süren bu ikinci iş mükellefiyeti devresi, maden işçilerinin, kelimenin tam anlamıyla kıyıldıkları bir devre olmuştur. Köylü-işçiler, bu devrede, "hasta" "sakat" denilmeden jandarma dipçiği ile ocaklara sürülmüşlerdir. Yine aynı devrede köylü-işçilere karşı uygulanan cebir ve şiddetin sistematize edildiği görülmekte-

* Bu durum *bugün de* pek değişmiş değil. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın bir "Hukuk Bürosu" olmasına rağmen, bu büro, maden işçilerinin tazminat dâvalarıyla ilgilenmiyor. İşçiler bu yüzden, kendi deyimleriyle "kan parası" işlerini piyasa avukatlarına veriyorlar. Bugün Zonguldak'ta binlerce işçinin tazminat dâvasını çok elverişli şartlarla üzerine alan ve bir tür şirket toplu tazminat dâvaları açıyorlar. Bu dâvalar yıllarca sürüyor. İlginç olan nokta, avukatlar; kazalanan sürekli hastalığa yakalanan veya işkazasında ölen her işçi adına birkaç dâva açtıkları halde, yaygın söylentilere göre, özel bir yöntemle, bu dâvaların sadece birisinden işçilere belirli bir miktar "kan parası" veriyorlar. Bugün Zonguldak'ta işçilerin "kan parası"ndan milyoner olmuş bir sürü avukat var.İkinci ilginç nokta da bu avukatların hemen hepsinin siyâsetle aktif olarak ilgilenmeleri. Ve Ereğli-Zonguldak havzasında bugün de genel hayatı kontrol eden tefeci-tüccar grupları ile yakın ilintileri olması..

dir. Örneğin ilkten bir *İş Mükellefiyeti Müdürlüğü* kurulmuştur. Bu müdürlüğün bünyesinde görev alan memurlar, muhtarlar aracılığı ile köylerden işçi toplama işine girişmişlerdir. Ayrıca, mükellefiyetten kaçan köylü-işçileri yakalamak ve ocaklara sürmek için; bünyesinde, bindirilmiş özel jandarma ekiplerinin yeraldığı bir *Tahkimat Komutanlığı* kurulmuştur. (122). *Bugün,* Ereğli'nin A. Kocali ismindeki dağ köyünde yaşayan Yaşar Şen ismindeki eski bir maden işçisi, mükellefiyet devresini bize özetle şu şekilde anlattı:

"1940'da mükellefiyete göre ocağa girdim. Tırkacı'ydım. Kazılan kömürü 'ayak'lardan tırkalarla oluklara çekerdik. Çalıştığımız ocakta hava pervanelerini elle çevirirlerdi. Bu yüzden içerisi çok sıcak olurdu. Hava da çok bulanık... Çıplak çalışırdık; sadece hayalarımıza birer mendil bağlardık. Ocağa girişimden bir hafta kadar sonra kaçtım. Çok bunalmıştım. Köye gidip saklandım. Aradan biriki gün geçmeden atlı jandarmalar geldi. Beni bulamayınca karımı sürüyüp karakola götürdüler. Karımı ben teslim oluncaya kadar bırakmadılar. Bazen mükellefiyetten kaçanların bebelerini de rehin alırlardı. Dayak da vardı. Kaçanı yakaladılar mı ilkten falakaya yatırırlardı."

O dönemde havzada "üst madenci" olarak çalışan Turgut Etingü de mükellefiyeti şöyle anlatıyor:

"Tam 8 yıl Havza'da despot bir çalıştırma rejimi uygulandı. Mükellefiyetten kaçma bahane edilerek, köylerde nice ırza geçme olayları; karakollarda taban patlatasıya dayak atmalar; iş kaçaklarını yıldırmak için kurulan 'Tahkimat Komutanlığı' emrinde maden işçilerinden niceleri; hırsızlar, kaatiller, vatan hainleri gibi diyar diyar sürgün edildiler!..

"Tüm bunlar en sıkı bir sansür çevresinde yapıldı. İstanbul, Ankara basınına bu çeşit haberlerin yansımaması için şeytana özgü tedbirler de alındı!.

"Kısacası; ancak Kömür Havzası bu trajediye sahne oldu. Dram ise sadece düzenleyicilerinin huzurunda oynandı. Durum o denli kötüye itildi ki, İş Mükellefiyeti Müdürlüğü ile, Teşkilât Hastanesinden o dönem rüşvet zengini olanların adları listeler oluşturdu!.

"Ayak veya kollarını, parmaklarını keskin yüzlü taş veya balta ile yontup, bâzı parçalarını keserek hastahaneye yatan ve böylece mükellefiyetten kurtulmak isteyenlerden, bu yaraları işlete işlete kangren ederek, sonradan el, ayak yoksunu kalanlar çok görüldü!!.." (123).

Bütün bunlar, "Milli Şef" tarafından Ereğli Kömürleri İşletmesi'nin yönetimine atanan faşist bir kadro aracılığı ile yürütülmüştür. Bu kadronun başında, Genel Müdür sıfatıyla, *İhsan Soyak* isminde bir zat vardır. Bu zata ve kadrosuna, kömür üretimini artırmak şartiyle çok geniş yetkiler tanınmıştır. Şu var ki İ. Soyak ve kadrosu, kömür üretiminde önemli bir artış sağlayamamışlardır. Havzanın tam devletleştirildiği yıl, 3,02 milyon ton civarında oynayan tüvenan (ocak çıkışı kömür) üretimi, sekiz yıl içinde yüzde 28-30'luk bir artış gösterebilmiştir. Bu önemsiz yükselme de, işgücünün en kaba sömürüsüne, mutlak artı-değer formülâsyonuna dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim, işçilerin yukarıda anlatmağa çalıştığımız çok ağır çalışma şartları, havzadaki 1941-1947 yılları arasındaki ölümlü işkazası sayısında da somutlaşmaktadır. E.K.İ.'nin yayınladığı "1975 İstatistik Yıllığı"ndaki verilere göre, havzada 1941 yılında meydana gelen çeşitli işkazalarında 75 işçi ölmüştür. Bu rakam, 1947 yılında 121'e fırlamıştır!..

İhsan Soyak kadrosu, kömür üretiminin yükseltilmesinde pek bir başarı sağlayamamışlardır; ama, Zonguldak havzasında, Türkiye'nin en despot devlet işletmesini yaratmayı başarmışlardır! O kadar ki, İ. Soyak; 1940 yılında 1400 olan me-

murların sayısını, sekiz yıl içinde 3600'e çıkartmış; E.K.İ. bürokrasisi için lüks konutlar ve eğlence yerleri inşaa ettirmiş; yaya ve bindirilmiş birliklerden oluşan silâhlı, özel üniformalı bir "Kömür Alayı" kurmuş; ve hâttâ, işletme bünyesinde geçerli para ile bastırmıştır.!

Kısaca; 1940-1948 arası, E.K.İ. bürokrasisi için, kelimenin tam anlamıyla bir altın çağı olmuştur. Ekmeğin vesikayla verildiği bu devrede E.K.İ. bürokrasisi büyük bir lüks içinde yüzmüş; kimi bürokratların bürokratların karıları her gün süt banyosu yapacak kadar ipin ucunu kaçırmışlardır! (124).

Türkiye'deki rejimin minyatür bir görünümünü veren bu 8-10 yıllık despotik yönetimin sonundadır ki, Ereğli-Zonguldak köylüleri, 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde, 100-150 kilometrelik yolları aç-susuz ve yakalanmak korkusuyla dağ geçitlerinden yol alarak geçecek ve oy'larını bir başka halk düşmanı siyasî partiye, Demokrat Parti'ye vereceklerdir (125).

Özet olarak denilebilir ki, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan "savaş ekonomisi"nin ve bu kılıf içinde gizlenen zorbalığın, soyguncuğun en ağır yükünü çeken emekçi yığınları içinde Zonguldak havzası işçileri en ön safta yeralmışlardır.

Zonguldak havzasının 1923-1940 devresi, Kemalist iktidarın genel siyâsetini ve 1940'larda ulaştığı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik plâtformu olanca açıklığı ile billûrlaştıran bir devre olmuştur:

Kemalist iktidar, 1930 başlarına kadar Zonguldak kömür madenlerini devletleştirmeyi düşünmemiştir. Tam tersi, yabancı sermayeyi de kucaklar bir şekilde, özel girişimciliği desteklemiştir. Kemalist iktidarın 1920'lerdeki havzaya yönelik reformlarını bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir.

Devlet işletmeciliği, özellikle 1929 genel buhranından sonra bir zorunluluk şeklinde kendisini göstermiştir. Bir başka

ifâdeyle 1920'ler "liberalizm"inin iyice tıkandığı devrede... Tam devletleştirmenin ise, bu zorunluluğun, ikinci yeniden paylaşım savaşı sırasında iyice pekişmesiyle gerçekleştirildiği söylenebilir.

Bütün bunlar gözönünde bulundurulmak şartiyle, Kemalist iktidarın Zonguldak havzasına yönelik siyâsetini şu üç aşamada toplamak mümkündür: 1) Himâyeci Devre (1921-1926), 2) Dolaylı Müdahaleci Devre (1926-1936), 3) İşletmeci Devre (1936-1940 ve devamı).

Kemâlist hâkim ittifakın havzada çalışan işçilere karşı takındığı tavır, genel olarak işçi sınıfına karşı takındığı tavırdan pek farklı olmamıştır:

Havza işçilerinin özellikle 1923 yılında yoğunlaşan hareketliliği, yine aynı yılda sosyalist çevrelerin havza işçilerini örgütleme girişiminde bulunması, Kemalist iktidar için bir bakıma "uyarı" olmuştur. Hükümet bir yandan işçileri sınıf uzlaşmacı örgütler çatısı altında bizzat örgütleme yolunu tutarken, öte yandan da ünlü Takrir-i Sükûn Kanunu ile bütün sol'u ve dolayısiyle havzada uç veren solcu örgütlenmeleri ezmiştir.

Kemalist iktidar, izlediği iktisat siyâseti gereği, işçi haklarına karşı son derece gevşek bir tutum takınmış; zaten sınırlı olan bu hakların hayata geçirilmesi için ciddî tedbirler almamıştır.

1940 tarihli İş Mükellefiyeti, kesinlikle faşist bir uygulamadır. 1867 tarihli Dilâver Paşa Nizamnamesi'yle getirilen ilk İş Mükellefiyeti, o devreye kadar görülmemiş bir takım işçi haklarını beraberinde taşırken; 1940 tarihli İş Mükellefiyeti *varolan hakları* YOKETMİŞ, üstelik işçilere karşı açık bir kıyıma girişilmesinin somut aracı rolünü oynamıştır. Bu niteliği dikkate alındığında, 1940 tarihli İş Mükellefiyeti'nin;

"savaş ekonomisi", "yurt savunması", vb. kılıflarla mazur gösterilmesinin olanaksız olacağı besbellidir.

1920'ler — 1940'lar devresinde, Ereğli-Zonguldak havzasının toplumsal yapısına kapitalizm hâkim olmuştur. 1840'larda toplumsal süreç feodalizmin damgasını taşırken, yüz yıl içinde kapitalist ilişkiler ön plâna geçmiştir. Ancak, bu yüz yıllık gelişim değişim süreci içinde, feodal devreye özgü ilişkiler yokolmamış; özellikle tüccar-köylü arasında fonksiyonel bir parça hâlinde varlığını korumuştur. Bu ilişkiler, yani feodal devreye özgü ilişkiler, günümüze kadar da kaybolmayacaktır.

SONUÇ

Buraya kadar söylenenlerden sanırız şöyle bir sonuca ulaşılabilir:

Zonguldak Kömür Havzası, 1848-1940 devresinde yabancı sermayenin fiilî (yada direkt) ekonomik işgâli altında kalmıştır. Bu devrede, çeşitli yabancı sermaye grupları, ücretler ve sosyal yatırımlar gibi ekonomik yatırımları da en düşük düzeyde tutarak azamî kâr sağlamaya çalışmışlardır. Bu devrede komör rezervlerimiz ile işgücümüz kelimenin tam anlamıyla talan edilmiştir.

Yabancı sermayenin güdümünde gelişen kömür işletmeciliği, Ereğli-Zonguldak yöresinin yapısal gelişim ve değişiminde temel kuruluş rolü oynamıştır. Şu var ki; azamî kâr etme

yanı olan bu temel kuruluşun, yatırım yanı yoktur! Bu sağlıksız kapitalist organizasyon, doğal olarak, yöresel yapının gelişim ve değişimini de sağlıksız bir şekilde etkilemiş; doksan küsûr yıllık zaman süreci içinde ortaya dezorganize bir yapı çıkmıştır.

1936-1940 devresinde kendisini gösteren devlet işletmeciliği bu bozuk yapı üzerine oturmuş; ve bu yapıyı yaratan kendinden önceki temel kuruluşu, yani kapitalist özel işletmeciliği, sağlıklı bir işlerliğe kavuşturamamıştır. Basit bir gösterge olarak, devlet işletmeciliğinin, 1970'lerde sayıları elli bini aşacak olan maden işçilerinin yarıdan çoğunu *topraktan ayıramayışı* öne sürülebilir.

*

Kanaatimizce; bu genel bozukluğun sağlıklı bir işlerliğe ve yapıya kavuşabilmesi, Türkiye'nin tümünü kucaklayacak köklü bir toplumsal değişikliğin gerçekleştirilebilmesine bağlıdır.

BELGELER

Belge: 1

CUMHURİYET DEVRİNDEN EVVEL ODA'DA MUKAYYET TÜCCAR

A — Oda'nın bidayet teşekkülü olan 30 Temmuz 1919 tarihinden 1922 senesi nihayetine kadar Ticaret Odamızda mukayyet Türk Tüccarın isimleri aşağıda gösterilmiştir.

Birinci Sınıf :

Madenci Süleyman Sırrı Bey.
Tüccardan Ahmet Ali zâde Ali Efendi.

İkinci Sınıf :

Çakal zâde Mehmet Efendi.
Abalı zâde Halit »
Bekir Sıtkı Bey.

Madenci Mehmet Maksut Efendi.
Kozluda Mazlumcu zâde.
Kozluda madenci Remzi Bey.
» » Fevzi Bey.
» » Osman Kâmil Efendi.
» » Rıza Bey.
Zonguldakta madenci Cafer Efendi.
» tüccardan Alişan Bey.
» Ferhat Çavuş.
» Aksekili Müftü zâde Mehmet ve şeriki Ali Rıza.
» Müftü zâde İbrahim Bey.
» Taşçı zâde Mehmet Çavuş.
» Zafranbolulu Mehmet Hilmi Efendi ve şeriki.
» Bakkal Bartınlı Hasan Efendi.
» Hamamcı Cinoğlu Ereğlili Hacı Mehmet Efendi.

Üçüncü Sınıf :

Bartınlı Molla Halil zâde Halil Efendi.
Kozluda madenci Sabri Bey.
Tüccardan Pehlivan zâde Hakkı Efendi mahdumları.
Bakkal Resneli Rıza Efendi.
Bakkal ve manifaturacı Ereğlili Hacı Musa Eefendi.
Bakkal Ecir oğlu Recep Bey.
Acente Hasan Hilmi (Antalya, Pera, Artinya vapurları).

Dördüncü Sınıf :

Bartınlı Molla Halil zâde İbrahim Efendi.
Hacı Ahmet Ali zâde Mustafa Efendi.
Kozluda tüccardan Salih Zeki Efendi.
Hacı Ahmet Ali zâde damadı Mehmet Efendi.
Siirtli Hızır Mustafa Efendi.

Manifaturacı Hasan ağa zâde Abbas ve şeriki Ali Asgar.
Tuhafiyeci mütekâit mülâzım Ali Efendi ve mahdumu İbrahim Etem efendi.
Akşekili Zeybek zâde Hüsnü ve biraderi Mehmet Nuri.
Camcı Hasan ağa.
Kantariyeci Mustafa Fehmi Efendi.
Nakliyat Bahriye Şirketi Zonguldak acentası Tahir Karaoğuz Bey.
Acenta Pehlivan zâde Faik Bey (Kırım ve Demirtaş vapuru).

B — 1919-1922 senelerinde Ticaret Odasında mukayyet ve hali faaliyette bulunan ekalliyet anasırına mensup (240) tüccarın isimleri de aşağıya aynen nakledilmiştir.

Birinci Sınıf :

Bartınlı Mihal Kozmidis Efendi.
Madenci Boyacı oğlu Anesti Efendi.
» Toma Fotyadis Efendi.
Tüccardan Petro Gregoviç Efendi.
Maden tüccarı Fransız tebasından Mösyö For.
Tüccardan Sarafim Efendi.
Tüccardan Rimbaki ve 63 numaralı Panopolos ocakları müdürü mes'ûlü doktor Dünyas.
Sarıcazâdeler kömür madeni ocakları şirketi müdürü mes'»lü Mösyö Cove.
Bartınlı Kozma oğlu Petro.

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Yekûn
1	2	9	11

İkinci Sınıf :

Murat Panosyan Efendi.

Ohanis Hızarbetyan Efendi.
İstanbulliyan Karabet Efendi.
Madenci Hoca İstapan Efendi Yorgiyadis.
Kozluda Kozma Efendi.
Zonguldak'ta madenci Mihal Fidis.
» Lazoros Papadopolos.
» Yorgopolos.
» Tuğlacı Ropen Fenerciyan Efendi.
Manifaturacı Kigork Boyacıyan.
» Artin Kuyumcuyan.
» Agop İstanbulliyan.
» Hacı Serkis Giritliyan.
» Agop Adıyamanyan.
Tüccardan Petro Kozmidis.
Tuhafiyeci Yorgiyadis ve Kapudand.
Ohanis oğlu Aram.
Tüccardan Mıgırdiç Yağyayan.
Pavlaki Durmuş oğlu mahdumu Yorgi.
Manifaturacı Giritli oğlu Nişan Serkis.
Marangoz kalfalarında Kosti oğlu Trifo.
Kunduracı Şileli Aleko.
Ereğli Şirketi liman inşaat müteahhidi Bulgar Hristo mahdumu Dimitri.

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Yekûn
2	18	26	44

Üçüncü Sınıf :

Tüccardan Şahinaviç biraderler.
Tüccardan Hacı Antranik Yağyayan.
Maden sutûnu ve kereste tüccarından Yorgi Vasiliyo.
Tüccardan Manok Efendi.
» Kapudanidis Efendi.

Selâmsız Yuvanaki Efendi.
Kalpakçiyan Efendi.
İran Koço Efendi.
Terzi Todori Efendi.
Manifaturacı Karabet Seferyan.
» Madros ağlu karabot Asyanyan
» ve tuhafiyeci Simon Kiryakolopolos.
» Mardros oğlu Karabet Yağyayan.
» Abraham Miyapanyan.
Tuhafiyeci Yordan Mutaf oğlu.
Sadıkâde ve Alde vapurları acentesi Üpokıat Lazaridis.
Ecnebi vapurları acentesi İspanya tebasından Mösyö Reymon Fokyon.
Bakkal Mihal Cakolidis.
Manifaturacı Yağyayan Boğos.
» Manok oğlu Artin.
İnşaat müteahhidi Deli Yani oğullarından Lefter kalfa.
Macar oğlu İstelyanos.
Kunduracı Balcı Aleko.
Bartınlı Partalcı oğullarından Hamparsum oğlu Osekyan.

Üzülmezde hava varagelesinde işçi Macar oğlu Yani.

Manifaturacı Partal oğlu Takfur.
Taşçı Çakır Sava oğlu İstavri.
» Papas oğlu Kostaki.
Boyacı oğlu İstefan velet Yorgi.
Terzi Bodos Bedevi oğlu Lazari.
Marangoz oğullarından Manol.
Kunduracı çırağı Balcı oğlu Sava.
Marangoz Zafiri oğlu Yamandi.
Manifaturacı Papas oğlu Bedros Simpat.
Sarafim ocağında ambar memuru Aksakal oğlu Klovlus velet Dimitri.

Kozma ocağında Yorgi oğlu Hristo.
Terzi Minas oğlu Devrekli Nişan.

İhsaniye ocağında kazmacı Panayot velet Lazari.

Hacı Antranik Yağyayan Efendi vekili umuru Nazaret Papasyan.
Bakkal Leskovikli Avram Kostantindis.
Avangales Mazoğlu.
Sinoplu Aksakal oğullarından Hristo oğlu Yani.
Yuvakim oğlu Hralambo.

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Yekûn
3	8	45	53

Dördüncü Sınıf :

Kayış oğlu Koço Efendi.
Koço Mandolaki Efendi.
Tüccardan Yağyayan Efendi.
Tüccardan Eftim Yorkyadis Efendi.
Manifatura ve bakkaliye tüccarlarından Hralambos Vasilyadis.
Tüccardan Koço Kalın oğlu.
Manifaturacı Müseviç oğullarından Manok oğlu Benyamin.
» Mardros Taşçıyan.
» Manasa Topalyan.
» Karabet Pamukyan.
» Kremih oğlu Mıgırdıç.
» Hayır Kalpakçıyan.
» Kalıpçı oğlu Kirkor Papasyan.
» ve Tuhafiyeci Eksinazi kerimesi Viktorya.
Terzi Kalfan oğlu Yuvakim.
Simsar Papas oğlu **Vasil.**

Çaycumalı Terzibaş oğullarından Agop oğlu Takvor.
Marangoz Ereğlili Yorgi Sormaz oğlu Aleko.
Kozlu'da Çakır Yunan oğullarından Vartan oğlu Onnik.
Simsar Papas oğlu Vasil mahdumu Aristo.
Taşçı Zafranbolulu İstavri.
» İyokradis Baraş oğlu.
» Yuvakim oğlu Yorgi.
Kireççi İstavri oğlu Todori.
Bakkal Kokona oğlu Mihal.
Terzi Bulgaroğullarından Sava oğlu Teövfani.
Berber Panayot oğlu İstavri.
Dağdeviren oğlu Hristo.

Sarıcalarda kazmacı Mihal oğlu Pandeli.

Duvarcı Yuekim oğlu Vasil.
Manifaturacı Hayır Kalpakçıyan Artin oğlu.
Ahmet Ali ocağında Dimitri oğlu Yorgi.
» » » Panayot oğlu Yorgi.
Madenciler Kulübünde Yuvan oğlu Nikola.
Karabet oğlu Mercan.
Horlak oğullarından Anastas oğlu Yorgi.
Kozamak oğlu Yordan.
Büyükçekmeceli Mihal oğlu Yorgi.
Taşçı Lönidas zevcesi Makrina.
Bakkal Sarraf oğlu Mihal.
Hallaç oğullarından Avram oğlu Yako.

Terzi İstepan Usta yanında çırak Şehverdi oğlu Agop.

Bakkal çırağı İstirati.

Berber Aksava oğullarından Yordan oğlu Lazari.

Maden amelesi Vangel oğullarından Hristo oğlu Yorgi.

Kunduracı Çaycumalı Kosti oğlu Toma.

Berber Yorgo yanında çırak Hacı Karabet oğlu Bolulu Boğos.

Devrekli Tatyos oğullarından Takvur.
Utçu ve marangoz Bedros oğlu Tekfur.

Rombaki ocağında müstahdem Macar oğlu Lazari.

Berber Yorgi oğlu Yanko.
Kunduracı Nişan oğlu Hayık, nam-ı diğer, Haçik (Haykazun).
Bakkal Yemo yanında Şilelli Lüindis oğlu Yamandi.
Kasap Niğdeli Ohanis veledi Karabet.
Manifaturacı İstefan oğlu Agop.
Sebzeci Minas oğlu Anastas.
Bekçi ve hamal Kalohi oğlu Mamas.
Karabet oğlu Asador.
Ananya oğlu balıkçı Sava.
Çalgıcı Bartınlı Karabet Aragil.
Sergici Nevşehirli Yorgi oğlu Dimos.
Meyhaneci Yani oğlu Simo.
Devrekli Manuk oğlu Artin.
Marangoz Hacı İstirati İlya.
Manifaturacı Sirakan.
Taşçı oğullarından Mardinos.
İstavri oğlu İstefan.
Bartınlı oğlu Hayık.
Bakkal Nevşehirli Gazi oğlu Hıristo.
Terzi Devrekli Mikraz oğlu Gazeros.
Bolulu Sepat oğlu Mardik.
Keşişyan oğullarından Ropen oğlu Tiryandafil.
Panayot oğlu Panayot.
Manifaturacı Mardiros oğlu Karabet.
Bakkal Yuvan ağa nezdinde Kastamoni Gazi oğlu.
Niğdeli Hacı Simon oğlu Takfor.
Ereğlili Yani oğlu Dimitri.

Zafranbolulu Telli oğlu Yorgi bin Yordan.
Bolulu Samatyalı oğlu Sempat.
Çaycumalı Telli oğullarından Yordan oğlu Bodos.

Amele Trabzonlu Yorgi velet Apostol.

Aşçı Bedros oğlu Haçator.
Marangoz Kayır oğlu Koço velet Atnaş.
Demirci Çilingir oğlu Armanak velet Agop.
Tüccardan Dimostini Çatala.
Zafranbolulu Yordan oğlu İlya.
Baba Aştaş oğlu Tanaş.
Lefter oğlu Yordan.
Terzi Bartınlı Aragil oğlu Bağdasar.
Sandalcı Foti oğlu Dimitri.
Ocak kâtibi Mıgırdıç oğlu Onnik.
Ereğli Şirketinde Kallimi oğlu İraklı.
» » Boğos oğlu Mardiros.
» » Dimitri oğlu Anderya.
Bakkal Kalosyan oğlu Hazar.
Kunduracı Şileli Panayot oğlu İstavri.
Kozluda manav Sümbül oğlu Hıristo.
Salamon oğullarından Andon oğlu Yordan.
Hacı İznat oğlu Lokaki.
Gelikte kunduracı Hıristo Simos oğlu Vasil.
Kireççi Nikoli Usta mahdumları Anastas ve Andon.
Ateşçi Simon Yuvan oğlu.
Terzi İstepan oğlu Kigork.
» Devrekli Bedros oğlu Ohanis.
Aşçı Kiryako velet Yorgo.
Seyyar satıcı Devrekli Boğos oğlu Oskan.
Sarıcazadelerde Osep.
Gelikte Paraşkova oğlu Nikola.
Kozluda kahveci İstavri.

Kozluda kahveci İstavri oğlu Sava.
Zafranbolulu Ponaz oğlu Yordan velet Vasil.
Marangoz Şileli Demeyan oğlu Perikli.
Murat Panosyan mağazasında Hacı Kirkor.
Duvarcı Maçkalı Apostol velet Nikola.
Taşçı Zafranbolulu İspiro.
Gelikte bahçıvan Artin oğlu Ohanis.
İlya oğlu Panayot.
Taşçı Yovakim oğlu Yovakim.
Taşçı Maryas oğlu Panika.
Kozluda aşçı Nevşehirli Yani.
Kasap ve bakkal Simo Kozonya.
Gümüşhaneli Mihael oğlu Yani.
Sergici Trabzonlu Panayot oğlu Dimitri.

Terzi çırağı Todori oğlu Bodos.

Kuş oğullarından Dimitri oğlu Yani.
Gelikte Pavli oğullarından Porika oğlu Nikola.
Kilimlide bakkal Kocabıyık oğlu Yuvanaki velet Hıristo.
Meyhaneci Kiriako.
Kahveci Var oğlu Hacı Kosti mahdumu Yorgi.
Saatçı Devrekli Keşiş oğullarından Agop oğlu Bedros.
Dimitri kiramidis oğlu.
Hıralambos Kapupolos.
Kahveci Panayot Zaharelli oğlu.
Devrekli Markar oğlu Apostol.
Fırıncı Manastırlı Sava velet Tanaş.
Bartınlı Mığırdıç oğlu Artin.
Şirkette çavuş Küçük Petko oğlu Yorgi.
Kozluda bakkal Yuvan dükkânında Sava.

Boyacı oğlu ocağında lâğımcı Yani oğlu İlya.

Devrekli Serkis oğlu Artin.

Bartınlı Parsalcıoğlu Hamparsınam.
Kozluda Eftim velet Tanaş.
Zanoviç oğlu Trabzonlu Hıralambos velet Yorgi.
Yanyalı Martuş oğlu Takvoraksan.
Yuvakim oğlu Misak.
Bardiros oğlu Mihran.
Ekmekçi İstavri oğlu İlya.
» Tanaş oğlu Mihal.
İnebolulu Lazari oğullarından Öğrinos oğlu Kiryako.
Asador oğlu Yervant.
Bakkal Kostanti oğlu Dimitri.
Ekmekçi Çavuş oğlu İstepan Manok oğlu Agop.
Şileli Baraşköy oğlu Dimitri.
Yordan oğlu Yorgi mahdumu Yuvan.

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Yekûn
4	12	160	172

1919-1922 senelerinde Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı bulunan yukarıdaki Türk tüccarı ile gayri Türk tüccarının adedini şu suretle hülâsa mümkündür:

Sınıf	Türk	Gayri Türk	Yekûn
1	2	9	11
2	18	26	44
3	8	45	53
4	12	160	172
	40	240	280

Kaynak: Cumhuriyetin On Yılında..., s. 56, 57, 58, 59, 60).

Belge: 2

SALTANAT DEVRİNDE ZONGULDAK HAVZASINDAKİ MADEN OCAKLARININ SAHİPLERİ

1 — Zonguldak Mevkii :

Ocak âmilinin ismi	Ocak aded.	Ocak numarası
Papas oğlu Marko	3	36,37,72.
Fabrikacı Andon	2	38,49.
Kurci Kumpanyası	1	26.
Çolak K. Simon oğlu Yorgi	2	52,80.
Anderya ve Şürekâsı	1	53.
Boyacı oğlu veresesi	1	56.
Nikoli Marko	1	57.
Artin Karamanyan ve şürekâsı	2	59,281.
Ziko	1	61.

Lâtin Yanko	1	211.
Kurci Pano	1	231.
Lâtin Yorgi	1	51.
İ. Marko ve Miloşahin	1	40.
P.Z. Yuvan V. Varpaso	3	46,51,295.
» »	2	268,350.
» »	2	45,369.
Rombaki veresesi	1	211.
M. ve Partalcı Yuvan	1	163.
H. Oğlu ve şurekâsı	1	207.
Rado ve Petro	1	224.
Cura ve İspiro	1	270.
Halaçyan Parsih	1	273.
Bodosaki	1	334.
M. Panocyan ve Şinork	2	351,352.
Vasilaki Kalfa	2	277,290.
	36	

2 — Kozlu mevkii :

M. ve Çerkes oğlu Yani	2	12,23
M. ve Nikola	2	216,152.
Toma ve şürekâsı	1	17.
Fabrikacı Yanko	1	244.
B. ve Sava şürekâsı	1	357.
Yuvan ve Sotiri	1	388.
Tenekeci Vasil	1	9.
İ. Yorgiyadis ve şürekâsı	1	393.
Petro Grogoviç veresesi	1	33.
	13	

3 — Kilimli mevkii :

Pançiri ve Kartali Beyler	2	155,220.

Filip ve Cuko	1	178.
Artin Karamanyan Kumpanya	3	104,107,186.
K. Boşko ve Hacı Bedros	1	84.
İ. ve Kara Simon	1	86.
Çakır Yuvan oğlu Nikola	1	92.
M. Filip ve Ankaralı Kirkor	1	98.
Mumcu Nikola	1	115.
Nikosnan	1	225.
Halaçyan Parsih	1	237.
Vasilaki Kalfa	1	291.
Pavlaki, Petro ve şürekâsı	1	81.
	16	

4 — Ereğli mevkii :

Asadoryan	1	130.
Todori	1	124.
Marko	1	130.
Bodosaki	1	297.
	4	

5 — Amasra mevkii :

Cevahirci oğlu Bodosaki	1	143.
Kosti Yağlidis	1	144.
Kurci Pano ve H. Parsih	1	145.
B. ve Nomikos	1	173.
S. Pembeciyan, S. Rakıciyan	1	217.
İspiro ve Anderya	1	253.
Pandelaki ve şürekâsı	1	274.
Bodosaki	2	282,283.
Marko Petro	1	294.
	20	

Buna mukabil o devirdeki Türk madencileri, başlamasile tatil-i faaliyet etmesi arasında kısa zamanlar geçmiş olan bazı ocakları ve gayri Türk anasırla ortak olanlarını istisna edersek, çok küçük bir mevcudiyet teşkil etmektedir. Aşağıya geçirdiğimiz cetvel bu hususta kâfi bir fikir vermektedir.

1 — Zonguldak mevkii :

Emin Ağa	3	39,55,262.
Mustafa Çavuş	2	61,66.
C. Ef. A. İsmail veresesi	1	34.
Ç. Abdülkadir ve hemşireleri	1	241.
H.A. Ali Süleyman Sırrı Bey	1	374.
H. Ahmet Ali Ağa veresesi	1	35,228.
	9	

2 — Kozlu mevkii :

Sarıcazâdeler	6	14,25,227, 235,298,384.
M. Abdullah Bey ve Loindi	1	19.
Ahmet ve Artin Efendiler	1	229.
Dostum oğlu Mustafa Efendi	1	10.
Mazlumcu oğlu ve şürekâsı	3	20,185,233.
C. ve Hüsnü Ef. veresesi	1	245.
C. Ef. A. İsmail veresesi	1	392.
Kasap İsmail veresesi	2	271,368.
	15	

3 — Kilimli mevkii :

M. Salih Ef. Mustafa Sinan	1	199.

Hüsnü Çavuş ve Cuko	1	89.
H. Ömer ve Lazo	1	91.
Abdurrahman ve Arapzade	1	101.
H. Molla ve H. Kara Simo	1	110.
Boşnak Hasas ve İstefan	1	165.
M. Selim ve U. Oğlu Hüseyin	1	195.
Mülâzım Bey veresesi	1	82.
	8	

Ereğli mevkii:

Sarıcazâde Ocakları	2	Muhtelif No. [?]
D. İsmail Bey ve şürekâsı	1	116.
Halil Paşa veresesi	2	214,364.
D. Ahmet Ağa veresesi	2	117,275.
H. Ali Bey ve Todori	1	124.
H. Mehmet ve Marko	1	279.
K. Mahmut zâde Halil	1	372.
	9	

5 — Amasra mevkii:

Etem Ağa veresesi	1	140.
Hasan Ef. ve Ölçek oğlu Hasan ve Haralambo	1	276.
Hasan, Mustafa-Enavidos Paskal	1	142.
Notacı Emin Bey	1	373.
	4	

(Kaynak: Cumhuriyetin On Yılında..., s. 129, 130, 131, 132).

Belge: 3

FERMAN-İ ÂLİ

Ereğli maden-i hümayunun Kozlu nam mevkiinde bir liman inşası ile maden-i mezburdan çıkarılmakta olan kömürleri sür'at ve kemali emniyetle sefine ambarlarına nakil ve tahmili zımnında bir usul-i mahsusa vaz etmek için mukaddema şeref sünuh ve sudur eden irade-i seniyye-i melukânem mantuk menbaı üzre üç yüz sekiz senesi şevvalinin yirmi biri tarihile isdar ve ita kılınan ferman-i hümayunum Hükm-i âlisince rical-i devlet-i âliyemden iftihar ulûâli velâazim mimar Yanko bey nam âleviye kırk iki sene müddetle ruhsat verilmiş ve inşaata mübaşeret olunmuş isede orada liman inşası tehlikeden salim olamıyacağı cihetle tatil-i faaliyet olunduğundan buna mukabil yine maden-i mezkûrun kurbinde

Zonguldak nam mevkiinde bir liman inşası zımnında kararlaştırılan şeraite tevkifan miri mümaileyhe kezalik kırk iki sene müddetle ruhsat itasına daire-i umur Bahriyemiz nezaretinde vuku bulan iş'ar ve gönderilen mukavelenâme lahiyası üzerine Şura-yı devletçe tadilât ve tashihat mukteziye bilicra kaleme alınan mazbata meclis-i mahsus vükelâyı fehamda mütalea olunarak olveçhile icrası icabı bittensip keyfiyet tarafı eşref-i şehriyanemden arzile istizan edilmiş ve bu husus memalik mahruse-i şahanede tezayüt ve terakkisi nezdi hilâfet ve fed-i hümayunumda matlup ve mültezim olan umur nafiadan madud olarak mukavelename lahiyası muhteviyatı dahi yolunda görülmüş olduğundan sabıkuzzikr Zonguldak mevkiinde bir liman inşası ve müteferriatının icrası zımnında şerait-i mukarrere bir müddet-i mezkûre ile ruhsat itası hususuna irade-i seniyye-i şehriyanem müteallik ve şerefsudur olmağile hükm-i muktezi şerait-i mukarrerenin itmam-i icrasına mütaallik olmak ve mezkûr üç yüz sekiz senesi şevvalinin yirmi biri tarihli emri âlişanem lâciyülhıfz divan-i hümayun kalemine iade ile kalemce kaydi bala sene dahi şerh verilmek üzre tecdiden işbu emir celilülkudum isdar ve mukavelenamenin sureti musaddakası maan ita kılındı.

25 Teşrinisâni 309
["Abdülhamit Han Sâni"]

(Kaynak. Ahmet Naim, Aynı eser, s. 46, 47).

Belge: 4

[Telgraf]

Dakika tehiri gayri câizdir — Ankara 16 Ağustos 336

EREĞLİ MAADİN MÜDÜRİYETİNE

Amelenin ve bilhassa kömür madenleri amelesinin terfihi Büyük Millet Meclisince nazar-ı dikkate alınarak bu bapta bir layihaî kanuniye tanzimi hususu Umuru İktisadiye ve Muavenet-i İçtimaîye Vekâletlerine havale olunmuştur. Orada devam eden memuriyetinizde amelenin ahvaline ve sermayedâranla bunların arasındaki münasebâta dair tetkikâtılâzıma icra ve malûmatıkâfiye istihsâl edilmiş olacağından layihanın tanzimi sırasında bu kıymettar malûmattan istifade etmek isteyoruz. Binaenaleyh halihazırda ve istikbale ait mütalâanızın bir haftaya kadar tanzimi ile irsali ehemmiyetle reca olunur efendim.

Umuru İktisadiye Vekâleti Vekili
Celâl

(Kaynak: Cumhuriyetin On Yılında..., s. 181-182).

Belge: 5

[Telgraf]

Gayet müstaceldir Zonguldak 14 Eylül 336

Umuru İktisadiye
Vekâletine

C — Ereğli kömür madenleri amelesinin terfihi hakkındaki kanun lâyıhası ikmâl ve postaya tevdian takdim kılındığı maruzdur.

Ereğli Madenleri Müdürü
Hüseyin Fehmi

(Kaynak: Cumhuriyet'in On Yılında..., s. 182).

Belge: 6

Ereğli Havza-i Fahmiyyesindeki Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Hukuk-i Mütekabilerinin Temini Hakkında Kanun

HAVZA-İ FAHMİYYE AMELE KANUNU

Madde 1 — Maden ocaklarında müstahdem amelenin beytutetleri ve temin-i istirahatleri için her ocak civarında İktisat Vekâletince tanzim edilen numunelere tevkifan amele koğuşlarile hamam inşasına ocak amilleri mecburdur.

Madde 2 — Maden işlerinde amelenin cebren istihdamı ve angariye suretile herhangi bir işe sevki ve maden ocakları dahilinde on sekiz yaşından dûn olanların istihdamı memnudur.

Madde 3 — Her madenci istihdam ettiği amelenin miktar ücretile künyesini mübeyyin numunesine tevkifan muntazam defter tutmağa ve bu defteri Amele Birliği müfettişine ve İktisat Vekâleti memurlarına berayı tetkik ibraza mecburdur.

Madde 4 — Alelumum madenciler nizamname-i mahsusuna tevkifan amele tarafından teşkil olunacak İhtiyat ve Teavün Sandıklarına beher mah zarfında istihdam edecekleri amele ücürat-i yevmiyesinin yüzde birinden dün olmamak üzere muavenet-i nakdiyede bulunmağa mecburdurlar.

Madde 5 — Amelenin zatına ait olup esnayi ameliyatta kırılan âlet ve edevatile nakliyat esnasında telef olan hayvanatı madenci tarafından tazmin olunur.

Madde 6 — Bilumum madenciler; hasta ve kazazede olan ameleyi meccanen tedavî ettirmeğe ve bunu teminen maden civarında hastahane, eczahane ve şahadetnameli etipba bulundurmağa mecburdurlar. Bunların tayin-i mamal ve adedi ile muhtelif madencilerin arasında mesarifin veçh tevzi ve itasına dair ayrıca bir nizamname tanzim olunacaktır.

Madde 7 — Havza-i Fahmiyye'de sây ve amelden dolayı kazazede olanlarla vefat edenlerin varisleri veya Amele Müfettişliği veyahut İktisat Vekâleti taraflarından tazminat davası ikame olunur.

İşbu tazminat davası miktarı kaç kuruştan ibaret olursa olsun Sulh hakimleri hakkındaki kanuna tevkifan Sulh Mahkemelerince, kaabili temyiz olmak üzere rüyet olunur. Tazminat miktarı tarafeynden alelusul müntehap erbab-i vukuftan teşekkül edecek heyetin vereceği rapora istinad eder. Kaza vukuu amil veya mültezimlerin suî idaresinden veya fennen ifası lâzım gelen hususatın adem-i ifasından neşet etmişse tazminattan maada işbu amil veya mültezimlerden beş yüz liradan beş bin liraya kadar ceza-i nakdî alınır.

Madde 8 — Mesai âlelıtlak sekiz saattır. Bu müddetten fazla çalışmağa hiç bir işçi icbar edilemez. Tahtezzemin mesafede nüzul ve suut için geçen müddet sekiz saata dahildir.

Madde 9 — Amelenin ahval-i sıhhiye ve şerait-i hayati-

yelerile hukuk-i umumîyelerine müteallik işbu mevadı ifa etmeyen madenci ve mültezimlerin ruhsatname ve şartname ve imtiyazları fesh olunur.

Madde 10 — İşbu kanun ahkâmı elyevm mer'i olan bilumum ruhsatname ve şartname ve itilâfname ve imtiyazlara da şamildir.

Madde 11 — Maden ocaklarında çalışan amelenin haddiasgarî ücreti ocak amil veya mültezimlerile Amele Birliği ve İktisat Vekâleti tarafından müntehap üç zat marifetile tayin olunur.

Madde 12 — Maden Nizamnamesinin 77'nci ve 78'nci maddelerile işbu kanun ahkâmına taaruz eden alelumum mevadı nizamiye mülgadır.

Madde 13 — Maden ocağı amilleri bir mescid ve genç ameleye gece dersleri vermek üzere bir mektep yapmağa ve muallim tutmağa mecburdurlar.

Madde 14 — İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 15 — İşbu kanunun icraasına Adliye ve İktisat Vekilleri memurdur.

10 Eylül 1337

(Kaynak: Cumhuriyet'in On Yılında..., s. 184-185).

Belge: 7

[Telgraf]

Zonguldak Amele Müfettişliğine

Müteaddit amele imzasile bir telgraf aldım. Amele Kanunu münasebetile hükümete arz-ı minnettarî edilmektedir. Hükûmetin her sınıf halkın hukukunu muhafazaya azim olduğuna göre ameleyi de düşünmek vazifesi idi. Arzularını Büyük Millet Meclisine arz eyledim. Kanunun tarihi 10 Eylül'dür. Yevmimezkûrun ameleye bayram ittihaz edilmesi mucib-i memnuniyetimiz olduğunun umum ameleye tarafımızdan tebliği ile kendilerinin hukuklarının siyaneti ve başkalarının da hukukuna hürmetkâr olmaları lüzûmunun tebliği.

17/18 Eylül 337

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Hükümeti Umuru İktisadiye
Vekili
Mahmut Celâl

(Kaynak: Cumhuriyet'in On Yılında..., s. 182).

Maden Mevkii Memurluklarına

Milleti bir baba şefkat ve muhabbetile seven Millî Hükûmetimiz, mazlum ve mağdur ameleyi, fıkara hakkını yiyerek zengin olanların zulüm ve tagallübünden kurtarmak ve zavallı amelenin alınteri dökerek ve bin tehlikeye göğüs gererek geçen tahammülsüz ömrünü rahat ile geçirmesi ve kazancını gasıp ellere kaptırmaması için Büyük Millet Meclisinden bir amele kanunu çıkardı. Mukadderatımızı mübarek ellerine bıraktığımız Büyük Millet Babaları gibi, siz de şimdiye kadar hiç bir yerden güler yüz görmeyen ve hakkını alamayan ve almasını bilmeyen zavallı ve muhterem ameleye idare kapılarını daima açık bulundurup onların alacaklarını hemen tahsil ediniz, dertlerini kemalişefkat ve muhabbetle dinleyiniz,

her hususta kendilerine rehber olunuz. Maden İdarelerine babalarının evine girer gibi serbest, cessur girsinler, saadet hakkının asıl kendilerinin olduğunu bilsinler. Çünki çalışan onlardır. Memleket ve Millet beş on şahsı mütegallibin kazancı ile değil, bilhassa bu fakir amelenin servet ve saadetile yükselecektir. Benim tavsiyelerim bunlardır. Bütün ocaklara girerek ve ameleyi toplayarak bu hakikatları ve haklarını söyleyiniz ve öğretiniz ve bayramlarını müjdeleyiniz.

22 Eylül 337

Ereğli Havza-i Fahmiyyesi
Maadin Müdürü
Mustafa Rahmi

(Kaynak: Cumhuriyet'in On Yılında..., s. 182-183).

BİBLİYOGRAFYA

1) Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası (Uzun Mehmet'ten Bugüne)*, İstanbul Hüsnü Tabiat Matbaası, 1934, s. 19.

2) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'-nin Düzeni*, 1969, s. 50.

3) Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası...*, s. 19.

4) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 19.

5)Ahmet Naim, s. 19.

6) A. Naim, s. 20.

7) A. Naim, s. 21.

8) A. Naim, s. 21-22.

9) A. Naim, s. 22.

10) A. Naim, s. 24.

11) A. Naim, s. 25.

12) A. Naim, s. 27.

13) A. Naim, s. 27.

14) A. Naim, s. 27-28.

15) A. Naim, s. 29.

16) A. Naim, s. 100-101.

17) A. Naim, s. 26.

18) A. Naim, s. 31.

19) A. Naim, s. 109.

20) A. Naim, s. 33.

21) A. Naim, s. 37.

22) A. Naim, s. 37.

23) A. Naim, s. 39.

24) A. Naim, s. 41.

25) A. Naim, s. 111.

26) Mübeccel Kıray, *Ereğli-Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Devlet Plânlama Teşkilâtı Yayınları, Ankara, 1964, s. 34.

27) Mübeccel Kıray, *Aynı eser*, s. 34.

28) Mübeccel Kıray, *Aynı eser*, s. 34 dipnot.

29) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 111-112.

30) Ahmet Naim, s. 149-150.

31) *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Güven Yayınları, 1963, Cilt VI, s. 3346.

32) *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 3346.

33) *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, s. 3347.

34) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 45.

35) Ahmet Naim, s. 45-46.

36) Ahmet Naim, s. 49-50-51.

37) A. Naim, s. 51.

38) A. Naim, s. 55-56.

39) A. Naim, s. 59.

40) A. Naim, s. 59-60.

41) A. Naim, s. 60.

42) A. Naim, s. 61.

43) A. Naim, s. 62.

44) A. Naim, s. 63.

45) A. Naim, s. 64.

46) A. Naim, s. 43-44.

47) A. Naim, s. 43-44.

48) A. Naim, s. 44.

49) A. Naim, s. 64.

50) A. Naim, s. 64.

51) A. Naim, s. 65.

52) Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri*, İstanbul, Evren Yayınevi, 1962, s. 16-17.

53) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 113-114.

54) Zikreden: Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl Önceki...*, s. 21.

55) Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, *Bilgi* Yayınevi, s. 22-23.

56) Oysa Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 214-222. Zikreden: Dr. Kurthan Fişek, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi, 1969, s. 53.

57) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 65.

58) Ahmet Naim, s. 65.

59) A. Naim, s. 69-70.

60) A. Naim, s. 76-77.

61) A. Naim, s. 76-77.

62) A. Naim, s. 67.

63) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 71.

64) Rosa Luxemburg, *Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi*, İstanbul 1941, s. 9-10.

65) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 71.

66) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 77-80.

67) Ahmet Naim, s. 70.

68) A. Naim, s. 82.

69) A. Naim, s. 83.

70) A. Naim, s. 68.

71) *Zonguldak İl Yıllığı*, 1967, s. 204-205.

72) *Zonguldak İl Yıllığı*, s. 204-205.

73) *Zonguldak İl Yıllığı*, aynı yerde.

74) *Zonguldak İl Yıllığı*, aynı yerde.

75) Zikreden: Tuncer Sanlı, *Ereğli'nin Kurtuluş Günü Yok mu?*, "Ereğli Memleket" gazetesi, sayı: 210-216, 22 Haziran 1967 — 29 Haziran 1967.

76) Zikreden: Tuncer Sanlı, aynı yerde.

77) Zikreden: Tuncer Sanlı, aynı yerde.

78) Zikreden: Tuncer Sanlı aynı yerde.

79) Zikreden: Tuncer Sanlı aynı yerde.

80) Zikreden: Tuncer Sanlı, aynı yerde.

81) Necip D. Tesal, *Zonguldak Vilâyetinin İktisadî Ehemmiyeti*, İstanbul, 1957, s. 85.

82) Ümran Nazif Yiğiter, *151 Sayılı Amele Kanununun Tatbik Yeri ve Hududu*, "Karaelmas" Dergisi, Sayı: 12, s. 16-18, 29.10.1943.

83) Ümran Nazif Yiğiter, *aynı yazı.*

84) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 123 124.

85) A. Naim, s. 126.

86) A. Naim, s. 127.

87) A. Naim, s. 127.

88) A. Naim, s. 127-128.

89) A. Naim, s. 129-130.

90) A. Naim, s. 130-131.

91) A. Naim, s. 132.

92) Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 172.

93) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 167.

94) Doğan Avcıoğlu, aynı yerde.

95) Şefik Hüsnü Deymer, *İşçi Sınıfı Cumhuriyet Hakkında Ne Düşünüyor?*, Aydınlık, sayı: 21, Mayıs 1340 (1924), *Seçme Yazılar*, s. 215-216.

96) Ahmet Naim, *Aynı eser*, s. 133.

97) A. Naim, s. 133.

98) A. Naim, s. 134.

99) A. Naim, s. 134.

100) A. Naim, s. 136-137.

101) A. Naim, s. 138-139.

102) A. Naim, s. 141.

103) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 188-189.

104) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 199.

105) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 199.

106) A. Naim, s. 140-141.

107) A. Naim, s. 144-145.

108) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 138 ve 143.

109) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 148-155.

110) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 62-71.

111) Mübeccel Kıray, *Aynı eser*, s. 61-63.

112) A. Naim, s. 93.

113) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 178.

114) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 178.

115) *Cumhuriyet'in On Yılında...*, s. 163-169.

116) 3146 sayılı kanunun müzakeresine ilişkin *Meclis Zabıtaları*, TBMM Kütüphanesi.

117) Ahmet Naim, s. 82.

118) Turgut Etingü, *Kömür Havzasında İlk Grev*, Koza Yayınları 1976, s. 110.

119) Sina Çıladır, *Zonguldak Havzasında Emperyalizm: 1848-1940*, Aydınlık Yayınları 1970, s. 74.

120) Ahmet Naim, s. 148-153.

121) Ahmet Naim, s. 153-154.

122) Turgut Etingü, a.g.e., s. 114.

123) Turgut Etingü, s. 114-115.

124) Turgut Etingü, s. 117-120.

125) Turgut Etingü, s. 113.

YANLIŞ — DOĞRU CETVELİ

SAHİFE	SATIR	DOĞRU	YANLIŞ
1	5	Madeninin	Madenlerinin
1	6	İngiliz Sarrafları veya "Kömür Kumpanyası"	İngiliz şarapları "Kömür Kumpanyası"
1	7	İngiltere'ye	İngiliz
1	10	29	25
1	14	İşletmeciliğin	Işletmeciliğinin
1	17	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	1. Havzaya yabancı büyük sermaye akını
1	18	1. Havzaya yabancı büyük sermaye akını	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1	19	59	54
5	1	bayrağını	başrağını
12	8-9	gelişim/değişim	gelişim değişim
18	24	kayyumluk	kayumluk
21	19	bu satardaki yıldızın dipnotu	22. sahifede
22	20	Hacegân-i	Hacegâh-i
22	24	fütüvetlû	fütüvetl
22	25	o'duğunu	olduğu
26	16	nüfuz ve servetlerini	nüfuz servetlerini
27	28	bezirgân	bezirgâh
30	1	*	* *
30	27	*	* *
30	33	zürra'n	zârraın
31	19	gerektir	gerekir
31	40	borçlarını ödemeye çalıştıklarını belirtiyor	borçlarını belirtiyor
38	6	yönetim	yönetimi
38	9	* üretilen	üretilen
38	28	yararlandık	yaralandık
41	8	mürettep	müreltep
41	27	gerektir	gerekir
41	32	giyecek	gyiecek
43	20-21	tahtında	hattında
57	24-25	malzemelerin bedellerinin kesildiğini	malzemelerinin kesildiğini

SAHİFE	SATIR	DOĞRU	YANLIŞ
57	19	Mabeyine	Babeyine
57	33	* *	* * *
59	6	İhsaniye	İnsaniye
59	7	Karamanyan	Karamayan
60	21	Mabeyinin	Babeyinin
63	3	daha	dahan
63	20-21	yöresindeki	yöresimdeki
66	26	bizim gibi geri	bizim geri
72	30	Vakf-ı	Cakf-ı
72	32	müslüman!	müslümanê
73	14	mümaileyh	münaileyh
74	10	seneye	senye
74	10-11	maden idaresi Kozlu mevkii demiryolunu Zonguldak mevkii demiryolu	ma- miryolu
74	14	satır olduğu gibi çıkacak	
78	32	Demiryo'ları	Demiryoları
86	32	kullandığı	gullandığı
87	29	Düyun-i	Dünya-i
93	25-26	binalarını	binalanırı
98	33	tesbit	tecsbit
99	25	notlarından	noktalardan
123	1	Milliyeciler	Mi'lîciler
131	15	nehayet	nihayet
135	24	süren	skren
140	27	telâfi	telâfı
140	31	kapana	kapama
156	28	tefeci	tfeci
156	28	ek	etk
163	24	tahkikata	tehkikata
163	29	çıkarı'abilir	âıkarılbilir
166	23	Bayramı	Bayram
171	31	(!)	(ê)
174	23	işçilerinin	işçjlerinin
174	26-27	şirket halnde çalışan avukat grupları vardır. Bunlar işçiler adına EKİ aleyhine toplu	şirket.. toplu
177	5	bile	ile
177	9	bürokratların	bürokratların bürokratlarını

Kapak düzeni : Selçuk Demirel

20lira